MAEȘTRII SPIRITULUI

O serie de introduceri sintetice în biografia și opera acelor mari nume din istoria spiritului ale căror idei au marcat decisiv gîndirea contemporană

Adresîndu-se deopotrivă studentului și nespecialistului dornic de inițiere, cărțile colecției de față – scrise de universitari care-și cunosc perfect «maestrul» – au calitatea de a fi concise, obiective și mai ales clare

Monografia lui Anthony Storr e structurată după marile teme ale psihanalizei: alcătuirea tripartită a psihicului, dinamica inconștientului, principiile terapeutice, psihanaliza ca hermeneutică. Asupra acestor teme planează spiritul lui Freud, înfățișat de autor ca deschis dar intolerant, dornic de rigoare dar gata să generalizeze date insuficiente, imaginativ și totodată rigid. Portretul părintelui psihanalizei reușește să evite atît capcana mitizării, cît și pe cea a demolării, extreme în care cad adesea biografii și exegeții lui Freud.
Autorul a folosit surse documentare de prim ordin: corespondența marelui psihanalist (îndeosebi cu Jung), mărturii ale contemporanilor, studii critice fundamentale publicate în spațiul anglo-saxon.
Anthony Storr este psihiatru și analist; predă psihoterapia la Universitatea Oxford.

În aceeași colecție au apărut:
ARISTOTEL • BUDDHA • HEIDEGGER • JUNG • HEGEL • SOCRATE • WITTGENSTEIN • SPINOZA • KIERKEGAARD • PLATON • KANT

Următoarea apariție:
RAȚIONALIȘTII

ISBN 973-28-0815-2

MAEȘTRII SPIRITULUI

FREUD

ANTHONY STORR

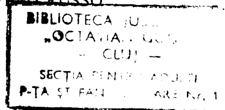

ANTHONY STORR a absolvit medicina în 1944. Ulterior s-a specializat în psihiatrie, a urmat cursuri de psihanaliză şi a predat psihoterapia la Oxford. Între lucrările sale se numără: *The Integrity of the Personality* (1960), *Jung* (Modern Masters, 1973), şi *The School of Genius* (1988). În prezent, este Honorary Consulting Psychiatrist pe lîngă Oxford Health Authority.

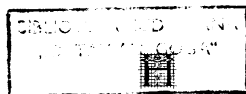
ANTHONY STORR

Freud

Traducere din engleză de
VLAD RUSSO

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

ANTHONY STORR
FREUD

This translation of *FREUD*, originally published in English in 1989, is published by arrangement with Oxford University Press.
Traducerea lucrării *FREUD*, publicată inițial în engleză în 1989, apare cu acordul editurii Oxford University Press.

ISBN 973-28-0815-2

Mulțumiri

Sir Keith Thomas, coordonatorul colecției *Past Masters*, a făcut pertinente comentarii asupra textului, iar Catherine Clarke s-a dovedit un editor foarte priceput. Îi sînt în mod special recunoscător dr-ului Charles Rycroft, care mi-a atras atenția asupra cîtorva omisiuni și mi-a dat alte sugestii utile. Sînt mai cu seamă îndatorat cărților sale, ca și aprecierilor critice la adresa acestui text.

1
Viața și personalitatea

Sigmund Freud s-a născut la 6 mai 1856 în orașul morav Freiberg, astăzi Pribor, din Cehia. Mama sa, Amalia, era cea de-a treia soție a lui Jacob Freud, negustor de lîneturi evreu, fiind cu aproape douăzeci de ani mai tînără decît el. În 1859, cînd Sigmund Freud avea trei ani, familia s-a mutat la Viena. Vreme de șaptezeci și nouă de ani neîntrerupți Freud a trăit și a lucrat în acest oraș, față de care și-a exprimat în repetate rînduri aversiunea, dar de care îi venea extrem de greu să se despartă. În 1938 a fost silit să se refugieze de prigoana nazistă, petrecîndu-și ultimul an de viață în Anglia, unde a și murit la 23 septembrie 1939, puțin după începutul celui de-al doilea război mondial.

Mama lui Freud, o femeie încîntătoare și plină de viață, care a trăit pînă la vîrsta de 95 de ani, avea doar 21 de ani cînd l-a născut. A mai avut după aceea alți șapte copii; dar Sigmund, pe care-l numea „mein goldener Sigi", a rămas incontestabil favoritul ei — acestui lucru îi atribuia Freud încrederea ce o avea în sine însuși. El considera totodată că succesul său de mai tîrziu avea o legătură directă cu faptul că era evreu. Deși n-a practicat niciodată religia mozaică

și a respins orice credință religioasă ca fiind iluzorie, Freud avea conștiința adîncă a apartenenței sale evreiești: și-a făcut puțini prieteni printre neevrei, a participat cu regularitate la întîlnirile societății evreiești locale B'nai B'rith și a refuzat drepturile bănești pentru traducerea cărților sale în idiș și în ebraică. Își punea autonomia intelectuală pe seama faptului că e evreu, scriind că, atunci cînd s-a izbit pentru întîia oară de antisemitism la Universitatea din Viena, neacceptarea lui de către comunitate l-a îndemnat să se revolte și i-a stimulat independența în gîndire.

Freud a fost un copil precoce din punct de vedere intelectual și extrem de silitor. Șase ani la rînd a fost primul din clasă, iar la terminarea școlii avea nu numai temeinice cunoștințe de greacă, latină, germană și ebraică, ci învățase și franceza și engleza, precum și, de unul singur, ceva spaniolă și italiană. A început să-l citească pe Shakespeare la vîrsta de opt ani. Shakespeare și Goethe au rămas autorii săi preferați. Încă din primii ani a dovedit seriozitate și aplecare spre studiu. Familia și profesorii așteptau de la el să-și facă un nume și chiar el însuși a dobîndit convingerea că era menit să aducă o importantă contribuție la cunoaștere. Viața de familie se orînduia în funcție de programul său de studiu. Își lua masa de seară separat de restul familiei, iar pianul surorii sale Anna a fost mutat din apartament de către părinți fiindcă exercițiile ei îl deranjau.

Freud s-a înscris la Facultatea de Medicină a Universității din Viena în toamna anului 1873, dar a absolvit-o abia la 30 martie 1881. La început interesul său mergea către cercetarea zoologică. Între 1876 și 1882 a desfășurat cercetări la Institutul de Fiziologie al lui Ernst Brücke, o autoritate în materie, pe care-l admira în mod deosebit și care a exercitat o influență considerabilă asupra gîndirii sale. Brücke și colaboratorii săi erau adepți ai ideii, nu foarte larg împărtășite la vremea aceea, că toate procesele vitale pot fi în cele din urmă explicate în termenii fizicii și ai chimiei, eliminîndu-se astfel din biologie conceptele religioase și vitaliste. Freud a rămas determinist de-a lungul întregii sale vieți, fiind convins că toate fenomenele vitale, inclusiv fenomenele psihice, precum gîndurile, sentimentele și închipuirile, sînt strict determinate de principiul cauzei și efectului.

Freud nu prea voia să practice medicina și ar fi fost fericit să-și petreacă viața făcînd cercetare. În 1882 însă, s-a îndrăgostit de Martha Bernays și s-a logodit cu ea. Fiindcă în laboratorul lui Brücke n-ar fi putut cîștiga îndeajuns pentru a-și întreține soția și familia, Freud a abandonat cu regret cariera de cercetător, petrecîndu-și următorii trei ani la Spitalul General din Viena în vederea dobîndirii experienței medicale necesare pentru obținerea dreptului de a practica medicina. În 1885 a fost numit lector de neuropatologie la Universitatea din Viena. Din octombrie 1885 pînă în februarie 1886 a lucrat la Spitalul Salpêtrière din Paris sub conducerea marelui neurolog Charcot, a cărui teorie privind isteria i-a trezit interesul pentru problema nevrozelor ca entitate opusă maladiilor organice ale sistemului nervos. În aprilie 1886 Freud și-a deschis un cabinet la

Viena, iar la 13 septembrie s-a căsătorit în sfîrșit cu Martha Bernays.

Primul lor copil, Mathilde, s-a născut în octombrie 1887. Aveau să urmeze încă cinci, ultima fiind Anna Freud, născută în 1895, singura dintre copiii lui Freud care avea să devină psihanalist. În cursul întregii lor căsnicii, îndelungate și lipsite de asperități, soția sa Martha s-a dedicat bucuroasă îngrijirii sale și a celor șase copii ai lor. Știm din scrisori că viața sexuală a cuplului Freud a intrat relativ devreme în declin; familia însă a rămas armonioasă. După moartea lui Freud, Martha îi scria unei prietene:

> Și totuși cît de cumplit de greu îmi este să trebuiască să trăiesc fără el. Să continuu să trăiesc lipsită de atîta blîndețe și atîta înțelepciune în preajma mea! E o slabă consolare pentru mine faptul că în cei cincizeci și trei de ani ai căsniciei noastre nu ne-am adresat nici o vorbă urîtă și că am făcut tot ce mi-a stat în putință pentru a-i înlătura din cale necazurile de zi cu zi.

Începînd cu mijlocul anilor 1890, viața lui Freud se suprapune peste istoria evoluției psihanalizei. Lucrarea intitulată *Studii asupra isteriei*, scrisă împreună cu Josef Breuer, a apărut în 1895. Dacă socotim influența exercitată de Freud asupra gîndirii contemporane, ca și faptul că propriile sale contribuții la dezvoltarea psihanalizei sînt atît de vaste încît ocupă douăzeci și patru de volume, este de mirare că prima lucrare psihanalitică a apărut abia cînd a împlinit 39 de ani.

Ce fel de personalitate e aceea capabilă să realizeze atît de mult în răstimpul unei jumătăți de viață doar? Cei mai mulți dintre oamenii cu performanțe intelectuale deosebite manifestă trăsături de personalitate caracterizate de psihiatri drept obsesionale; sînt, adică, meticuloși, scrupuloși, preciși, demni de încredere, onești, extrem de preocupați de curățenie, stăpînire de sine și ordine. Numai cînd aceste trăsături admirabile devin exagerate vorbim de nevroză obsesională, o afecțiune a cărei gravitate merge de la tendința benignă de a verifica și a reverifica pînă la starea de totală incapacitate în care existența bolnavului este în așa măsură dominată de gesturi rituale încît viața normală devine imposibilă.

Freud însuși a recunoscut că avea o personalitate obsesională, spunîndu-i lui Jung că dacă ar suferi de nevroză, aceasta ar fi o nevroză de tip obsesional. Precocitatea sa intelectuală și aplecarea sa spre studiu, ce nu l-a mai părăsit din adolescență, sînt grăitoare. Prietenului său Fliess îi scria că are nevoie de o „pasiune dominantă“. Susținea că nu-și poate închipui viața fără muncă și că, pentru el, imaginația creatoare și munca merg mînă în mînă. Era un scriitor extrem de productiv. Scria mai cu seamă duminicile sau noaptea tîrziu, după o zi epuizantă în care opt–nouă ore își ascultase concentrat pacienții. Deși pleca în lungi vacanțe de vară, în cursul cărora era un drumeț neobosit, își acorda puțin răgaz pentru relaxare în timpul săptămînii de lucru.

Aidoma majorității oamenilor cu acest tip de personalitate, Freud se îmbrăca și se purta extrem de

îngrijit, chiar și în perioada de început cînd din cauza sărăciei îi era greu s-o facă. O scrisoare către Wilhelm Fliess ne arată că mergea zilnic la bărbier. Manifesta toate trăsăturile de înaltă valoare ale acestui tip de personalitate, era scrupulos, stăpîn pe sine, onest și adînc preocupat de aflarea adevărului. Freud însuși descria personalitățile obsesionale ca fiind „cu deosebire *ordonate, zgîrcite* și *încăpățînate*" (*SE*, IX.169*). Era și el, mai mult ca sigur, ordonat și încăpățînat; și trebuie să fi părut zgîrcit în prima tinerețe, cînd era foarte sărac și depindea de sprijinul financiar al unor prieteni precum Josef Breuer. A păstrat gustul pentru simplitate, iar Ernest Jones ne spune că n-a avut niciodată mai mult de trei costume, trei perechi de pantofi și trei seturi de lenjerie. La maturitate, nu suporta să datoreze bani nimănui; și, cu toate că percepea onorarii ridicate de la cei cu dare de mînă, îi sprijinea financiar cu generozitate pe cei aflați la ananghie, inclusiv pe unii din pacienții săi, propriile sale rude sau studenții lipsiți de mijloace materiale.

Era, de asemeni, bîntuit de anumite tensiuni inseparabile de trăsăturile valoroase asociate cu personalitățile obsesionale. Avea superstiții legate de numere. Într-o scrisoare adresată lui Jung (16 aprilie 1909) destăinuie că multă vreme a fost încredințat că va muri între 61 și 62 de ani. În 1904, aflîndu-se în

* Toate trimiterile la opera freudiană se fac la așa-numita *Standard Edition* (*SE*), traducerea de autoritate în limba engleză a lucrărilor întemeietorului psihanalizei, ale cărei coordonate sînt prezentate în secțiunea *Lecturi suplimentare* de la sfîrșitul volumului — *n.t.*

Grecia împreună cu fratele său, scrie că e un lucru „cu adevărat straniu" frecvența mare cu care numerele 61 sau 60 apar lîngă 1 sau 2. Numărul camerei sale de la hotelul din Atena era 31; adică jumătatea lui 62. Lui Jung îi spune că această obsesie a apărut pentru întîia oară în 1899.

> S-au întîmplat atunci două evenimente. Mai întîi, am scris *Interpretarea visului* (care a apărut postdatată 1900), apoi am primit un număr nou de telefon pe care-l am și astăzi: 14362. E ușor de găsit un factor comun al celor două evenimente. În 1899 cînd am scris *Interpretarea visului* aveam 43 de ani. Așa încît era plauzibilă presupunerea că celelalte două cifre semnificau sfîrșitul vieții mele, adică 61 sau 62 (*Corespondența Freud–Jung*, 219).

Asemenea superstiții, combinate adesea cu ritualuri compulsive și cu atenția acordată morții, sînt un lucru obișnuit în nevrozele obsesionale. Ernest Jones a atras atenția asupra faptului că, aidoma multor altor creatori de geniu, Freud a manifestat o șovăială caracteristică între scepticism și credulitate. Deși n-a îmbrățișat credința în mediumnitate și „spiritism" ce seduseseră atîția savanți către sfîrșitul secolului al XIX-lea, a păstrat totuși o convingere irațională în semnificația ocultă a numerelor și o credință nu doar șovăitoare în telepatie.

Freud manifesta și alte cîteva obiceiuri și trăsături obsesionale. De pildă, era un înrăit fumător de trabuc. Suferind între 1893 și 1896 de o aritmie cardiacă recurentă, care putea fi atribuită cel puțin în parte fu-

matului, s-a dovedit incapabil să se lase de fumat mai multă vreme. La vîrsta de 67 de ani, a făcut un cancer al palatului care i-a dat de furcă tot restul vieții, necesitînd peste treizeci de operații. Cu toate că știa că fumatul e un factor ce provoacă recurența bolii prin iritația pe care o produce, a fost incapabil să abandoneze această deprindere. Personalitățile obsesionale dovedesc în mod obișnuit o stăpînire de sine ce merge pînă la a le face să pară inhibate și lipsite de spontaneitate, iar Freud nu reprezenta o excepție. Dar fumatul era pentru el călcîiul lui Ahile; o componentă compulsivă a comportamentului său pe care a fost incapabil s-o domine.

Caracteristice erau și obiceiurile sale de colecționar. Freud avea o adevărată pasiune pentru antichități, stimulată de studiile sale clasice, de pasiunea romantică pentru Roma și de interesul său pentru epocile îndepărtate din istoria omenirii. Fotografii ale apartamentului său din Viena și reconstituirea acelui apartament în cabinetul său din Maresfield Gardens 20, Hampstead, astăzi Muzeul Freud, ne arată colecția sa de statuete antice. Ele sînt atît de îngrămădite pe etajere și pe biroul său încît nici una nu poate fi apreciată ca obiect estetic în sine. Etalarea aceasta nu este cea a unui amator de artă, ci a unui colecționar obsedat, interesat mai mult de acumulare decît de frumusețe. Freud însuși își dădea seama că interesul său pentru asemenea obiecte, de pildă pentru sculpturi, ținea mai degrabă de asociațiile istorice pe care le trezesc obiectele și de semnificația lor emoțională și intelectuală decît de caracterul lor

estetic. El recunoaște cu sinceritate lucrul acesta în eseul *Moise al lui Michelangelo*, o lucrare ce dovedește totodată atenția meticuloasă pe care o acorda detaliilor mărunte, sortite a fi trecute cu vederea de majoritatea cercetătorilor. Concentrarea atenției asupra detaliilor se manifesta și în interpretările clinice pe care le dădea simptomelor, viselor și altor conținuturi psihice ale pacienților săi.

Freud manifesta un interes viu pentru literatură. Măiestria propriului său stil literar i-a fost recunoscută încă de pe cînd era în școală. În 1930, a devenit al patrulea laureat al premiului Goethe pentru literatură decernat de municipalitatea orașului Frankfurt. În opera completă a lui Freud se află mai multe referiri la Goethe și la Shakespeare decît la scrierile psihanaliștilor. În muzică, prețuirea lui se oprea la operă, genul muzical care face apel în cea mai mare măsură la elemente nemuzicale. Un nepot al său ne spune că disprețuia muzica.

Firea reținută, stăpînită a lui Freud se face simțită pînă și în autobiografie, care se concentrează aproape în exclusivitate asupra dezvoltării psihanalizei, nespunînd mai nimic despre viața sa personală. Încă în 1885 îi scria logodnicei sale că și-a distrus notele, scrisorile și manuscrisele din ultimii paisprezece ani, adăugînd premonitoriu că nu voia să ușureze munca viitorilor săi biografi. Cel care și-a petrecut viața investigînd acele secrete intime pe care oamenii se străduiesc să le ascundă de ei înșiși și de ceilalți era extrem de reticent să și le dezvăluie pe ale sale.

În activitatea clinică, Freud era blînd și tolerant, așa cum trebuie să fie un psihanalist. Cu toate acestea, blîndețea lui nu se bizuia pe cine știe ce mari speranțe pe care și le-ar fi pus în specia umană. El o privea mai degrabă cu dezgust și detașare decît cu iubire.

> În ansamblu, am găsit puține lucruri „bune" la ființele umane. Potrivit experienței mele, cei mai mulți oameni sînt rebuturi... (*Psihanaliză și credință*, 61–62)

scria el într-o scrisoare.

Un subiect își amintește că interesul său era

> ciudat de impersonal... Era atît de concentrat asupra investigației, încît persoana sa funcționa doar ca un instrument.

Apropiații îl admirau nu doar pentru inteligența și orizontul cultural, ci și pentru integritatea și curajul său. Îi lipsea însă pesemne dimensiunea căldurii în relațiile directe. Într-o scrisoare către Jung (2 septembrie 1907) Freud scria:

> Am simțit întotdeauna că, în vreme ce ție ți se deschid toate inimile, pe mine oamenii mă găsesc ciudat și antipatic cît privește personalitatea, ideile și felul meu de a vorbi. Dacă un om sănătos ca tine se consideră a fi de tip isteric, despre mine pot spune doar că sînt de tip „obsesional", un tip ale cărui specimene vegetează toate închise într-o lume care-i numai a lor. (*Corespondența Freud–Jung*, 82)

Onestitatea l-a împins pe Freud să-și modifice sau să-și revizuiască substanțial ideile în cîteva rînduri de-a lungul vieții sale, dar totul a părut mereu determinat de propriile sale intuiții noi, mai degrabă decît de vreun răspuns la criticile altora. O dată ajuns la o concluzie anumită, nu suporta contrazicerile, rigiditate ce a condus la lunga serie de defecțiuni în rîndul colaboratorilor și discipolilor săi — caracteristică regretabilă a istoriei psihanalizei. Freud trata aceste defecțiuni drept trădări mai degrabă decît drept divergențe intelectuale. Breuer, cel dintîi colaborator care s-a îndepărtat de el, îi scria lui Forel:

> Freud este un om subjugat de formulările absolute și exclusive: e o nevoie psihică aici care, după mine, conduce la generalizări excesive.

Breuer avea dreptate în ambele privințe. Cînd era vorba de slăbiciunea omului, Freud dovedea o toleranță neobișnuită. Și, întrucît de aici a rezultat o atitudine mai civilizată față de nevroză, devianța sexuală și alte forme de inadaptare afectivă, această toleranță e una din moștenirile cele mai valoroase rămase de la el. În perioada de început a psihanalizei însă, Freud nu le putea permite apropiaților săi să conteste ceea ce el considera a fi dogmele fundamentale, absolute ale noii științe a sufletului pe care o crease; fapt ce a condus nu doar la ruptura cu Breuer și cu Fliess, ci și la îndepărtarea lui Adler, Stekel, Jung, Rank și a altor membri ai mișcării psihanalitice.

Bine întemeiată este și remarca lui Breuer privind „generalizarea excesivă". Freud era un gînditor în-

drăznet și original. Dar durata procedurii psihanalitice pe care a inventat-o făcea ca, de fapt, concluziile sale privind natura umană să se bazeze pe un eșantion foarte mic al speciei omenești. Pacienții săi aparțineau cu precădere claselor sus-puse și celor mijlocii înstărite. Mai mult, tipul de cazuri pe care s-a bazat la început teoria psihanalitică, respectiv isteria de conversie gravă la femei, se întîlnește rareori astăzi.

Generalizarea excesivă reprezintă o ispită pentru toți gînditorii originali, îndrăgostiți îndeobște de propriile lor idei și supraevaluîndu-le în consecință. Poate că ideile noi și nepopulare nu și-ar cîștiga niciodată audiența dacă cei care le dau naștere n-ar fi pe deplin convinși că au dreptate. Freud era nu doar încredințat că descoperise noi laturi ale adevărului privitor la ființa umană, era și un scriitor persuasiv, străduindu-se să înlăture toate criticile posibile pe care cititorii i le puteau aduce în cursul expunerii — o tehnică deliberat „dezarmantă". El se aștepta la ostilitate și lipsă de încredere, și a avut adesea parte de amîndouă. Abilitatea literară și convingerea sa absolută că are dreptate au făcut însă din psihanaliză o forță de care a trebuit să se țină seama în întreaga lume occidentală.

Mai există un motiv al suprageneralizării care nu izvorăște din supraevaluarea ideilor noi, ci dintr-o dorință sau nevoie extrem de caracteristică pentru gînditorii înzestrați cu o personalitate obsesională. Avînd în vedere că psihologia lor se bazează pe nevoia de stăpînire și control, ei au tendința să caute sisteme atotcuprinzătoare de gîndire care făgăduiesc

explicații cvasicomplete ale existenței umane, oferind în consecință speranța că individul poate domina atît propria natură cît și realitatea exterioară prin intermediul noului său sistem de înțelegere. Mulți dintre marii filozofi, inclusiv Kant și Wittgenstein, au fost oameni de acest gen, care și-au creat propriile sisteme, insensibili la ideile altora, adesea incapabili să citească operele altor filozofi cu plăcere sau cu folos.

Freud pretindea că e om de știință, și cu siguranță n-a fost filozof în sensul tehnic al cuvîntului și nici n-a fost în mod deosebit interesat de filozofie, deși în tinerețe tradusese o carte a lui John Stuart Mill. Cu toate acestea, se asemăna cu unii filozofi prin faptul că era un constructor de sistem. În cursul istoriei sale, psihanaliza a părăsit foarte de timpuriu limitele înguste ale cabinetului de consultații și a făcut incursiuni în antropologie, sociologie, religie, literatură, artă și în zona fenomenelor oculte. Ea a devenit, dacă nu un sistem filozofic, o *Weltanschauung* cel puțin; iar această extraordinară extindere a unei metode de tratare a nevroticilor la un nou mod de a privi natura umană își află originea în nevoia psihică a întemeietorului său. Freud respingea religia ca pe o iluzie, simțind totuși nevoia unei abordări sistematice oarecare, capabile să confere un sens lumii. El a numit sistemul pe care l-a inventat știință; psihanaliza însă nu este și n-ar putea fi niciodată o știință în sensul în care sînt științe fizica și chimia, întrucît ipotezele sale sînt retrospective și nu pot fi utilizate pentru predicție, majoritatea nefiind susceptibile de probare

concludentă. Poziția deterministă a lui Freud și afirmația insistentă că psihanaliza este o știință au discreditat descoperirile sale în ochii unor filozofi ca Popper și ai unor oameni de știință ca Medawar, cu urmarea că aceștia n-au reușit să înțeleagă importanța psihanalizei ca sistem hermeneutic și ca modalitate de a privi natura umană. O carte de asemenea dimensiuni nu poate încerca să dea seamă de tot ce a scris Freud. Ceea ce urmează este o încercare de a evalua teoriile sale cele mai importante în lumina științei moderne.

2
De la traumă la fantasmă

Scurta ședere la Paris în iarna 1885–1886 a avut o adîncă înrîurire asupra gîndirii lui Freud. Timp de mai mulți ani, Charcot studiase hipnoza în vederea descoperirii unei tehnici de diagnostic care să facă distincția între paraliziile survenite ca urmare a unor maladii ale sistemului nervos central și cele cu origine isterică, adică „nevrotică". Charcot i-a demonstrat lui Freud că, deși imperceptibile, *ideile* puteau fi totuși agenți cauzali în nevroze. La un pacient cu paralizie isterică, forma luată de paralizie nu era determinată de realități anatomice, ci de *ideea* greșită pe care pacientul și-o făcea despre anatomie. În locul unei paralizii explicabile printr-o leziune a unui anumit nerv periferic, pacientul prezenta o paralizie a unui membru corespunzînd ideii sale cu privire la locul unde începe sau se sfîrșește mîna sau piciorul. Charcot a demonstrat că asemenea paralizii pot fi vindecate, și apoi produse din nou în chip artificial, prin sugestie hipnotică.

Freud a înțeles de la Charcot că pentru a pricepe isteria trebuia să se adreseze psihologiei mai degrabă decît neurologiei. Și întrucît, treziți din starea de transă indusă de hipnoză, pacienții nu-și puteau aminti ce

le fusese sugerat în timpul hipnozei, experimentele hipnotice i-au arătat lui Freud că procesele mentale ce au loc inconștient pot avea un puternic efect asupra comportamentului.

Freud a folosit, prin urmare, hipnoza în tratamentul pacienților nevrotici și a făcut-o fără întrerupere pînă în anul 1896. N-a folosit însă hipnoza doar ca pe un mijloc de inducere a sugestiilor privind buna stare de sănătate. Un al doilea aspect, mai important, deriva din observațiile prietenului și colegului lui Freud, Josef Breuer. În cursul tratamentului prin hipnoză aplicat celebrului său caz, Anna O. (Bertha Pappenheim), Breuer a descoperit că, dacă pacienta își putea aminti primul moment al apariției unui anumit simptom isteric și putea retrăi emoția care-l însoțise, simptomul dispărea. Breuer a numit această metodă de tratament „catharsis". Hipnoza a ajuns, așadar, să fie folosită ca o metodă de a trezi în pacient capacitatea de a-și aminti originile uitate ale unui anumit simptom. În loc să fie utilizată ca un atac direct asupra simptomelor prin intermediul sugestiei, ea a devenit o metodă de investigație.

Freud și Breuer au ajuns să nutrească speranța că toate simptomele nevrotice pot fi lichidate pe această cale laborioasă și totuși esențialmente simplă. În primul lor articol din *Studii asupra isteriei* ei scriau:

> Căci am descoperit, spre marea noastră mirare la început, că *fiecare simptom isteric luat separat dispărea imediat și pentru totdeauna cînd reușeam să scoatem la lumină fără echivoc amintirea evenimentului care îl produsese și să trezim afectul care îl însoțea și cînd pacientul descria evenimentul cu cea mai mare amănunțime posibilă și își exprima afectul în cuvinte.*

Într-o formulă celebră, Freud și Breuer proclamau:

> *Istericii suferă mai cu seamă de reminiscențe* (*SE*, II. 6, 7).

Era vorba de reminiscențe de un fel special. Mai întîi, nu erau lesne accesibile amintirii conștiente. Pacientul nu și le putea aminti decît sub hipnoză sau, cum a descoperit Freud mai tîrziu, dacă i se spunea în chip autoritar că ele există, că pot fi cu certitudine readuse la suprafață și că se vor întoarce în clipa cînd medicul avea să-i apese fruntea cu mîna. În al doilea rînd, reminiscențele erau invariabil dureroase, rușinoase sau alarmante. Trebuia, prin urmare, să existe un soi de mecanism mental înzestrat cu tendința de a înlătura amintirile neplăcute din conștiință făcîndu-le relativ inaccesibile. Freud a numit acest mecanism *refulare*; iar refularea, întîiul „mecanism de apărare", a devenit piatra unghiulară a teoriei psihanalitice asupra nevrozelor. El postula deja existența unui *conflict* în cadrul psihicului; conflictul dintre o anumită emoție (afect) ce caută să devină conștientă și să se descarce și o altă parte a psihicului care refuză să accepte sau să înfrunte existența unei emoții pe care o consideră respingătoare.

Postulatul lui Freud a fost acela că afectul respins și supus refulării, incapabil să-și găsească expresie și descărcare directă, dă naștere simptomului nevrotic. Starea mentală propusă de Freud e analogă în

plan fizic cu un furuncul sau un abces închis care, incapabil să-și croiască drum la suprafața corpului, nu-și poate descărca toxinele pe care le conține. Perspectiva aceasta „chirurgicală" asupra nevrozelor trebuie să-l fi sedus pe cercetătorul în medicină care era Freud. Ea însemna că afectul respins care provoca simptomele nevrotice putea fi excizat ca un corp străin — un intrus care nu făcea parte din personalitatea pacientului privită ca întreg.

În cazul isteriei, Freud susținea că afectul se convertește în simptom fizic; de aici termenul „isterie de conversie". În multe cazuri, simptomul exprima simțămintele pacientului într-o modalitate simbolică. Astfel, nodul în gît poate exprima incapacitatea de a înghiți o ofensă, sau durerea în zona inimii poate însemna pentru pacient că, metaforic, i se rupe inima sau a fost atins drept în inimă. În alte tipuri de nevroză, o sumedenie de simptome nevrotice, cum ar fi obsesiile și fobiile, provin dintr-un afect refulat care se străduiește să se exprime indirect.

La început, Freud a considerat că afectul refulat este întotdeauna asociat cu trauma, adică cu un eveniment neplăcut pe care pacientul vrea să-l uite. Observația este valabilă și astăzi în cazul așa-numitelor „nevroze traumatice", în care pacientul prezintă simptome nevrotice în urma unui eveniment în care s-a aflat la un pas de moarte, a unui accident sau a cumplitei experiențe a torturii. Posibilitatea acordată unui asemenea pacient de a-și recăpăta memoria celor trăite, de a le reparcurge în amănunt și de a-și descărca sau „abreacționa" afectele de teamă și de

groază ce au însoțit experiența are într-adevăr rezultate benefice, așa cum au demonstrat în repetate rînduri cei care au tratat nevrozele de război.

Mai tîrziu, Freud a extins conceptul incluzînd impulsurile instinctuale ce-și caută descărcare și care sînt fie stîrnite de un stimul extern, fie sînt pur și simplu generate spontan dinăuntrul persoanei. Un exemplu este aici cazul unei fete căreia îi era cu neputință să-și părăsească odaia sau să primească vizite fără să urineze de cîteva ori. Freud a legat originea acestui simptom de o întîmplare petrecută la un teatru cu prilejul căreia fata a fost atît de tare atrasă de un anumit bărbat, încît a avut senzații genitale care i-au provocat nevoia de a urina, obligînd-o să părăsească teatrul. După această întîmplare, s-a temut de o repetare a senzației și a înlocuit teama de impulsurile erotice cu teama că nu va fi capabilă să-și controleze sfincterele. Recăpătarea memoriei cu privire la originea simptomului, împreună, se poate presupune, cu recunoașterea și acceptarea propriei sexualități, au dus la vindecare.

Totodată, Freud a avansat ideea că există un grup special de nevroze direct determinate de descărcarea nesatisfăcătoare sau incompletă a impulsurilor sexuale. O asemenea descărcare incompletă este produsă de practici precum masturbarea, *coitus interruptus* sau pur și simplu de abstinența sexuală. El a numit aceste stări „nevroze actuale", de la cuvîntul german *aktuelle* care înseamnă „curent". Înlocuirea practicilor vechi cu activitatea sexuală normală era suficientă pentru vindecarea acestor cazuri.

Chiar în acest stadiu extrem de timpuriu al dezvoltării psihanalizei pot fi recunoscute anumite idei ce aveau să-l influențeze pe Freud de-a lungul întregii sale vieți. Cea dintîi este că, exceptînd cazul „nevrozelor actuale", afectele trecute reprezintă cauze ale problemelor prezente; a doua, că aceste afecte sînt invariabil rușinoase, dureroase sau înspăimîntătoare, fiind ca atare respinse și refulate. Freud a crezut întotdeauna că unul din principiile ce domină viața psihică este nevoia organismului de a atinge liniștea prin descărcarea completă a tuturor tensiunilor (numit mai tîrziu principiul Nirvana). Această supoziție fundamentală înclină către un tratament negativ al tuturor afectelor puternice, privite ca perturbații de care trebuie să te lepezi mai degrabă decît ca plăceri pe care să le cauți. În schema freudiană, beatitudinea este atinsă atunci cînd nevoile au fost satisfăcute iar pasiunile consumate. Nu este loc în ea pentru „foamea de stimuli", nevoia resimțită de ființele umane de a căuta stimuli emoționali și intelectuali atunci cînd se află într-un mediu monoton cu input slab venind din lumea exterioară sau cînd liniștea a fost atît de îndelungată încît suferă de plictis.

Următorul pas al lui Freud a fost acela de a afirma că, în multe cazuri de isterie, trauma care aparent a provocat instalarea simptomelor este adesea prea comună pentru a reprezenta un factor determinant adecvat. În asemenea cazuri, pretindea Freud, trauma aparentă a stîrnit amintirile unei traume mai vechi, adevărata provocare fiind alcătuită din combinarea traumei prezente cu cea trecută. Într-un articol de

început, bazat pe o conferință ținută la Viena în 1896, Freud afirma că:

> *nici un simptom isteric nu poate lua naștere dintr-o singură experiență reală, ci în fiecare caz amintirea unor experiențe anterioare trezită în asociație cu ea joacă un rol în determinarea simptomului* (*SE*, III.197).

Freud făcea apoi o afirmație memorabilă. Pe baza a optsprezece cazuri de isterie el susținea:

> Oricare ar fi cazul și oricare ar fi simptomul pe care le luăm drept punct de plecare, *pînă la urmă ajungem în chip infailibil la domeniul experienței sexuale* (*SE*, III.199).

Și în același articol Freud continuă:

> Avansez, așadar, teza că la baza fiecărui caz de isterie se află *una sau mai multe întîmplări ale experienței sexuale precoce*, întîmplări petrecute în copilăria cea mai timpurie, dar care pot fi reproduse prin acțiunea psihanalizei, în ciuda deceniilor scurse. Cred că e o descoperire importantă, descoperirea unui adevărat *caput Nili* în neuropatologie (*SE*, III.203).

Roger Brown, profesor de psihologie la Harvard, a atras atenția asupra faptului că aceasta a fost ultima tentativă a lui Freud de a furniza cifre privitoare la etiologie și că nici în acest caz nu puteau fi verificate. Cu toate acestea, Freud a pretins în continuare că este om de știință.

Descoperirile lui Freud au făcut din afectele sexuale afecte-cheie care, refulate, reprezentau cauza simptomelor nevrotice. Deși a recunoscut că și alte afecte pot fi implicate în simptomele isterice — de pildă, resentimentul față de o insultă ce nu poate fi „înghițită" și care provoacă un nod în gît —, totuși sexualitatea, mai degrabă decît agresiunea, a devenit preocuparea centrală a lui Freud, și lucrurile aveau să rămînă așa vreme de mulți ani. Percepția comună potrivit căreia psihanaliza e interesată mai cu seamă de sex este în mare măsură justificată, deși preocuparea ei este mult mai vastă decît recunoaște percepția comună. Pentru Freud, sexul reprezenta un nucleu extrem de adecvat pentru dezvoltarea și închegarea teoriei psihanalitice. Fiindcă sexul nu dă naștere doar unor puternice afecte, adesea respinse și, ca atare, refulate, ci întinde totodată o punte peste prăpastia dintre suflet și trup, prin faptul că e răspunzător de mare parte dintre manifestările pur psihice, cum ar fi gîndurile, fantasmele și visele, fiind totuși în chip evident fizic, atît în ce privește originea sa hormonală, cît și expresia sa fundamentală. Fidel formației dobîndite în laboratoarele lui Brücke, Freud n-a încetat să spere că în cele din urmă se va putea dovedi originea fizică a nevrozei, deși abandonase propria încercare de a lega mecanismele nevrozelor cu anatomia și fiziologia creierului (așa-numitul „Proiect al unei psihologii științifice") încă din 1897. Într-o scrisoare către Jung, datată 19 aprilie 1908, el scria:

> În procesele sexuale avem „fundamentul organic" indispensabil, în lipsa căruia medicul nu se poate simți decît stingher în viața psihicului (*Corespondența Freud–Jung*, 140–141).

Freud a devenit din ce în ce mai convins că trăsătura esențială a nevroticului este lipsa unei vieți sexuale normale și că satisfacția sexuală reprezintă cheia fericirii. Ceea ce înseamnă că persoana sănătoasă este pe deplin capabilă să-și descarce tensiunile generate de impulsurile sexuale într-un orgasm repetat și aducător de satisfacții, experimentînd astfel în chip recurent starea Nirvana lipsită de tensiuni, despre care a fost vorba mai sus.

La început, Freud a conchis că, în cazurile de isterie, experiența sexuală precoce care alcătuiește nucleul nevrozei în prima copilărie este seducția copilului de către un adult. E vorba adesea de seducția fiicei de către tată, ca în cazul Katharinei, descris de Freud în *Studii asupra isteriei*, deși inițial „tatăl" apărea ca „unchi". Freud și-a dat seama că nu toți cei seduși în copilărie deveneau nevrotici; dar a susținut că acest fapt se datora păstrării accesului *conștient* la experiența traumatică, în vreme ce aceia care aveau să devină mai tîrziu nevrotici reprimaseră această experiență. Tendința către generalizare l-a făcut pe Freud să conchidă că toți pacienții săi fuseseră victime ale seducției în prima copilărie — concluzie pe care, în cîteva cazuri, pacienții o susțineau energic, dar care putea foarte bine, cum Freud însuși și-a dat seama, să le fie indusă de către el ca urmare a tăriei propriilor sale convingeri.

Trei sînt motivele care l-au determinat pe Freud să abandoneze ulterior teoria seducției. Cel dintîi era că, deși seducția sexuală a copiilor mici de către adulți avea fără îndoială loc, el nu putea crede că lucrul acesta se întîmplă atît de frecvent pe cît o sugera practica sa tot mai extinsă. Al doilea era că, dacă seducția reprezenta un precursor invariabil al simptomelor isterice, el ar fi fost obligat să conchidă că propriul său tată se făcea vinovat de asemenea acte, deoarece observase existența unor simptome isterice la fratele și surorile sale. Al treilea motiv era că, în cursul propriei sale autoanalize, Freud se arătase din ce în ce mai impresionat de importanța fantasmelor sexuale. Recunoscuse, de pildă, că în copilărie trăise sentimente erotice față de mama sa atunci cînd a văzut-o goală. El a conchis că mulți pacienți relatau fantasme sexuale potrivit cărora ar fi fost seduși de părinți mai degrabă decît să-și amintească evenimente petrecute aievea.

Schimbarea petrecută în gîndirea lui Freud era semnificativă. Cu propriile lui cuvinte, ea l-a condus la concluzia că

> simptomele nevrotice nu se legau direct de evenimente petrecute aievea, ci de fantasme ale dorinței, și că în privința nevrozelor realitatea psihică era mai importantă decît realitatea materială (*SE*, XX.34).

Din acest moment, psihanaliza a trecut de la încercarea de a descoperi seriile cauzale de evenimente culminînd cu instalarea nevrozei la o explorare a lumii imaginare a pacientului, mai cu seamă a acelei

lumi ce se manifestă în primii ani ai copilăriei. Modelul medical al nevrozei a dispărut aproape cu desăvîrșire, deși Freud tot mai credea că simptomele erau legate de „stăvilirea“ tensiunilor sexuale care nu erau descărcate în chip adecvat.

Năruirea unei ipoteze construite cu atîta migală este un lucru descurajator, iar faptul că Freud a abandonat teoria seducției a fost salutat la început drept un exemplu al integrității sale și al respectării intransigente a adevărului. J. M. Masson, editorul și traducătorul scrisorilor lui Freud către Fliess, a pus la îndoială onestitatea sa într-o carte în care susține că Freud și-a suspendat deliberat descoperirile privind seducția sexuală a copiilor pentru a nu ultragia, mai mult decît o făcuse deja, comunitatea psihiatrilor. Afirmația este atît de departe de ceea ce știm despre personalitatea lui Freud de la cei care-i erau apropiați, încît acuzațiile lui Masson pot fi respinse. Totuși, în ultimii ani, o serie de psihiatri și reprezentanți ai unor profesiuni conexe au constatat că seducția sexuală a copiilor are o prevalență mult mai mare decît se presupusese pînă acum; și, cu toate că o asemenea seducție nu e urmată în chip necesar de apariția unor simptome isterice, așa cum postulase Freud la început, ea are într-adevăr consecințe funeste pentru adaptarea afectivă ulterioară a individului care a suferit acțiunea ei.

E foarte posibil ca psihanaliștii să fi subestimat incidența seducției sexuale reale și să fi luat drept fantasme amintiri rememorate de pacienții lor care reprezentau relatări fidele ale unor evenimente reale.

Nimeni nu cunoaște prevalența reală a seducției sexuale a copiilor; dar fără îndoială că toleranța tot mai mare a publicului față de discutarea unor asemenea subiecte și apariția instanțelor care le facilitează copiilor raportarea abuzurilor sexuale, în condiții de anonimat, unor adulți din afara familiei înzestrați cu înțelegere au scos la lumină o sumedenie de cazuri care înainte nu fuseseră raportate.

Concentrarea asupra lumii lăuntrice fantasmatice a pacientului i-a făcut uneori pe psihanaliști să neglijeze nu doar seducția sexuală, ci și alte evenimente și circumstanțe reale care influențează viața oamenilor. Așa cum vom vedea, aceasta e una din criticile îndreptate împotriva psihanalizei „clasice" de critici precum John Bowlby. Dar faptul că Freud a sesizat importanța fantasmelor reprezintă o piatră unghiulară în construcția teoriei psihanalitice. El a ajuns să înțeleagă că supuse refulării nu erau de obicei amintirile evenimentelor traumatice reale (deși se poate întîmpla desigur și aceasta), ci impulsurile manifestate ca fantasme. Acesta este fundamentul teoriilor lui Freud privitoare la sexualitatea infantilă și la dezvoltarea libidinală, precum și al concepției sale asupra visului.

3
Explorarea trecutului

Dezvoltarea sexuală infantilă

Respingerea teoriei seducției n-a clătinat convingerea lui Freud că nevroza este legată de tulburări ale funcției sexuale și nici încredințarea sa că originea nevrozei se află în primii ani ai copilăriei. Numai că în loc să-și concentreze în continuare atenția asupra evenimentelor traumatice, el s-a orientat către studiul dezvoltării sexuale și afective a copiilor, avansînd ideea că apariția nevrozei în etapele ulterioare ale vieții se datorează opririi parțiale a dezvoltării sexuale a copilului într-un stadiu imatur. Cu propriile lui cuvinte:

> Începe să prindă contur formula potrivit căreia sexualitatea nevroticului a rămas, sau a fost împinsă înapoi, într-un stadiu infantil (*SE*, VII.172).

Pe linia revendicării sale ca procesele psihologice să fie formulate, pretutindeni unde aceasta este cu putință, în termenii „fundamentului lor organic indispensabil", Freud a exprimat stadiile dezvoltării sexuale infantile în funcție de părțile corpului mai degrabă decît în funcție de percepție, cunoaștere, învățare sau afecțiune. În primul an de viață, capacitatea de gratificare fizică a copilului este centrată

asupra gurii; este stadiul „oral". Între 1 și 3 ani, funcția este preluată de zona anală. Ea este urmată de stadiul „falic", în care penisul sau clitorisul devine punctul de focalizare a investiției libidinale și a activității de masturbare, deși copilul rămîne incapabil de împlinire genitală cu o altă persoană. Stadiul final, „genital", în care individul devine capabil de relații sexuale pe deplin satisfăcătoare cu sexul opus, nu este atins pînă după pubertate; și chiar la persoanele care au atins maturitatea cea mai completă se pot întotdeauna detecta urme ale stadiilor de dezvoltare libidinală anterioare.

Așa cum a arătat Freud, în dezvoltarea sexuală a copilului accentul cade pe *autoerotism*; adică pe schimbările ce au loc în corpul copilului mai degrabă decît în relațiile sale. Freud considera că copilul este în chip tranzitoriu atașat de sînul matern în stadiul oral, dar că apoi componenta orală a instinctului se detașează și își găsește satisfacție în activități precum suptul degetului și mestecatul. Deși a continuat să privească trauma drept o cauză a tulburărilor, Freud a descris dezvoltarea copilului drept un proces intern avînd doar o slabă legătură cu interacțiunea dintre copil și mamă sau altă persoană care-i poartă de grijă. Abia la sfîrșitul vieții a început el să aprecieze importanța majoră a relației dintre copil și mamă. Înainte de acest moment, mamele erau privite mai cu seamă ca agenți ce răspund la nevoile copiilor prin descărcarea tensiunilor acumulate resimțite și temute de copii drept primejdioase. Mamele nu erau considerate persoane cu care copilul interacționează afec-

tiv și care le oferă stimulente și ocazii de a învăța, pe lîngă rezolvarea tensiunilor.

Freud a descris sexualitatea infantilă drept o „perversiune polimorfă": adică în mod difuz compusă din componente instinctuale ce apar la început ca tendințe separate, dar care în final se coagulează într-un stadiu ulterior pentru a forma pulsiunea sexuală adultă. Printre aceste componente instinctuale se află impulsurile sadice și masochiste, tendințele exhibiționiste și voyeuriste, precum și preocupările fetișiste. Urme ale tuturor acestor componente pot fi găsite la persoana normală, dar sînt prezente cu deosebire la nevrotici. Freud sugerează că simptomele nevrotice reprezintă consecința refulării impulsurilor sexuale *perverse* în primii ani de viață. Din pricina acestei refulări timpurii, sexualitatea nevroticului rămîne parțial nedezvoltată. Cînd unul sau altul din instinctele componente devine exagerat, fără să fi fost reprimat, persoana devine perversă sexual: adică își manifestă tendința perversă în viața reală. Așadar, atît nevroticii cît și perverșii au rămas fixați în stadii timpurii ale dezvoltării sexuale, dar au rezolvat această fixație în mod diferit. Aceasta este observația care l-a condus pe Freud la faimoasa afirmație potrivit căreia

> *nevrozele reprezintă, așa zicînd, negativul perversiunilor* (*SE*, VII.165).

La sfîrșitul secolului al XIX-lea mulți cercetători erau interesați de extravaganțele sexualității umane; Freud însă a fost cel a cărui influență a contat cel

mai mult în determinarea convingerii, atît în rîndul medicilor cît și al publicului în genere, că perversiunile sexuale sînt tulburări ale dezvoltării psihosexuale, iar nu „vicii ereditare" sau manifestări ale „degenerării". El a insistat cu deosebire asupra bisexualității, atît la bărbat cît și la femeie.

La anumite persoane, urmele stadiilor timpurii ale dezvoltării libidinale erau atît de persistente, încît a devenit un lucru obișnuit să se vorbească de tipuri „orale" sau „anale". Trăsăturile de caracter ale tipului oral au fost elaborate în mare parte de Karl Abraham, discipolul lui Freud. Însuși Freud, cum era de așteptat potrivit schiței de portret din primul capitol al acestei cărți, s-a concentrat asupra trăsăturilor anale. Nu s-a acordat prea mare atenție trăsăturilor de caracter ale tipului falic; Rycroft însă, în dicționarul său de psihanaliză, descrie tipul falic după cum urmează:

> persoană care privește comportamentul sexual drept o manifestare a potenței, în contrast cu tipul genital care-l privește drept participare la o relație.

Din varietatea caracteristicilor tipului oral, pasivitatea, dependența și îndoiala cu privire la propria competență sînt cel mai adesea puse în legătură. Sînt caracteristici aflate simultan de obicei la persoane susceptibile de depresii recurente. Unii dintre cei înzestrați cu asemenea trăsături de personalitate au totodată deprinderi „orale", precum suptul degetului, lăcomia la mîncare și consumul exagerat de alcool și tutun; modele de comportament considerate

de psihanaliști drept compensatorii în raport cu sentimentul originar al deprivării de sîn. În cazul perverșilor sexual, aplecarea spre *cunnilingus* și *fellatio*, ba chiar spre sărut, în detrimentul coitului, ar fi considerată o dovadă a persistenței psihopatologiei orale. Dovezile de cercetare care să lege deprivarea reală cu dezvoltarea ulterioară a comportamentului sau tipului oral sînt slabe. E mai bine să privim oralitatea ca pe o componentă utilă a observației clinice, fără a aduce precizări asupra cauzei sale.

Același lucru e valabil și pentru tipul „anal". Preocuparea pentru ordine și curățenie a fost socotită drept o „formațiune reacțională" în raport cu mizeria și murdăria asociate cu defecarea. Încăpățînarea a fost interpretată ca derivînd din răzvrătirea împotriva insistenței parentale asupra faptului că excreția trebuie să aibă loc doar în circumstanțe speciale. Zgîrcenia a fost legată de dorința copilului de a obține plăcere din reținerea fecalelor cît mai mult timp cu putință; căci, așa cum a demonstrat Freud plecînd de la mituri, basme și vorbe populare, banii și fecalele sînt adesea asociate în expresii precum „cîștig spurcat" și „strîns la cur". Spre deosebire de nevrotici, la perverși preocuparea pentru excreție și pentru orificiul anal e lesne demonstrată, ca în cartea *Les 120 Journées de Sodome* a Marchizului de Sade, de pildă.

Cercetarea menită să descopere dacă nevroza obsesională și caracteristicile tipului „anal" sînt sau nu consecința unor metode severe sau bizare de creare a deprinderilor igienice nu a relevat nici o conexiune

cauzală consistentă. Deși explicația cauzală a lui Freud întrunește un sprijin limitat, observația și descrierile sale clinice sînt pertinente.

Complexul lui Oedip

Ajungem acum la problemele îndelung discutate ale complexului lui Oedip, ale amneziei infantile și ale așa-numitei perioade de latență, presupusă a urma fazei oedipiene. Formularea complexului lui Oedip își află originea în autoanaliza lui Freud. Într-o scrisoare către Fliess, datată 15 octombrie 1897, Freud scria:

> Autoanaliza mea este de fapt lucrul cel mai important de care dispun în prezent și ea promite să capete pentru mine cea mai înaltă valoare, dacă e dusă la bun sfîrșit... Nu e deloc un lucru ușor. Sinceritatea absolută cu tine însuți e un bun exercițiu. O singură idee cu valoare generală mi-a venit în minte. Am descoperit, chiar și în cazul meu, [fenomenul] îndrăgostirii de propria mea mamă și al geloziei față de propriul meu tată, iar acum îl consider un eveniment universal petrecut în prima copilărie, chiar dacă nu atît de devreme la copiii deveniți isterici. (Asemănător inventării obîrșiilor [legendele de familie] în paranoia — eroi, întemeietori de religii.) Dacă-i așa, putem înțelege puterea pe care o are asupra noastră *Oedipus Rex*, în pofida tuturor obiecțiilor pe care rațiunea le ridică împotriva presupozițiilor destinului; și putem înțelege de ce „drama destinului" era sortită să eșueze atît de lamentabil (*Corespondența Freud–Fliess*, 271–272).

Freud a ajuns să susțină că, în momentul cînd ajunge la stadiul „falic" de dezvoltare, în jurul vîrstei de 4 sau 5 ani, băiatul este interesat din punct de vedere sexual de mama sa, vrea să dobîndească o posesiune exclusivă asupra ei, nutrind, așadar, impulsuri ostile față de tatăl său. Totuși, ostilitatea stîrnește teama că tatăl va trece la represalii, iar forma pe care o pot lua represaliile este cea a castrării. „Complexul castrării" este activat pe de o parte de amenințările cu castrarea venite din partea adulților care l-au prins masturbîndu-se și, pe de altă parte, de presupunerea băiatului că, întrucît fetele nu au penis, ele trebuie să fi fost castrate. Confruntat cu ceea ce i se pare a fi o înspăimîntătoare amenințare la adresa celei mai prețioase părți a corpului său, băiatul părăsește în chip inconștient speranțele de unire sexuală cu mama sa, se identifică cu agresorul potențial care e tatăl său și, în cele din urmă, își îndreaptă atenția către obținerea satisfacției sexuale cu alte femei.

Versiunea feminină a complexului lui Oedip e mai puțin clar elaborată, corespunzător faptului că Freud a privit toată viața femeile ca pe o enigmă. Totuși, Freud a conchis că, deși la început fata este legată afectiv și de mama sa, descoperirea faptului că nu are penis și că este, ca atare, o ființă inferioară îi provoacă deziluzia față de mamă pe care o socotește vinovată de starea ei. De aceea ea se întoarce către tatăl ei care devine acum obiect al iubirii, începînd să nutrească fantasma potrivit căreia acesta o va lăsa însărcinată. Copilul rezultat, presupune Freud, o va compensa pe fată pentru lipsa penisului și, în

acest sens, poate fi considerat un substitut al organului lipsă. Încheierea acestui stadiu de dezvoltare afectivă este determinată de perceperea tot mai acută a altor bărbați ca fecundatori potențiali care îi vor da posibilitatea să aibă un copil și să depășească astfel sentimentul constant că este o făptură omenească inferioară.

Exprimat atît de direct, înțelesul dat de Freud complexului lui Oedip, anume că reprezintă stadiul afectiv principal prin care orice ființă omenească trebuie să treacă pentru a dobîndi stabilitatea și fericirea vîrstei adulte, pare brutal într-adevăr. Am arătat deja că Freud s-a străduit mereu să reducă fenomenele psihologice și afective la fenomene fizice. Afirmația că toți băieții se tem ca nu cumva să fie castrați de mîna propriului lor tată sună ridicol atunci cînd e luată în sens literal. Dacă însă am exprima-o altfel, afirmînd că băieții sînt foarte preocupați de stabilirea identității lor ca bărbați, că simt o rivalitate cu tatăl lor și pot fi lesne făcuți să se simtă umiliți sau amenințați de remarci înjositoare la adresa staturii lor, a slăbiciunii, neputinței sau lipsei lor de experiență, cei mai mulți oameni vor subscrie.

Mai mult, atît băieții cît și bărbații simt într-adevăr că organele lor genitale reprezintă o parte deosebit de vulnerabilă a anatomiei lor. Insistența lui Freud că teama de castrare e mai mare la bărbați, în vreme ce teama de a pierde iubirea e mai mare la femei, este sprijinită de datele de cercetare. Femeilor le e teamă de penetrare, dar întrucît organele lor sexuale sînt mai puțin expuse, ele nu se tem atît de tare

de leziuni reale. Organele genitale ale bărbaților nu sînt doar mai puțin protejate, ci și deosebit de sensibile la durere, lucru prețuit de mult de către torționarii lumii. Cercetări efectuate asupra copiilor dintr-o clinică pediatrică au arătat că o minoritate semnificativă credea că fetele au avut la început un penis, dar că l-au pierdut într-un fel sau altul. Teama de castrare a intrat în limbajul curent. Familiarii jargonului psihanalitic folosesc adesea expresia ca pe un soi de prescurtare. Astfel, un bărbat poate spune „Mă simt castrat“ atunci cînd, dintr-un motiv sau altul, n-a fost capabil să conducă mașina sau să-și ducă treaba la bun sfîrșit. Tendința perpetuă a lui Freud de a suprima metaforicul în favoarea sensului literal a contribuit la o largă răspîndire a neînțelegerii privitoare la ce avea de spus.

Aceleași comentarii se aplică și noțiunii de „invidie de penis“. În vremea lui Freud dominarea bărbatului era și mai evidentă decît este azi. Întrucît bărbații dețineau puterea aproape în exclusivitate, multe femei se considerau inferioare, neapreciate, disprețuite sau slabe. Nașterea copiilor este una din căile prin care femeile se pot simți egale sau superioare bărbaților. Dacă exprimăm ideea lui Freud în termeni psihologici, iar nu anatomici, foarte puțini ar fi în dezacord cu ea. Așa cum a remarcat, se pare, Jung: „La urma urmei, penisul e doar un simbol falic.“

Avansîndu-și ideile despre sexualitatea infantilă și despre complexul lui Oedip, Freud devine susținătorul concepției potrivit căreia copilul este tatăl bărbatului, din punct de vedere afectiv și sexual, ca

și din alte puncte de vedere. El a scris înainte ca zoologii să fi dus la bun sfîrșit acel gen de experimente asupra primatelor care demonstrează că, de pildă, izolarea prelungită în copilărie face ca animalul adult să fie incapabil de împerechere sau de legarea unor relații sociale normale. Acceptăm astăzi ca pe ceva de la sine înțeles că relația intimă a copilului cu fiecare părinte, inclusiv apropierea fizică, îi afectează probabil capacitatea viitoare de a stabili relații calde, afectuoase cu congenerii săi cînd va fi crescut mare; iar faptul că presupunem acest lucru i se datorează în mare măsură lui Freud, chiar dacă astăzi nu sîntem de acord cu tot ce a spus despre copilărie.

Freud a privit complexul lui Oedip ca pe o constantă universală; se poate replica însă că el este în mare măsură un concept occidental, aplicabil cu deosebire familiei mici, „nucleare". Cunosc oare copiii crescuți în familii extinse, în care poligamia este regula, sentimentul de gelozie, spiritul de posesiune și teama descoperite de Freud la pacienții săi? Nu știm; iar dovezile anecdotice sugerează contrariul. Un psihanalist nigerian mi-a relatat că, în cursul analizei didactice, i-a trebuit peste un an pentru a-l aduce pe analistul său la înțelegerea climatului afectiv total diferit ce prevalează într-o familie în care tatăl are mai multe neveste.

Am arătat deja că, cel puțin în fazele de început ale gîndirii sale, Freud era mai preocupat de relația copilului cu tatăl său decît de relația sa cu mama. În plus, tatăl era totodată zugrăvit ca fiind autoritar și sever, izvor de prohibiții și amenințări, punct de

plecare a ceea ce mai tîrziu avea să se numească „supraeu". Cercetarea modernă sprijină ideea lui Freud potrivit căreia există un stadiu în dezvoltarea masculină în care băiatul se simte rival cu tatăl său; ea indică însă că identificarea ulterioară a băiatului cu tatăl nu este o „identificare cu agresorul", ci se datorează ofertelor de prietenie și dragoste făcute de tată. Cum spun Fisher și Greenberg:

> S-ar părea că el [băiatul] renunță la poziția sa strident competitivă față de tată fiindcă tatăl transmite un mesaj pozitiv de prietenie, invitîndu-l să i se alăture mai degrabă decît să i se opună... El îl invită pe băiat să se apropie, să i se alieze, să-i adopte identitatea și să-i accepte valorile (p. 222).

Amnezia infantilă

Cei mai mulți oameni nu-și pot aminti prea multe din prima copilărie. Cercetarea a demonstrat că „primele amintiri" datează de la circa 3 ani. Freud a atribuit amnezia infantilă refulării, socotind că fiecare preferă să împingă în inconștient cele mai timpurii impulsuri și experiențe sexuale. Lucru improbabil, mai cu seamă în culturile în care jocul sexual între copii provoacă mai degrabă amuzament decît repulsie. Există și motive mai plauzibile. Cercetarea arată că extinderea memoriei este un proces gradual. Înregistrarea, reținerea și amintirea sînt mai puțin eficiente înainte de dezvoltarea limbajului. Nimeni nu știe cît de bine își amintesc copiii de 3 sau 4 ani, să

spunem, evenimente petrecute încă mai înainte, a căror amintire se șterge. Dar chiar și în cazul adulților memoria evenimentelor recente este efemeră dacă nu e împrospătată de repetiție. Fără capacitatea vorbirii repetiția nu are loc; astfel încît nu e surprinzător faptul că, înainte de dezvoltarea considerabilă a limbajului, amintirile nu se păstrează.

Perioada de latență

Freud credea că faza oedipiană e urmată de o „perioadă de latență", care durează de la vîrsta de circa 5 ani pînă la pubertate și în timpul căreia impulsurile și comportamentul sexual, deși neabolite, ies mult mai puțin în evidență. Cercetarea nu sprijină această supoziție. În culturile permisive din punct de vedere sexual, jocul sexual este un lucru obișnuit de-a lungul întregii perioade de mijloc a copilăriei; ba chiar și în culturile în care jocul sexual este dezaprobat, și deci ascuns, există dovezi că masturbarea, jocul heterosexual și jocul homosexual sînt din ce în ce mai intense cu fiecare an ce trece.

Cu toate acestea, Freud avea dreptate sesizînd caracterul difazic al creșterii și dezvoltării omului. De la naștere pînă la 5 ani, ritmul este rapid. Urmează apoi o fază în care curba de creștere e mai puțin abruptă, succedată de un alt vîrf chiar înainte de pubertate. Adaptarea umană depinde în mare măsură de învățare și de transmiterea culturii. Pentru ca acestea să se desfășoare eficient, perioada de dependență

a copilăriei a trebuit să fie prelungită și de aceea s-a interpus probabil între cele două faze rapide de dezvoltare o fază mai lentă, corespunzătoare perioadei de latență. Multe din problemele comune ale omului pot fi în chip justificat legate de prelungirea imaturității și a dependenței de părinți. Ideea lui Freud potrivit căreia părintele de sex opus constituie cel dintîi obiect sexual al copilului se apropie de explicarea unui număr de dificultăți sexuale trăite de adulți. Un bărbat sau o femeie care nu s-a rupt de legăturile afective cu părinții își poate întru cîtva privi partenerii sexuali potențiali ca fiindu-i părinți. Ceea ce complică relația, atît din punct de vedere sexual cît și din alte puncte de vedere. Potrivit lui Freud, atașamentul oedipian față de părintele de sex opus este însoțit (cel puțin în cazul bărbatului) de amenințarea castrării. Bărbații care continuă să privească femeile, în primul rînd sau parțial, drept mame le pot considera, în consecință, drept potențial primejdioase și totodată atractive din punct de vedere sexual; ceea ce poate da naștere unei varietăți de dificultăți sexuale, inclusiv renunțarea definitivă la femei, impotența parțială sau totală, sau nevoia de a folosi procedee liniștitoare — cum ar fi ritualurile sadomasochiste sau fetișurile — care să facă posibilă relația sexuală. Nenumărate detalii ale teoriei oedipiene pot fi puse la îndoială, însă în liniile sale generale ea are o puternică forță explicativă în raport cu o mare varietate de dificultăți și de comportamente sexuale aparent inexplicabile în trecut.

Greșeala lui Freud a fost aceea de a fi considerat dezvoltarea psihosexuală atît de importantă încît toate celelalte forme de dezvoltare socială și afectivă au fost socotite ca fiind derivate din ea. În eseul său despre Leonardo, Freud derivă din sexualitate pînă și curiozitatea și dorința de cunoaștere. El trebuie totuși să fi știut că animalele vădesc comportamente exploratorii care au evident valoare adaptativă prin faptul că furnizează informații despre mediu. Un asemenea comportament pare să fie mult mai apropiat de curiozitatea intelectuală a omului; dar insistența lui Freud asupra sexului ca prim motor e atît de mare încît el privește *căutările sexuale infantile* sublimate drept forța ce pune în mișcare pasiunea ulterioară pentru cunoaștere. Astăzi, cei mai mulți cercetători ai dezvoltării copilului privesc dezvoltarea sexuală drept o simplă verigă dintr-un lanț, nu drept cauza primă. Dificultățile în relațiile interpersonale pot deriva din carențe de securitate din prima copilărie care n-au nimic de-a face cu sexul, dar care pot crea probleme sexuale ulterioare. La fel, dificultățile în dezvoltarea sexuală pot crea probleme sociale ulterioare.

4
Asocierea liberă, visele și transferul

Asocierea liberă

Paralel cu dezvoltarea teoriei nevrozelor, Freud își modifică tehnica de tratament. Începînd din 1892 el a abandonat progresiv hipnoza în favoarea asocierii libere. Pacientului i se cerea în continuare să stea lungit pe o canapea, Freud stînd la căpătîiul său fără a putea fi văzut; dar încercările de a-l îndemna să-și reamintească prin hipnoză sau apăsare pe frunte au fost abandonate. I se cerea în schimb să exprime în cuvinte, fără a exercita vreo cenzură, toate gîndurile și fantasmele ce-i treceau prin minte. Această schimbare de tehnică a avut consecințe durabile nu doar asupra psihanalizei, ci și asupra majorității formelor de psihoterapie, ca și asupra multor altor situații în care o ființă omenească se străduiește să ajute o alta. Utilizarea asocierii libere îl obligă pe pacient să preia inițiativa, făcînd ca psihanalistul să-și asume un rol mult mai pasiv decît cel îndeobște așteptat de la un medic. Hipnoza este un tratament care depinde în principal de asentimentul pacientului și de autoritatea medicului. Asocierea liberă îi cere pacientului să-și păstreze un grad mai mare de autonomie. Astfel, psihanaliza a devenit o tehnică menită să-l ajute pe pacient să se ajute singur. În loc

să aștepte de la psihanalist un sfat direct, sugestii categorice sau directive precise, pacientul trebuia să învețe să folosească psihanaliza ca un mijloc de a se înțelege mai bine pe sine. Se nădăjduia că, înarmat cu o nouă înțelegere, pacientul va deveni capabil să-și rezolve propriile probleme.

Visele

Dacă pacientul lungit pe canapea se lansează în asocieri libere, este probabil ca, din cînd în cînd, el să-i relateze psihanalistului visele sale, căci visele sînt de multe ori fenomene mentale impresionante și tulburătoare. Deși exista o întinsă literatură dedicată viselor încă înainte ca Freud să-și îndrepte atenția către acest subiect, faima sa justificată se datorează faptului că a prins laolaltă firele, că a făcut din vis un obiect legitim de cercetare, ca și faptului că a creat o teorie a viselor și o tehnică de interpretare a acestora.

Interpretarea visului a fost publicată pentru întîia oară în noiembrie 1899. Stînd la castelul Belvedere din Viena, în iulie 1895 Freud a visat faimosul său vis cu „injecția Irmei". Detaliile acestui vis, care a generat o întreagă literatură, nu trebuie să ne preocupe aici. Interpretarea dată de Freud visului a fost aceea că el a reprezentat o încercare de absolvire de responsabilitatea pentru tratamentul greșit aplicat unei paciente și astfel de realizare a unei dorințe. În 1900, aflîndu-se din nou la castel, el îi scria la 12 iunie lui Fliess:

> Crezi că se va citi cîndva pe o placă de marmură pusă pe această casă:
>
> Aici, la 24 iulie 1895,
> secretul visului
> i s-a dezvăluit Dr. Sigm. Freud
>
> (*Corespondența Freud–Fliess*, 417).

Fantasma lui Freud a devenit realitate la 6 mai 1977, cînd s-a pus o asemenea placă pe castelul Belvedere.

În 1931 Freud a scris o prefață la a treia ediție engleză a *Interpretării visului* în care spunea:

> Cartea aceasta, cu noua sa contribuție la psihologie care a surprins lumea în momentul publicării ei (1900), rămîne în esență neschimbată. Ea conține, chiar potrivit aprecierii mele de azi, cea mai valoroasă descoperire din cîte mi-a fost dat să fac. Asemenea intuiții îți sînt oferite doar o dată în viață (*SE*, IV.xxxii).

Creatorii inovatori nu sînt întotdeauna cei mai buni judecători ai propriilor lor opere. Teoria freudiană a viselor, deși se bucură încă de influență, n-a rezistat trecerii timpului fără a suferi modificări, așa cum credea Freud. Teoria sa finală a cunoscut o lungă perioadă de incubație, căci Freud fusese interesat de vise încă de pe vremea cînd era student, cu mulți ani înainte de nașterea psihanalizei. Noi nu trebuie însă să înregistrăm stadiile prin care a trecut, ci doar s-o expunem în forma sa finală.

Freud afirma că visele sînt, cu foarte puține excepții, realizări halucinatorii ale unor dorințe refulate. El susținea totodată că visele nu reprezintă doar

dorințe curente, ci și, în chip invariabil, expresii ale realizării de dorință din prima copilărie. Această teorie derivă limpede din, sau este comparabilă cu, afirmația sa de început privind isteria, citată în capitolul 2, potrivit căreia trauma ce provoacă simptomul prezent face aceasta doar în virtutea faptului că trezește amintiri ale traumelor din copilărie. Freud privea visele ca pe niște simptome nevrotice. Și, întrucît oamenii normali visează, teoria freudiană a viselor sprijinea ideea că nevroticul și normalul nu pot fi deosebiți cu claritate, deschizînd calea ce avea să facă din psihanaliză o teorie generală a psihicului aplicabilă oricui.

Ea a întărit în mod ingenios convingerea fundamentală a lui Freud că aproape toate problemele nevrotice își au originea în prima copilărie. Visele, credea el, dau indirect expresie dorințelor sexuale infantile care au fost refulate și care, exprimate în forme nedeghizate, l-ar tulbura pe cel ce visează în asemenea măsură încît acesta s-ar trezi.

> Teoria noastră asupra viselor consideră că dorințele ce-și au originea în copilărie reprezintă forța motrice indispensabilă pentru formarea viselor (*SE*, V.589).

Fiind inacceptabile și potențial neliniștitoare, aceste dorințe sînt cenzurate și deghizate. Visul aparent, aidoma simptomului nevrotic, este un compromis între cenzură și expresia directă. Evenimentele zilei precedente, care apar adesea în vise, sînt importante doar fiindcă rezonează cu impulsurile infantile refulate, activîndu-le.

Freud a descris procesele mentale, sau „elaborarea visului", prin care visul este transformat, reducîndu-i-se caracterul tulburător. Între aceste procese se numără condensarea — topirea laolaltă a unor idei și imagini diferite într-o singură imagine; deplasarea — în care o imagine sau idee potențial neliniștitoare este înlocuită cu ceva similar dar mai puțin neliniștitor; reprezentarea — procesul prin care gîndurile sînt convertite în imagini vizuale; și simbolizarea — în care un obiect neutru oarecare stă pentru, sau face aluzie la, un aspect al vieții sexuale sau o persoană legată de acest aspect pe care cel ce visează preferă să nu le recunoască. În plus, Freud a făcut referire la o elaborare secundară — un proces care urmărește să facă visul inteligibil convertindu-l într-o poveste coerentă și care îl distorsionează astfel, probabil, și mai mult.

Perspectiva de mai sus înseamnă că visul așa cum este el reținut de către cel care visează a fost supus în prealabil unui complex proces de deghizare ce i-a ascuns adevărata semnificație. Freud a introdus termenul de „conținut manifest" pentru a descrie ceea ce-și amintește persoana care visează. Prin contrast, „conținutul latent" reprezintă semnificația ascunsă, adevărată a visului, ce nu poate fi stabilită decît supunînd examinării și interpretării psihanalitice asociațiile trezite în persoana care visează de imaginile din vis.

Teoria lui Freud privitoare la vise reflectă atît unilateralitatea vederilor sale cît și tendința sa către generalizare. El era sigur că avea dreptate să afirme

că dorințele sexuale infantile reprezintă cauza primordială a nevrozei. În opinia sa, visele reprezintă fenomene mentale primitive, iraționale care ignoră logica, sintaxa și criteriile conștient acceptate ce definesc spațiul și timpul. Cu toate acestea,

> *Interpretarea viselor este calea regală a cunoașterii activităților inconștiente ale psihicului* (*SE*, V.608).

Așadar, visele trebuie să aibă legătură în primul rînd cu sexualitatea infantilă — unicul „fundament organic indispensabil" al teoriei psihanalitice —, chiar dacă, la prima vedere, multe dintre ele par să aibă legătură cu subiecte mult diferite de aceasta.

Tehnica freudiană de interpretare a viselor este remarcabil de ingenioasă; dar chiar și el a fost nevoit să recunoască existența unor tipuri de vis ce nu se potrivesc cu teoria. În primul rînd sînt visele ce nu necesită interpretare. Un flămînd visează mîncare; un însetat visează că bea. Aceste așa-numite vise „de circumstanță" exprimă desigur dorințe, dar se referă doar la starea prezentă a persoanei care visează, nu la copilăria sa.

În al doilea rînd, există vise „traumatice" care repetă, într-o formă nedeghizată, un eveniment neașteptat, zguduitor, cum ar fi un accident de mașină, un bombardament sau un atac neprovocat, precum un viol sau o tîlhărie. În cele din urmă Freud a admis că asemenea vise nu pot fi privite drept realizări de dorințe. El credea că aceste vise au loc atunci cînd trauma a fost atît de neașteptată încît psihicul individului n-a avut posibilitatea să se apere împotriva

șocului printr-o dezvoltare de angoasă. Iată ce scria despre acest subiect:

> Asemenea vise urmăresc să domine stimulul retrospectiv, dezvoltînd angoasa a cărei lipsă a fost cauza nevrozei traumatice (*SE*, XVIII.32).

Deși în lucrarea din care face parte citatul de mai sus Freud era preocupat de „compulsia la repetiție", el nu menționează faptul că indivizii expuși la traume se comportă conștient în același fel în care se comportă în visele lor: adică se străduiesc să accepte sau să domine șocul spunînd cui vrea să-i asculte povestea traumei lor. „Poveștile despre bombardamente" ce au urmat raidurilor aeriene din cel de-al doilea război mondial au devenit adesea obositoare.

În al treilea rînd, visele de angoasă, atingînd uneori coșmarul, par să contrazică teoria freudiană a realizării de dorință. Freud a explicat aceste vise în două moduri. Mai întîi, s-ar putea ca angoasa să țină doar de conținutul manifest. Analiza urmează să demonstreze cu siguranță că în conținutul latent este cuprinsă o realizare de dorință. Sau s-ar putea ca refularea și elaborarea visului să fi eșuat parțial, permițînd astfel manifestarea unei părți din angoasa asociată impulsurilor interzise. În acest caz, persoana care visează se trezește de obicei, căci asemenea vise eșuează totodată și în îndeplinirea funcției lor de gardieni ai somnului. Trebuie adăugat că în vremea cînd își formula teoria viselor Freud credea că angoasa este o simplă manifestare a energiei sexuale nedescărcate. Mai tîrziu, în cartea sa *Inhibiție, simptom și*

angoasă, el a ajuns să privească angoasa ca un semnal indicînd un posibil pericol ce ar amenința eul, făcîndu-l să se simtă neajutorat. De pildă, un copil se poate simți incapabil să descarce, sau altfel spus să înfrunte, impulsurile sexuale sau agresive ce pornesc din lăuntrul său. Sau se poate simți amenințat din afară de pierderea unui părinte care i-a oferit dragoste și protecție. Freud nu și-a modificat însă teoria despre vise pentru a include aceste noi interpretări ale angoasei.

În al patrulea rînd, atît bărbații cît și femeile au nu rareori vise sexuale ce culminează în orgasm. În asemenea vise imaginile pot fi simbolice sau nedeghizate. Freudienii au încercat să explice acest fapt susținînd că dorințele sexuale care apar deschis sînt cele acceptabile pentru cel care visează, în vreme ce acelea care apar sub formă simbolică sînt inacceptabile; ceea ce nu explică visele în care impulsurile sexuale sînt deopotrivă exprimate deschis și neliniștitoare pentru cel care visează. Ideea că visele ascund invariabil dorințe refulate nu se poate susține.

Deși a susținut statornic că dorințele infantile refulate sînt principalii răspunzători pentru apariția viselor, cele mai multe din exemplele clinice furnizate de Freud privesc afectele vieții adulte: rivalitatea, dorințe sexuale nepotrivite sau, ca în cazul propriului său vis despre Irma, dorința de a fi absolvit de un blam. Astăzi, foarte puțini psihanaliști susțin teoria lui Freud în forma sa originară. Chiar dacă anumite vise au neîndoielnic legătură cu dorințe nerealizate sau rușinoase, lucrul acesta nu este adevărat pentru

toate visele. Mai mult, dacă toate visele ar fi expresii ale impulsurilor infantile refulate care găsesc o cale indirectă de a trece de cenzură, ar fi de așteptat ca partea de vis din cadrul somnului să crească o dată cu vîrsta. În realitate, studiile electroencefalografice arată că timpul alocat visului este mai mare la copii decît la adulți — informație ce nu-i era accesibilă lui Freud. Visele nu sînt formulate în limbajul de zi cu zi; de aici nu urmează însă că ele ascund în mod necesar ceva inacceptabil. Poezia este un gen de rostire omenească în care simbolul și metafora joacă un rol predominant. Ea poate fi adesea greu de înțeles, dar nu o socotim din acest motiv voit obscură.

Un simbol poate fi definit drept „ceva ce stă pentru altceva, sau are o funcție reprezentativă". Un exemplu banal este drapelul național. „Simbolurile freudiene" sînt socotite de toată lumea drept obiecte care apar în vise sau fantasme ce reprezintă organele genitale. Astfel, lucrurile goale pe dinăuntru, cum ar fi peșterile sau sacoșele, pot simboliza organele genitale feminine; în vreme ce spadele, umbrelele sau creioanele pot fi luate drept indicii ale penisului. După cum a subliniat Rycroft în eseul său „Este simbolismul freudian un mit?", Freud nu a acordat la început o prea mare semnificație simbolismului sexual, ajungînd la el doar datorită activității lui Wilhelm Stekel. După ce a recunoscut importanța simbolizării, Freud a tratat-o într-o manieră tipic reducționistă. Respectiv, a susținut că:

> Marea majoritate a simbolurilor din vise sînt simboluri sexuale (*SE*, XV.153).

continuînd cu o listă conținînd un mare număr de obiecte de tipul celor menționate mai sus. Cu alte cuvinte, pentru Freud simbolurile servesc în principal ca să ascundă sau să facă mai acceptabile aspectele anatomice ale sexualității. Așa cum vom vedea în capitolul 8, dedicat concepțiilor sale despre artă și literatură, Freud a avut o atitudine negativă și față de fantezie, pe care a socotit-o esențialmente o fugă de realitate.

Dacă, spre deosebire de Freud, privim apariția unei lumi lăuntrice a imaginației și dezvoltarea capacității de simbolizare drept funcții adaptative care merg mînă în mînă, avînd o dezvoltare puternică mai cu seamă la om, devine cu putință înțelegerea faptului că simbolurile pot avea funcția pozitivă de a arunca o punte peste abisul care desparte lumea lăuntrică de lumea exterioară și de a conferi obiectelor din lumea exterioară o semnificație afectivă. „Obiectele tranziționale" descrise de Winnicott în articolul său din 1951 aflat în volumul *Through Paediatrics to Psychoanalysis* (1975) reprezintă exemple tipice. Copiii mici dezvoltă un atașament puternic față de obiecte neînsuflețite de care nu vor cu nici un chip să se despartă, cum ar fi ursuleții de pluș și păturicile. Asemenea obiecte sînt la origine simboluri pentru mamă. Întrucît însă aceste obiecte simbolice există cu adevărat, ele nu pot fi scoase din discuție pe motiv că ar fi doar imaginare. Și nici procesul de simbolizare ce le conferă semnificație nu poate fi privit ca o fugă de realitate, căci obiectul tranzițional aduce o reală alinare. Așa cum vom vedea în capitolele următoare,

diviziunea rigidă operată de Freud între activitățile mentale raționale și cele iraționale, sau „procese secundare" și „procese primare", creează nenumărate dificultăți.

Teoria freudiană a viselor pare să se bazeze pe supoziția că, întrucît refularea este mecanismul de îndepărtare a lucrurilor inacceptabile pentru inconștient, tot ce este inconștient poartă un semn negativ. Într-un articol despre inconștient scris în 1915, Freud afirmă că „refulatul nu acoperă tot ce este inconștient" (*SE*, XIV.166); despre aceasta se vorbește însă puțin în forma originară a teoriei sale despre vise. Există multe motive de a crede că ceea ce este inconștient nu este în mod exclusiv, și nici măcar predominant, o consecință a refulării, inclusiv faptul că anumite vise sînt în mod limpede creative sau oferă răspunsuri la probleme. Teoreticienii moderni sînt înclinați să considere visul în termenii procesării informației; ceva legat probabil de compararea experiențelor din timpul zilei cu experiențe similare înmagazinate în memoria pe termen lung. În ciuda deficiențelor teoriei freudiene a viselor, e important să recunoaștem că Freud a fost acela care a impus din nou visul drept fenomen ce merită să fie studiat.

Transferul

A doua consecință notabilă a adoptării de către Freud a asociațiilor libere a fost descoperirea transferului. La început transferul a fost definit drept

procesul prin care un pacient îi atribuie analistului său atitudini și idei aparținînd unor personaje din viața sa trecută, în special părinților săi. Termenul a fost extins acum ajungînd să includă întreaga atitudine afectivă a pacientului față de analist. Dacă este încurajată să spună tot ce-i trece prin minte, fără cenzură, pacienta va vorbi nu doar despre simptomele sale nevrotice și despre amintirile sale din prima copilărie, ci și despre speranțele și temerile ei, despre succesele și eșecurile sale, ca și despre relațiile ei prezente, inclusiv relația, sau lipsa de relație, cu psihanalistul.

Ca om de știință și ca medic, Freud nădăjduia la început că a descoperit atît cauza simptomelor nevrotice cît și un tratament ce avea să le înlăture. Făcîndu-l pe pacient capabil să zădărnicească refularea și să-și amintească vicisitudinile dezvoltării sale infantile, blocajele ce nu permit descărcarea adecvată a impulsurilor instinctuale vor fi depășite, iar simptomele rezultate din compromisul între refulare și descărcare vor dispărea. Potrivit acestei concepții, tratamentul nevrozei era comparabil cu tratamentul bolii fizice. Așa cum bacilii Koch pot fi priviți drept cauză a tuberculozei pulmonare și pot fi înlăturați printr-un tratament strict, nevrozele sînt cauzate de impulsuri infantile refulate și sînt lichidate prin amintirea și abreacționarea acelor impulsuri, depășind astfel blocajele care obstrucționau progresul pacientului către maturitatea sexuală. Psihanaliza putea fi, așadar, privită ca o tehnică ce se poate învăța, aidoma tehnicii oricărui alt tratament medical; iar psihanalistul putea adopta rolul tradițional al unui practician

calificat al medicinei: amabil, binevoitor, dar în chip esențial detașat.

Acesta este fără îndoială modelul pe care Freud a încercat să-l urmeze la început — un model în care relația dintre medic și pacient era profesională și obiectivă mai degrabă decît personală, deși elemente personale precum gratitudinea puteau fi puse în evidență într-o oarecare măsură. Freud însuși și-a comparat rolul cu cel al unei călăuze în munți. După cum am văzut în capitolul 1, Freud era un individ deosebit de detașat, cel puțin unul dintre subiecții săi privindu-l drept „ciudat de impersonal". O dată ce a abandonat hipnoza sau apăsarea cu degetele pe frunte în favoarea asocierilor libere, pretenția ca pacientul să stea lungit pe canapea nu mai era strict necesară. Dar Freud a păstrat canapeaua și propria sa poziție în afara razei vizuale a pacientului, în parte pentru a-i facilita fluxul asociațiilor, în parte însă, după cum a recunoscut chiar el, fiindcă nu-i plăcea să fie privit atîtea ore pe zi. Stăruința pe care o depunea pentru a-și păstra anonimatul și refuzul de a răspunde la întrebări privitoare la el însuși pot avea de asemenea motive personale. Am arătat în capitolul 1 că Freud era extrem de reticent cînd venea vorba despre sine. Totuși, reticența aceasta s-a dovedit pînă la urmă un mijloc puternic de trezire a fantasmelor la pacienți, fantasme ce n-ar fi apărut niciodată dacă Freud ar fi fost mai apropiat. Acesta este și astăzi un aspect important al tehnicilor psihoterapeutice. Favorizarea fenomenelor de transfer și totodată evidențierea lor se datorează detașării lui Freud și refuzului său de a se implica personal în relațiile cu pacienții.

Cînd a descoperit că a devenit important din punct de vedere afectiv pentru pacienții săi, răspunsul inițial al lui Freud a fost negativ, deși și-a dat seama repede că transferul este o parte vitală și inevitabilă a procesului psihanalitic. La început, Freud a considerat transferul ca un atașament erotic față de psihanalist, și poate fi așa într-adevăr. Oricît de deplorabilă era situația, ea reprezenta, potrivit convingerii lui Freud, o cale eficientă de depășire a rezistențelor pacientei. Mai tîrziu, Freud a ajuns să privească transferul drept o nevroză artificial indusă în care pacienta repeta toate atitudinile pe care le avea față de părinții ei. Prin interpretare, Freud se străduia să convertească această repetiție în amintire, reducînd astfel intensitatea afectelor prezente ale pacientului prin afirmația că în realitate ele aparțin trecutului.

La 5 iunie 1910 Freud își mai manifesta încă dezgustul pentru transfer, în ciuda faptului că-i recunoștea importanța. Într-o scrisoare către Pfister el scria:

> Cît despre transfer, el e una peste alta un blestem. Impulsurile violente și refractare din cadrul bolii, din cauza cărora am renunțat atît la sugestia indirectă cît și la cea hipnotică, nu pot fi pe deplin lichidate nici prin psihanaliză; pot fi doar înfrînate, iar ceea ce rămîne se exprimă în transfer. Ceea ce reprezintă adesea o cantitate apreciabilă.

Putem înțelege sentimentele lui Freud. Sperase că pacientele sale îl vor accepta pur și simplu ca un medic calificat, capabil să explice originile simptomelor nevrotice și să le lichideze prin intermediul

tehnicilor sale. În loc de asta, ele au făcut din el un amant ideal, figură a tatălui sau salvator. Ceea ce doreau de la el era nu știința sa, ci dragostea.

Interpretarea impulsurilor afective ale pacientelor față de el ca fiind simple repetiții ale trecutului și respingerea posibilității ca simțămintele trăite să fie autentice și ancorate în imediat se datorează fără doar și poate faptului că Freud era prin natura sa un cercetător impersonal.

> Pacientul, adică, îndreaptă către medic un anumit sentiment de afecțiune (amestecat, destul de adesea, cu ostilitate) care nu se bazează pe nici o relație între ei și care — așa cum se vede din fiecare detaliu al apariției acestui sentiment — poate fi doar raportat la vechi fantasme de dorință ale pacientului devenite inconștiente (*SE*, XI.51).

De fapt, e absolut firesc ca pacienții să-l valorizeze pozitiv pe psihanalist, oricît ar fi portretul acestuia de distorsionat de către experiența lor trecută. Mulți din pacienții care apelează la psihanaliză n-au avut parte niciodată de cineva care să se ocupe de ei atîta vreme, așa cum se întîmplă în psihanaliză. În nici o situație nu poți conta în viața zilnică pe un ascultător devotat timp de atîtea ore. Ceea ce trăiesc mulți pacienți este o trezire a unor emoții pe care nu le-au mai avut, mai degrabă decît o repetiție a fantasmelor din trecut. Cei mai mulți psihanaliști contemporani cred că nu este atît o problemă de sexualitate inhibată sau subdezvoltată, cît un eșec mai larg de a stabili relații umane satisfăcătoare

bazate pe egalitate. Interpretarea transferului depinde, prin urmare, de detectarea și comentarea de către psihanalist a modului în care pacientul stabilește relații cu el în prezent: dacă e temător, docil, agresiv, competitiv și așa mai departe. Asemenea atitudini își au istoria lor ce trebuie explorată; accentul însă cade pe înțelegerea modului în care atitudinea pacientului față de ceilalți este distorsionată, prin perceperea modului în care este distorsionată atitudinea sa față de analist. Pentru ca acest demers să fie eficient trebuie ca psihanalistul să nu fie preocupat doar de evenimente din prima copilărie, ci să recunoască existența unei relații reale aici și acum.

Curînd avea să-i apară evident lui Freud că psihanalistul nu era, și nu putea să fie, acel tip de observator detașat pe care pacientul îl afectează tot atît cît l-ar afecta o soluție chimică. În 1910 el scria:

> Alte inovații ale tehnicii se leagă de medicul însuși. Am devenit conștienți de „contratransferul" ce apare la el ca urmare a influenței pacientului asupra sentimentelor sale inconștiente și sîntem aproape tentați să insistăm ca el să recunoască contratransferul în sine însuși și să-l depășească (*SE*, XI.144–145).

La început, Freud a sperat că acest lucru se poate îndeplini printr-o autoanaliză comparabilă cu cea realizată de el însuși. Mai tîrziu a recunoscut că autoanaliza trebuie înlocuită cu o analiză didactică condusă de o altă persoană. De fapt, între primii psihanaliști, Jung a fost cel dintîi care a susținut că analistul trebuie să fie și el analizat. Psihanalistul trebuie

să-și supravegheze propriile răspunsuri emoționale prin introspecție, căci răspunsul său subiectiv la discursul pacientului face parte inevitabil din înțelegerea persoanei acestuia din urmă.

Sîntem departe de dispoziția mentală cerută unui om de știință, care nu trebuie sub nici o formă să permită emoțiilor să-i afecteze experimentul pe care-l desfășoară. Deși psihanalistul trebuie, într-o oarecare măsură, să-și privească pacientul în chip obiectiv, el nu va fi capabil să-l înțeleagă ca persoană decît dacă se folosește de propriile sale reacții subiective. Detașarea totală la care a năzuit Freud, dar pe care — după cum ne arată relatările contemporanilor privind comportamentul său de analist — nu a realizat-o niciodată, l-ar fi privat de surse de informație necesare oricui vrea să înțeleagă o persoană, și nu doar lumea exterioară. În ciuda recunoașterii existenței transferului și contratransferului, Freud a continuat să susțină că e un om de știință pînă în ultima clipă a vieții sale. Eforturile depuse de el în psihanaliză pot fi pe drept cuvînt comparate cu cele ale unui istoric. Istoricii încearcă și ei să reconstituie trecutul, dar nimeni nu-și închipuie că o viziune totalmente obiectivă a trecutului poate fi realizată vreodată sau că istoria ce-ar încerca acest lucru ar fi posibil de citit. Înțelegerea de către istoric a trecutului și a motivelor care-i animă pe oamenii ce fac istoria e neapărat influențată de propria sa experiență și de capacitatea sa de a înțelege ființele umane. Acesta e motivul pentru care nici istoria, nici psihanaliza nu pot face parte dintre științele exacte.

5
Eul, supraeul și sinele

Deși în genere Freud s-a opus modificării ideilor sale atunci cînd aceste modificări erau sugerate de alții, el însuși le-a revizuit mereu și și-a păstrat nealterată capacitatea de înnoire creatoare pînă la sfîrșitul lungii sale vieți. În perioada cuprinsă între ultimii ani ai primului război mondial și primii ani ai deceniului al treilea, Freud a adus importante adăugiri și revizuiri teoriei psihanalitice. Cele mai importante dintre acestea privesc narcisismul, structura aparatului mental și semnificația pulsiunilor agresive adăugate celor sexuale.

Narcisismul

La început, termenul de narcisism a fost utilizat pentru a descrie o perversiune sexuală în care subiectul este îndrăgostit de sine însuși mai degrabă decît de o altă persoană. Mai tîrziu el a fost extins, incluzînd orice formă a iubirii de sine. Admirația față de propria persoană fiind necesară sănătății psihice, se consideră normală existența unui anumit grad de narcisism. Freud credea că fiecare om își canalizează

libidoul atît către eul său (libido al eului), cît și către ceilalți (libido obiectal). Cînd cineva este îndrăgostit, cea mai mare parte a libidoului e investită în persoana iubită. Cînd cineva e bolnav, fie din punct de vedere fizic, fie din punct de vedere mental, el devine mai absorbit de propria sa persoană și mai puțin capabil de implicare afectivă în raport cu ceilalți. Forme extreme de narcisism se manifestă în acel tip de schizofrenie în care tot ce se întîmplă pe lume este interpretat de către suferind ca un lucru direct legat de sine însuși; în stările maniacale în care subiectul se consideră omnipotent; și în stările depresive în care subiectul poate fi preocupat în chip ipohondru de propria sa stare fizică și mentală și de nimic altceva. Freud a postulat existența unui stadiu narcisic de dezvoltare, sau narcisism primar, care precedă orice investire a libidoului în obiecte altele decît sinele propriu. El a descris acest stadiu drept unul în care pulsiunile sexuale își găsesc o satisfacere autoerotică. Prin urmare, boala fizică sau mentală poate fi considerată ca instituind o regresie către un stadiu timpuriu al dezvoltării infantile.

Pînă la acea dată, Freud acceptase două seturi de pulsiuni: pulsiunile de autoconservare referitoare la eu și pulsiunile sexuale referitoare la obiecte. Acum el conchidea că autoconservarea și dragostea de sine erau de fapt unul și același lucru și că ceea ce conta era gradul în care libidoul este îndreptat către obiecte comparat cu gradul în care este îndreptat către propria persoană.

Așa cum a arătat Ernest Jones în al doilea volum al biografiei pe care i-a dedicat-o lui Freud, lucrarea acestuia „Despre narcisism. O introducere“ (*SE*, XIV. 73–102) a fost un argument pentru criticii care-l acuzau că reduce totul la sex. La început Freud presupusese că pulsiunile de autoconservare sînt distincte de pulsiunile sexuale, putînd fi în conflict cu ele. Afirmînd că iubirea de ceilalți este iubire de sine îndreptată în afară, Freud părea să susțină că pulsiunile sexuale sînt într-adevăr unicul izvor de energie psihică. Poziția aceasta avea să fie curînd modificată.

Freud era în mod fundamental un dualist care explica îndeobște fenomenele mentale în termeni de interacțiune sau de conflict între contrarii. Așa cum ar fi recunoscut el însuși cel dintîi, tendința către dualism este tipică pentru personalitățile obsesionale, „ambivalente“ îndeosebi față de oamenii cu care se află în relații și subminate adesea de dificultăți în luarea deciziilor datorită faptului că nu pot reconcilia considerațiile contrarii. Iubirea și ura sînt contrarii ce pot fi evident întîlnite în orice relație interumană intensă; iar cînd o asemenea relație se destramă, iubirea trece adesea în ură. Freud a ajuns la concluzia că ura este strîns legată de lupta eului pentru autoconservare. Mai departe el afirma:

> Ura, ca relație cu obiectul, este mai veche decît iubirea. Ea provine din primordiala repudiere narcisică de către eu a lumii exterioare cu revărsarea ei de stimuli. Ca o expresie a reacțiilor de neplăcere provocate de obiecte, ura rămîne mereu într-o relație strînsă cu pulsiunile de autoconservare; astfel încît pulsiunile sexuale și pulsiunile eului pot oricînd dezvolta o antiteză care o repetă pe cea dintre dragoste și ură (*SE*, XIV.139).

Referirea la „lumea exterioară cu revărsarea ei de stimuli“ poate părea obscură dacă nu avem în vedere că una dintre ideile fundamentale ale lui Freud era aceea că organismul încearcă mereu să scape de stimulii perturbatori, fie că aceștia îl asaltează din lumea exterioară, fie că-și au originea în tensiunile instinctuale lăuntrice. În capitolul 2 am făcut referire la „nevoia organismului de a atinge liniștea prin descărcarea completă a tuturor tensiunilor“. Freud continua să susțină că

> sistemul nervos constituie un aparat a cărui funcție este de a scăpa de stimulii care ajung la el sau de a-i reduce la cel mai scăzut nivel cu putință; sau care, dacă ar fi posibil, s-ar menține într-o stare de totală nestimulare (*SE*, XIV.120).

Studiile freudiene de început privind isteria și nevroza obsesională reclamau o diviziune bipartită a psihicului în conștient și inconștient. Acest model simplu presupunea că inconștientul provenea în cea mai mare parte, dacă nu chiar în totalitate, din refulare, fiind, așadar, alcătuit din pulsiuni, gînduri și sentimente inacceptabile pentru eul conștient. În primii douăzeci de ani ai secolului al XX-lea, Freud a ajuns să-și dea seama că acest model este inadecvat. De exemplu, formațiunea care instituie refularea trebuie derivată din eu — partea conștientă a psihicului. Cu toate acestea, pacienții aflați pe canapea

se comportau ca și cum formațiunea în cauză ar fi fost inconștientă, manifestînd *rezistență*. Respectiv, atunci cînd din asociațiile libere se iveau subiecte primejdioase sau dezagreabile, pacientul înceta să vorbească liber, pretindea că nu-i mai trece nici un gînd prin minte, spunea că a uitat care e subiectul discuției — altfel spus, devenea evaziv. Freud spunea că

> Forța care instituie și menține refularea este percepută ca *rezistență* în timpul activității de analiză (*SE*, XIX.14).

Ceea ce însemna că o parte a eului, asociat pînă acum doar cu conștiința, putea fi inconștientă. Freud a recunoscut că termenul „inconștient" era folosit în chip mai potrivit ca adjectiv descriptiv decît ca substantiv topografic. Deși tot ce era refulat era inconștient, nu tot ce era inconștient era refulat.

Structura aparatului psihic

Noul model freudian al psihicului, care era o consecință a acestor reflecții și a altora similare, era alcătuit din trei părți: eul, sinele și supraeul. Sinele este definit drept partea cea mai veche a psihicului din care provin celelalte structuri.

> El conține tot ce e moștenit, prezent la naștere, inclus în constituție — mai presus de toate, așadar, pulsiunile ce-și au originea în organizarea somatică și care-și

> află aici o primă expresie psihică în forme necunoscute nouă (*SE*, XXIII.145).

Sinele este primitiv, neorganizat și afectiv: „domeniul ilogicului".

> El este partea întunecată, inaccesibilă a personalității noastre; puținul pe care-l știm despre el l-am învățat din studiile noastre privind elaborarea visului și constituirea simptomelor nevrotice, iar aici lucrurile au în genere un caracter negativ, neputînd fi descrise decît prin contrast cu eul. Ne apropiem de sine prin analogie: îl numim haos, cazan plin de excitații clocotitoare... El este plin de energia ce-i parvine de la pulsiuni, dar e lipsit de organizare, nu produce voință de asociere, ci doar efortul de a realiza satisfacerea nevoilor instinctive subsumate respectării principiului plăcerii (*SE*, XXII. 73).

Freud a făcut o distincție netă între două moduri de funcționare mentală pe care le-a numit *proces primar* și *proces secundar*. Sinele utilizează procesul primar, respectiv mecanismele condensării, deplasării, simbolizării și realizării halucinatorii a dorințelor la care ne-am referit în capitolul 4 cînd am vorbit despre vise. El ignoră totodată categoriile timpului și spațiului, tratînd contrariile, precum întuneric/lumină sau înalt/adînc, ca și cum ar fi identice. Așa cum reiese din descrierea lui Freud, sinele e guvernat de principiul cel mai elementar, mai primitiv al dinamicii mentale: evitarea „neplăcerii" generate de tensiunea pulsională, ce poate fi realizată doar prin satisfacerea nevoilor pulsionale însoțită de plăcere.

Este caracteristic pentru concepția predominant pesimistă a lui Freud cu privire la natura umană faptul că așa-numitul „principiu al plăcerii", de care depinde mare parte a gîndirii sale, privește mai degrabă evitarea durerii decît urmărirea plăcerii. În capitolul 2, am remarcat că afectele puternice au fost tratate de Freud ca tulburări de care omul trebuie să scape, nu ca plăceri pe care trebuie să le urmărească.

Eul este acea parte a psihicului care reprezintă conștiința. El utilizează procesul secundar: respectiv rațiunea, simțul comun și capacitatea de a amîna răspunsul imediat la stimuli externi sau la imboldurile instinctive interne. El își are originea în sine. Freud a descris eul ca o „organizare specială" strîns legată de organele de percepție, deoarece la început el se dezvoltă ca urmare a stimulilor din lumea exterioară care asaltează simțurile.

> Eul este mai întîi și cu deosebire un eu corporal (*SE*, XIX.26).

Prin aceasta Freud vrea să spună că eul, provenind la origine din senzațiile izvorîte de la suprafața corpului, este o proiecție a suprafeței corpului. Simțul „eului" ține de perceperea propriului corp drept o entitate separată. O dată născut, eul „acționează ca un intermediar între sine și lumea exterioară". Datorită legăturii neuronale dintre percepția senzorială și activitatea motorie, eul controlează mișcarea voluntară. Cea dintîi funcție a eului este autoconservarea.

> În ceea ce privește evenimentele *externe*, el îndeplinește această funcție devenind conștient de stimuli,

> înmagazinînd experiențele privitoare la aceștia (în memorie), evitînd stimulii excesiv de puternici (prin retragere), negociind cu stimulii moderați (prin adaptare) și în sfîrșit realizînd schimbări adecvate în lumea exterioară în propriul său avantaj (prin activitate). Cît privește evenimentele *interne*, în raport cu sinele el îndeplinește această funcție dobîndind controlul asupra imperativelor pulsiunilor, hotărînd dacă trebuie să li se acorde satisfacție, amînînd această satisfacere pentru perioade sau circumstanțe favorabile lumii exterioare sau suprimînd complet incitațiile lor (*SE*, XXIII, 145–6).

Diviziunea freudiană tripartită a psihicului este descrisă de el după cum urmează:

> Lunga perioadă a copilăriei, în timpul căreia ființa umană aflată în proces de dezvoltare trăiește în dependență de părinții săi, lasă în urmă ca un precipitat constituirea în eul său a unei formațiuni speciale în care se prelungește această influență parentală. Ea a primit numele de *supraeu*. În măsura în care acest supraeu se diferențiază de eu sau i se opune, el constituie o a treia putere de care eul trebuie să țină seama (*SE*, XXIII.146).

Originea concepției lui Freud privitoare la supraeu poate fi identificată în lucrarea despre narcisism la care ne-am referit mai înainte. Freud considera că, pe măsura dezvoltării copilului, narcisismul său megaloman primar dispare treptat: adică el ajunge să nu se mai privească drept omnipotentul „Copil Rege", drept centru al universului. Pe măsură ce

copilul dobîndește treptat idei culturale și etice, impulsurile sale libidinale instinctuale sînt refulate. Datorită acestei spărturi în cadrul psihicului, copilul ajunge să-și dea seama că nu se mai poate idealiza; că există un *eu ideal* căruia propriul său eu nu i se conformează întotdeauna. Freud a postulat existența unei formațiuni în cadrul psihicului dedicată *autoobservației*: ea urmărește eul și decide dacă acesta reușește sau nu să se conformeze eului ideal. Această formațiune reprezenta ceea ce Freud avea să numească mai tîrziu supraeul. Așa cum am văzut din ultimul citat, originea supraeului se află în prohibițiile și criticile parentale. Datorită lungii perioade de dependență din copilărie, normele parentale și, prin urmare, normele societății sînt introiectate; adică încorporate în chip de parte a psihicului subiectului, cu consecința că vocea conștiinței se face auzită ori de cîte ori eul se abate de la idealul eului.

Freud ar fi putut în egală măsură să utilizeze terminologia pavloviană. Supraeul poate fi privit ca un produs al repetatelor condiționări realizate de injoncțiunile și criticile parentale: de exemplu, ordinul „Trebuie să te speli pe dinți după ce mănînci“ poate ajunge atît de înrădăcinat, încît chiar și adultul care și-a părăsit de mult familia continuă să se simtă stingherit cînd nu-i dă ascultare.

Așadar, eul se află într-un echilibru dificil între trei formațiuni: lumea exterioară, sinele și supraeul, fiecare putînd îndemna la adoptarea unui curs diferit. Nu-i de mirare că acțiunile umane apar uneori șovăitoare sau nehotărîte.

Agresiunea

Am citat mai devreme în acest capitol concluzia lui Freud potrivit căreia „Ura, ca relație cu obiectul, este mai veche decît iubirea“. Această afirmație a fost făcută într-o lucrare din 1915, „Pulsiuni și destine ale pulsiunilor“. În ea Freud a recunoscut pentru întîia oară existența unei „pulsiuni agresive“ ca un constituent al eului distinct de pulsiunea sexuală. Înaintea acestui moment, el privise agresiunea ca pe un aspect sadic al pulsiunii sexuale, „un îndemn la dominare“, o formă primitivă de luptă pentru obiectul sexual și de dominare a sa.

> În această formă și în acest stadiu preliminar, iubirea se deosebește greu de ură în privința atitudinii sale față de obiect. Ea nu devine opusul urii înainte de instituirea organizării genitale (*SE*, XIV.139).

Foarte încet, pe o cale indirectă, Freud a ajuns să admită că există o „pulsiune agresivă“ total independentă de tot ce are legătură cu sexul.

> Îmi amintesc de atitudinea defensivă pe care am adoptat-o atunci cînd ideea unei pulsiuni a distrugerii și-a făcut pentru prima dată apariția în literatura psihanalitică și cît de mult mi-a trebuit ca să devin receptiv la ea (*SE*, XXI.120).

Utilizarea frecventă de către Freud a cuvîntului „pulsiune“ are un aer cam demodat, deoarece psihologii și cercetătorii comportamentului animal de azi

au abandonat în mare măsură termenul. La început, pulsiunea a fost utilizată pentru a descrie aspecte ale comportamentului presupuse a fi înnăscute și a se dezvolta independent de influențele mediului. Astăzi se crede că în general orice comportament este influențat deopotrivă de alcătuirea genetică și de condițiile de mediu ce însoțesc dezvoltarea. Chiar și formele de comportament relativ stereotipe, cum ar fi cîntecul păsărilor, pot să nu se manifeste în lipsa stimulilor adecvați de mediu apăruți la momentul oportun. Într-un sens, Freud și-a devansat epoca, anume postulînd rolul extrem de important jucat de mediu în influențarea modelelor de comportament sexual. Nu există însă nici un motiv evident, altul decît propria sa preferință, pentru limitarea „pulsiunilor" la două. De exemplu, somnul și mîncatul sînt ambele determinate în mare măsură de nevoi înnăscute.

Prima recunoaștere deplină de către Freud a existenței unei pulsiuni agresive apare în „Dincolo de principiul plăcerii", o lucrare speculativă publicată în 1920 (*SE*, XVIII.7–64). Deși continua să susțină că omul e guvernat îndeosebi de principiul plăcerii — modificat dar nu abolit prin acceptarea de către eu a principiului realității —, Freud a conchis că aici trebuie să mai acționeze un principiu. Așa cum am văzut în ultimul capitol, studiul pacienților care sufereau de „nevroză traumatică" — adică de nevroze apărute ca urmare a unor accidente sau șocuri — a arătat că visele acestora repetă adesea incidentul practic nemodificat. Evenimentul traumatic fiind

prin definiție neplăcut, repetarea sa părea să contravină principiului plăcerii. Freud a mai remarcat că la vîrste fragede copiii tind să repete experiențele neplăcute, cum ar fi plecarea unui părinte, făcînd din aceste scurte înscenări un joc repetitiv care să le dea, în fantezie, un oarecare control asupra evenimentului. El a conchis că atît nevroticul expus unui șoc, cît și copilul expus unei suferințe încearcă să-și domine experiențele neplăcute repetîndu-le în vis și în joc.

Într-un subcapitol anterior, am citat concepția lui Freud potrivit căreia ura este mai veche decît iubirea, fiind legată de respingerea primordială a obiectelor de către eu, ca origine a stimulilor perturbatori. Devine comprehensibil astfel faptul că Freud a legat agresiunea de dominarea șocului și suferinței la care ne-am referit mai sus, ca și de tendința de repetare compulsivă a experiențelor neplăcute.

> Manifestările compulsiei la repetiție... vădesc într-o foarte mare măsură un caracter pulsional și, atunci cînd acționează prin opoziție cu principiul plăcerii, dau senzația unei forțe „demonice" în acțiune (*SE*, XVIII.35).

Freud merge însă mai departe. Fidel concepției sale potrivit căreia funcția aparatului mental este de a scăpa de stimulii care îl ating, el conchide că această compulsie la repetiție demonică, instinctuală, este un atribut universal al instinctelor. El scrie:

> *S-ar părea deci că instinctul este o tendință inerentă vieții organice de a reintegra un stadiu anterior al lucrurilor* pe care entitatea vie a fost silită să-l abandoneze sub

presiunea forțelor externe generatoare de tulburări... (*SE*, XVIII.36).

Care este însă cea mai veche stare de lucruri pe care instinctul se străduiește s-o reintegreze? Întrucît anorganicul precedă organicul în istoria planetei noastre, strădania nu poate fi decît una către un stadiu de dinainte ca viața însăși să fi existat:

Dacă acceptăm ca pe un adevăr ce nu cunoaște excepție faptul că tot ce trăiește moare din motive *interne* — devine din nou anorganic —, vom fi siliți să spunem că „*scopul oricărei vieți este moartea*", iar privind înapoi, că „*lucrurile neînsuflețite au existat înaintea celor însuflețite*" (*SE*, XVIII.38).

Pulsiunea de moarte

Aceasta reprezintă afirmarea de către Freud a ceea ce el numește acum „pulsiunea de moarte": ultima expresie a principiului Nirvana, a stăruinței organismului de a ajunge în „Grădina Proserpinei" a lui Swinburne, în care nici un stimul, nici dinăuntru, nici din afară, nu vine să tulbure pacea eternă.

Nici stele și nici soare nu vedea-vom,
Și nici lumina nu va pîlpîi:
Nici clipocit de ape n-auzi-vom,
Nici zvon ori licăriri nu vor mai fi:
Nici frunze veștede, nici muguri,
Nici zile cu ale lor cruguri;
Doar somnul cel de-a pururi
În noaptea veșnică îl vom dormi.

Aceste considerații de mare abstracție i-au oferit lui Freud ceea ce a dorit: o schemă dualistă în care toate fenomenele vieții mentale să-și afle în cele din urmă originea în interacțiunea a două pulsiuni sau instincte, ori în conflictul lor.

După lungi ezitări și șovăieli am hotărît să acceptăm existența a doar două pulsiuni de bază, *Eros* și *pulsiunea de distrugere*... Țelul primei pulsiuni fundamentale este de a institui unități din ce în ce mai mari și de a le păstra ca atare — pe scurt, de a lega laolaltă; țelul celei de-a doua este, dimpotrivă, de a desființa legăturile, desființînd astfel lucrurile. În cazul pulsiunii de distrugere putem presupune că țelul ei final este de a purta ceea ce e viu către un stadiu anorganic. Din acest motiv o numim *pulsiune de moarte* (*SE*, XXIII.148).

Freud considera că agresiunea provine din redirecționarea pulsiunii de moarte către lumea exterioară. El scria:

Pulsiunea de distrugere, temperată și îmblînzită, și, cum ar veni, inhibată în țelul său, trebuie să furnizeze eului, atunci cînd este îndreptată spre obiecte, satisfacerea nevoilor sale vitale și controlul asupra naturii (*SE*, XXI.121).

Mai departe Freud conchide că tendința spre agresiune „constituie cel mai mare impediment al civilizației". El descrie civilizația ca pe

un proces în slujba Erosului, al cărui scop este să unească indivizi umani singulari, și apoi familii, rase, popoare și națiuni, într-o singură mare unitate, unita-

> tea neamului omenesc. Dar instinctul agresiv natural al omului, ostilitatea fiecăruia împotriva tuturor și a tuturor împotriva fiecăruia, se opune acestui program de civilizare. Acest instinct agresiv este derivatul și principalul reprezentant al pulsiunii de moarte pe care am întîlnit-o însoțind Erosul și care împarte cu el stăpînirea lumii. Cred că acum sensul de evoluție al civilizației nu ne mai apare obscur. El trebuie să prezinte lupta dintre Eros și Moarte, dintre instinctul vieții și pulsiunea de distrugere, așa cum se manifestă această luptă la specia umană. Tot ce este viață constă în mod fundamental din această luptă, evoluția civilizației putînd fi, așadar, descrisă simplu ca luptă pentru viață a speciei umane. Și această bătălie a giganților este ceea ce încearcă doicile noastre să aline cu cîntecelul lor despre Paradis (*SE*, XXI.122).

Cine ar fi bănuit că un doctor care se străduia să înțeleagă nevrozele claselor sus-puse din Viena avea să deducă din cercetările sale o concepție atît de grandioasă asupra condiției umane? Cercetarea tainelor sexului și agresiunii s-a metamorfozat într-o viziune cosmică ce opune forțele binelui și ale răului. Freud a scris pasajul citat mai sus la circa șaptesprezece ani după despărțirea sa de Jung. Dacă cei doi deschizători de drumuri ar fi continuat să colaboreze, Freud ar fi recunoscut poate că descrierea făcută de el Erosului și Morții — doi giganți prinși într-o veșnică luptă — reprezintă ceea ce Jung ar fi numit o viziune „arhetipală". Dacă o asemenea viziune este sau nu adevărată, aceasta este o altă chestiune. Ea nu are însă nimic de a face cu știința.

6
Agresivitatea, depresia și paranoia

După ce a determinat existența unei „pulsiuni de distrugere" independente, Freud și-a pus problema modului în care civilizația își impune controlul asupra ei. Concluzia sa a fost că principala modalitate de realizare a acestui control este „introiecția", respectiv încorporarea în eul individului a unei însemnate părți a agresivității, întoarsă astfel de la orientarea către lumea exterioară la orientarea către sine. El postulează astfel o dublă redirecționare a agresivității. Pulsiunea de moarte este la origine îndreptată împotriva sinelui și, întrucît toți indivizii mor pînă la urmă, ea este triumfătoare în final. În timpul vieții individului însă, pulsiunea de moarte este în mare măsură îndreptată înspre exterior, în chip de agresiune: mai întîi, împotriva stimulilor nedoriți din lumea exterioară; în al doilea rînd, contribuind, ca „sadism", la dominarea obiectelor sexuale; și în al treilea rînd, împotriva indivizilor sau împrejurărilor care frustrează dorințele eului. Cu toate acestea, civilizația acționează astfel încît o parte din această distructivitate să fie din nou îndreptată înspre interior — încorporată în supraeu și manifestată ca sentiment de vinovăție ce dă naștere autoimputării, urii de sine și autopedepsirii.

> Așadar, civilizația dobîndește stăpînirea asupra primejdioasei dorințe de agresivitate a individului prin slăbirea și dezarmarea sa, ca și prin instituirea unei formațiuni în interiorul său care să vegheze asupra lui, ca o garnizoană într-un oraș cucerit (*SE*, XXI.123–4).

Freud susține ideea severității iraționale a supraeului. Potrivit lui, și pe bună dreptate, un copil crescut cu multă îngăduință poate totuși dobîndi o conștiință foarte strictă. Explicația sa este aici convingătoare. El credea că

> fiecare element de agresivitate la a cărui satisfacere subiectul renunță este preluat de supraeu, sporindu-i acestuia din urmă agresivitatea (împotriva eului) (*SE*, XXI.129).

Cu alte cuvinte, cu cît cineva își inhibă mai tare agresivitatea îndreptată către ceilalți, cu atît poate crește tendința sa către autopedepsire. Freud descrisese anterior o stare de lucruri similară într-o lucrare celebră, „Doliu și melancolie".

Melancolia ar fi descrisă astăzi drept o maladie depresivă severă. Freud îi descrie cu acuratețe caracteristicile mentale distinctive:

> o profundă și dureroasă deprimare, pierderea interesului pentru lumea exterioară, pierderea capacității de a iubi, inhibiția tuturor activităților și o scădere a sentimentelor de autoestimație pînă la un nivel ce-și află expresie în autoimputații și autoinsulte, culminînd cu așteptarea amăgitoare a unei pedepse (*SE*, XIV.244).

În cazul doliului, pierderea respectului față de sine nu este de obicei prezentă în aceeași măsură, deși mulți dintre cei care au pierdut pe cineva apropiat se blamează pentru lipsa de iubire și de grijă pentru cel dispărut. În alte privințe, caracteristicile mentale ale doliului și depresiei severe sînt extrem de apropiate. Freud notează că doliul este adesea un proces foarte îndelungat, atribuind această dificultate de retragere a libidoului de la obiectul iubit dispărut, dificultății mai generale pe care o are oricine de a-și abandona o poziție libidinală, oricare ar fi ea: de pildă, dificultatea pe care o au nevroticii de a renunța la legăturile oedipiene pe care le au cu părinții.

Freud subliniază că adesea melancolia este provocată și de pierderea unei persoane iubite, deși pierderea însăși poate fi provocată de respingere sau abandon mai degrabă decît de moarte. De ce se împovărează însă persoana depresivă cu reproșuri adresate sieși? Freud arată că acuzațiile pe care persoana ce suferă de depresie și le adresează sieși sînt în genere reproșuri pe care le-ar fi putut în egală măsură adresa obiectului iubit ce nu-i mai este disponibil. „Sînt un om nevrednic care nu merită să trăiască" reprezintă o deplasare a propoziției „*Ești* un om nevrednic care nu merită să trăiască, fiindcă m-ai părăsit". Este un exemplu al uneia dintre modalitățile în care agresivitatea orientată la început către exterior își schimbă direcția către interior, se încorporează în supraeu, manifestîndu-se ca autoimputare și ură de sine.

Diferența dintre doliu și melancolie constă în primul rînd, potrivit lui Freud, în faptul că în doliu pierderea este pe deplin conștientă, în vreme ce în melancolie este doar parțial conștientă. Ce legătură există între această diferență și cea pe care am pomenit-o anterior, respectiv pierderea mai mare a respectului față de sine în cazul melancoliei? Freud admite că, într-un anumit sens, melancolicul spune adevărul cînd vorbește de pierderea respectului de sine.

> Analogia cu doliul ne-a condus la concluzia că el suferise o pierdere în raport cu un obiect; ceea ce ne spune indică o pierdere în raport cu eul său (*SE*, XIV.247).

Sugestia lui Freud este lămuritoare. Oamenii care reacționează la pierderea unui obiect prin pierderea respectului de sine sînt oamenii a căror alegere a obiectului se bazează pe identificarea cu obiectul, adică pe alegerea narcisică a unui obiect care într-un fel le seamănă. Pierderea unui obiect este, așadar, echivalentă cu pierderea unei părți a eului. În importanta lucrare „Despre narcisism", la care am făcut referire în ultimul capitol, Freud a făcut o listă a modurilor variate în care sînt alese obiectele.

> O persoană poate iubi:
> 1) Potrivit tipului narcisic:
> a) ceea ce este el însuși (i.e. pe el însuși),
> b) ceea ce a fost el însuși,
> c) ceea ce lui însuși i-ar plăcea să fie,
> d) pe cineva care a fost cîndva parte din sine însuși.

> 2) Potrivit tipului anaclitic (atașament):
> a) pe femeia care-l hrănește,
> b) pe bărbatul care-l protejează,
> și succesiunea de substitute care iau locul acestora (*SE*, XIV.90).

(„Anaclitic" înseamnă literal „sprijinit pe". Freud se gîndește la situația originară dintre mamă și copil: două obiecte, fiecare dintre ele primind o parte a investiției libidinale a copilului.) Freud sugerează că melancolicii fie regresează către un stadiu primitiv al dezvoltării afective, în care alegerile de obiect sînt mai degrabă narcisice decît anaclitice, fie nu s-au desprins niciodată din el. Așa se face că atunci cînd pierd un obiect, ei pierd o parte mai mare din ei decît cei a căror iubire este determinată în mai mare măsură de atașamentul față de un obiect diferit de ei înșiși.

Freud credea că asemenea pacienți s-au oprit în stadiul „oral" al dezvoltării afective (vezi capitolul 3). Motivele acestei opriri nu sînt clar specificate; se presupune însă că fixarea în stadiul oral ar putea fi rezultatul fie al deprivării, fie al suprasatisfacerii nevoilor orale ale copilului. Explicația unilaterală a lui Freud potrivit căreia personalitatea depresivă este rezultatul opririi la stadiul „oral" de dezvoltare afectivă poate fi privită drept insuficientă din perspectiva cercetării moderne, ceea ce nu scade însă din acuratețea și pătrunderea descrierii sale clinice. Am notat în capitolul 3 că pasivitatea, dependența și îndoiala cu privire la propria competență sînt trăsături de caracter ce merg adesea împreună.

Astăzi sîntem în măsură să oferim o descriere diferită a persoanelor înclinate spre melancolie. Persoana predispusă să răspundă la pierderea unui obiect iubit printr-o depresie severă mai degrabă decît printr-o perioadă de doliu poate fi privită drept o persoană lipsită de sentimentul constant al propriei valori, lipsită, prin urmare, de resursele lăuntrice pe care să se bizuie în cazul că este afectată de o pierdere sau de o deprivare. O asemenea persoană depinde în întregime de resurse externe pentru a-și păstra respectul de sine; de ceilalți oameni care să o iubească sau să o admire, ori de realizări care să-i susțină eul. Credem că un copil care a primit acel gen de prețuire și de adorare iraționale oferite de părinți iubitori dobîndește probabil treptat un sentiment întipărit al propriei valori, nejustificat poate în termeni obiectivi, dar care devine o sursă de forță interioară atunci cînd lucrurile merg rău. Pesemne că acest proces continuă de-a lungul anilor copilăriei, nefiind legat în mod deosebit de primul an de viață, așa cum credeau Freud și asociatul său Karl Abraham.

Există o mare varietate de motive pentru care acest proces poate să nu aibă loc, făcînd astfel ca subiectul să fie foarte vulnerabil la depresie. Părinții pot să nu fi dorit copilul sau să nu-l iubească. Poate că au instituit standarde atît de ridicate încît copilul a simțit întotdeauna că e socotit neghiob. Sau poate că un factor genetic (și există dovezi peremptorii pentru influența factorului genetic în cazurile de depresie recurentă) l-a făcut pe copil incapabil să introiecteze iubirea, dezvoltînd astfel un sentiment

lăuntric al respectului de sine, indiferent de cîtă iubire a avut parte.

Concepția freudiană despre alegerea narcisică a obiectului, adică alegerea de obiect prin identificare, este cu deosebire interesantă în acest context. Căci „personalitățile depresive“, cum voi numi persoanele vulnerabile la depresia severă, sînt avide de aprobare și dornice să evite critica sau mustrarea ce le-ar putea cufunda în depresie. Dorința de a plăcea le face hipersensibile la simțămintele celorlalți — o formă de adaptare la celălalt ce are loc prin intermediul identificării. Faptul de a se adapta celorlalți într-o asemenea măsură presupune în mod necesar suprimarea sau reprimarea opiniilor sau sentimentelor persoanei depresive înseși; cu deosebire a laturii afirmative sau agresive a personalității sale.

Freud are cîte ceva de spus și despre manie: starea psihică opusă melancoliei, dar alternativă bine cunoscută în cazurile de psihoză maniaco-depresivă sau tulburare afectivă bipolară, cum este adesea numită astăzi. El considera că stări precum „bucuria, exultarea și triumful“ reprezintă modele pentru manie, fiind caracterizate de o subită disponibilitate a energiei psihice utilizate anterior pentru altceva. O analogie ar putea fi brusca eliberare a frînelor unui automobil sau, pentru a folosi chiar exemplul lui Freud, momentul „cînd o luptă îndelungată și încordată este în cele din urmă încununată de succes“. În vreme ce în stările depresive subiectul își face reproșuri pentru neajunsurile sale, în stările maniacale individul nu apare doar mulțumit de sine, ci își poate atribui

puteri aproape magice — „omnipotența" considerată de Freud drept caracteristică pentru presupusa stare de narcisism primar a copilului. El socotea că, în stările maniacale, falia dintre idealul eului și eu este abolită. Prin urmare, supraeul nu mai este preocupat de evidențierea modalităților în care eul ratează idealul eului, deoarece între cele două entități nu mai există nici o diviziune.

> Pe baza analizei pe care am făcut-o eului, este neîndoielnic că în cazurile de manie eul și idealul eului au fuzionat, astfel încît persoana, aflată într-o dispoziție triumfală și mulțumită de sine, netulburată de nici o autocritică, se poate bucura de abolirea inhibițiilor sale, a sentimentelor de considerație pentru ceilalți și a autoimputărilor (*SE*, XVIII.132).

Ne-am referit mai sus la acuratețea descrierii freudiene a depresiei severe, o varietate a bolilor mintale ce poate necesita internare în spital, dar care e întîlnită adesea și în practica ambulatorie. Referirile lui Freud la stările maniacale sînt deopotrivă mai succinte și mai puțin satisfăcătoare, probabil datorită slabei sale experiențe efective în acest domeniu. Pacienții cu stări maniacale sînt rari în cabinetele psihiatrice, deoarece solicită rareori asistență medicală. Ei sînt internați în spitale și clinici psihiatrice fie ca urmare a aranjamentelor rudelor, fie ca urmare a comportamentului lor antisocial ce trebuie înfrînat. Pacienții cu stări maniacale manifestă rareori în stare pură „bucuria, exultarea și triumful" descrise de Freud. În plus, sînt de obicei iritabili, agresivi și

confuzi. Deși stările hipomaniacale ușoare sînt plăcute și pot fi însoțite de un flux rapid al ideilor ce conduce la o intensă creativitate, cei mai mulți dintre pacienții cu stări maniacale sînt surescitați mai degrabă decît fericiți, iar după însănătoșire își descriu starea drept una generînd intense tulburări mai degrabă decît una de voioșie.

Se uită adesea că Freud a avut o experiență foarte redusă privind pacienții cu boli mintale grave. În 1885, așteptînd să afle dacă obținuse bursa de studii la Paris cu Charcot, el a lucrat timp de trei săptămîni ca locțiitor într-o clinică psihiatrică privată la Oberdöbling, la periferia Vienei. Pe pacienții internați îi descria logodnicei sale drept „un amestec de debili mintali și de excentrici". În afara perioadei cît a lucrat cu Charcot la Salpêtrière, dedicată în special isteriei, aceste trei săptămîni de la Oberdöbling reprezintă întreaga experiență clinică a lui Freud privitoare la pacienții psihotici internați. După cum vom vedea, faimosul său studiu despre paranoidul judecător Schreber s-a bazat pe scrierile pacientului și mai puțin pe o întîlnire directă cu el. În introducerea la acest studiu, Freud afirmă că, asemenea altor psihiatri, a întîlnit „nenumărate cazuri de paranoia și de demență precoce" (schizofrenie); dar, considerînd că asemenea cazuri sînt improprii pentru psihanaliză, nu pretinde că le-ar fi studiat în profunzime. Jung a lucrat ca psihiatru la spitalul de boli mintale de la Burghölzli între 1900 și 1909 înainte de a-și abandona postul pentru a deschide un cabinet particular. Dacă ar fi avut o experiență la fel de îndelun-

gată a contactului direct cu pacienții suferind de schizofrenie cronică, psihoză maniaco-depresivă și alte forme de boală mintală gravă, Freud ar fi construit poate o psihopatologie bazată pe psihoză mai degrabă decît pe nevroză. O asemenea psihopatologie ar fi fost probabil mai preocupată de dezvoltarea la individ a simțului realității decît de vicisitudinile sexualității sale infantile. Explicațiile cauzale date stărilor psihotice de către Freud au o bază prea îngustă pentru a putea satisface cea mai mare parte a psihiatrilor, dar, ca întotdeauna, ele conțin observații clinice originale de mare interes. Studiul privitor la memoriile judecătorului Daniel Paul Schreber la care ne-am referit mai sus este un exemplu grăitor deopotrivă al acuității și al limitelor gîndirii lui Freud.

Bolile mintale paranoide, care cuprind mai multe varietăți, sînt caracterizate în principal de dezvoltarea de către pacient a delirului de persecuție. Ceea ce înseamnă că pacientul se crede urmărit, atacat, otrăvit sau sabotat de către cineva sau de către un grup de oameni cu intenții malefice. Foarte adesea, aceste convingeri sînt însoțite de puternica încredințare a pacientului de propria sa importanță, fapt ce poate explica în parte atenția nedorită de care se bucură. El poate avea o descendență regală sau poate poseda un secret vital pe care dușmanii săi sînt nerăbdători să i-l smulgă.

Schreber era un caz neobișnuit în mai multe privințe. Cele mai multe psihoze paranoide sînt mai degrabă cronice decît episodice; Schreber însă a avut o boală mintală inițială care a durat din octombrie

1884 pînă în iunie 1885, refăcîndu-se foarte bine de pe urma ei. Și-a reluat activitatea de judecător și s-a simțit bine pînă în 1893. La vîrsta de 51 de ani, la scurt timp după ce a fost promovat, a avut o reșută, a făcut o boală mintală gravă și a trebuit să stea în spital pînă în decembrie 1902. Memoriile i-au fost publicate la un an după externare. Din această a doua îmbolnăvire nu s-a refăcut niciodată pe deplin. În 1907 a fost din nou internat într-un spital psihiatric, unde a murit la 14 aprilie 1911.

În cursul celei de-a doua îmbolnăviri, Schreber credea că trupul îi este supus la manevre revoltătoare de tot soiul și că este persecutat și prejudiciat, mai cu seamă de către profesorul Flechsig, directorul clinicii în care a fost internat prima oară. În timp, boala mintală acută s-a redus, fiind înlocuită de un delir sistematic cronic. Aidoma altor bolnavi de paranoia, Schreber părea perfect normal cîtă vreme nu era atins subiectul delirului său. El a obținut eliberarea din spital în 1902 în ciuda persistenței recunoscute a delirului sistematic rezumat după cum urmează:

> Credea că are misiunea de a mîntui lumea și de a o readuce la pierduta stare de beatitudine. Ceea ce însă nu putea realiza decît dacă era transformat mai întîi din bărbat în femeie (*SE*, XII.16).

În scrierile sale chiar, Schreber își declara convingerea că, o dată ce va fi transformat în femeie, va fi însămînțat de raze divine, astfel încît o nouă rasă de oameni să poată lua naștere.

Nu știm cum s-a manifestat prima fază a îmbolnăvirii lui Schreber; Freud însă interpretează a doua fază a bolii ca fiind legată de temerea și totodată dorința lui Schreber de a avea relații sexuale cu Flechsig.

> Cauza care i-a generat boala a fost, așadar, izbucnirea libidoului homosexual; obiectul acestui libido a fost probabil de la bun început doctorul său, Flechsig; iar lupta sa împotriva impulsului libidinal a produs conflictul care a dat naștere simptomelor (*SE*, XII.43).

Freud continuă interpretînd presupusul sentiment homosexual al lui Schreber pentru psihiatrul său ca un transfer al sentimentului homosexual inconștient mai timpuriu, îndreptat la origine către tatăl său. Substituirea ulterioară a lui Flechsig-persecutorul cu Freud-însămînțătorul e pusă în legătură cu un izvor similar. Freud afirmă că

> principalele forme familiare de paranoia pot fi reprezentate toate drept contraziceri ale unicei propoziții: „*Eu* (bărbat) *îl iubesc pe el* (bărbat)", și într-adevăr aceste forme epuizează toate modalitățile posibile de a formula contrazicerile (*SE*, XII.63).

Freud explică delirurile de persecuție afirmînd că negarea de către pacient a sentimentelor homosexuale ia întîi forma „Nu-l *iubesc* — îl *urăsc*", transformîndu-se ulterior prin proiecție în „*El mă urăște* (persecută), ceea ce justifică ura mea față de el". Freud e convins că persecutorul este întotdeauna o persoană de același sex, iubită cîndva.

Freud a făcut mare caz de faptul că tatăl lui Schreber fusese un renumit medic și pedagog ale cărui concepții despre educația fizică erau larg recunoscute. Murise la 53 de ani, Schreber avînd atunci 19. Freud își susține interpretarea potrivit căreia delirurile lui Schreber despre Dumnezeu derivau în ultimă instanță din sentimentele față de tatăl său subliniind faptul că un asemenea om eminent trezea probabil în mai mare măsură decît majoritatea taților sentimentele de „supunere reverențioasă și de insubordonare răzvrătită" pe care el le considera caracteristice pentru atitudinile infantile ale băieților față de tații lor.

Deși s-a străduit să-l identifice pe tatăl judecătorului Schreber în persoana dr. Daniel Gottlob Moritz Schreber, aflînd și faptul că judecătorul Schreber avea un frate mai mare, Freud n-a mers mai departe încercînd să afle cum a fost de fapt copilăria acestuia din urmă sau ce fel de om a fost tatăl său cu adevărat. Dacă ar fi făcut-o, ar fi descoperit că dr. Schreber era un monstru autoritar. Fiul său cel mare s-a împușcat la 38 de ani; fiul său mai mic, judecătorul Schreber, a devenit psihotic în felul descris mai sus. Lipsa spațiului ne împiedică să discutăm stăruința dr. Schreber asupra frîngerii voinței copilului, asupra impunerii unei ținute absolut drepte a corpului prin tot soiul de procedee constrîngătoare, asupra utilizării clismelor pentru a preveni emisiile nocturne, ca și asupra altor orori. Un inventar complet al acestora poate fi găsit în cartea lui Morton Schatzman *Soul Murder* (New York, 1973).

În capitolul 2 m-am referit la faptul că insistența lui Freud asupra persistenței sau recrudescenței fantasmelor sexuale infantile înțelese ca agenți cauzali ai nevrozei i-a împins uneori pe psihanaliști la neglijarea evenimentelor reale și a circumstanțelor care influențează viața oamenilor. Faptul că Freud însuși n-a reușit să descopere nimic despre tatăl lui Schreber este un izbitor exemplu aici.

Freud încearcă însă să ofere o explicație a motivului pentru care a doua îmbolnăvire a lui Schreber a survenit cînd acesta avea 51 de ani. El presupune că există o predispoziție crescută la boală, atît la bărbați cît și la femei, în perioada „climaxului". El mai arată că Schreber și-a pierdut tatăl și fratele și că n-a avut copii; în special fii „asupra cărora și-ar fi putut îndrepta afectele homosexuale nesatisfăcute". Așa se face că Schreber reînvie dorințele feminine pe care Freud presupune că le-a avut în prima copilărie față de tatăl său.

Afirmația lui Freud că paranoia se bazează pe conflicte privitoare la impulsurile homosexuale a inspirat foarte multe cercetări. Fisher și Greenberg, trecînd în revistă această literatură, conchid că investigațiile experimentale sprijină în mare ideea că „paranoizii și nonparanoizii răspund în chip semnificativ diferit la stimuli cu conotații homosexuale". Totuși, afirmația lui Freud că persecutorul este întotdeauna de același sex cu subiectul nu se confirmă.

În timpul fazei acute a bolii sale, Schreber, aidoma multor oameni suferind de boli similare, credea că este iminentă o mare catastrofă, poate chiar sfîrșitul

lumii. După ce s-a refăcut în suficientă măsură pentru a fi externat, Schreber a continuat să creadă că avusese loc o catastrofă, dar și-a dat seama, cel puțin parțial, că dezastrul se petrecuse înlăuntrul său mai degrabă decît în lumea exterioară. Freud postulează că, în stadiul acut al bolii, lumea paranoicului ajunge într-adevăr la un sfîrșit, de vreme ce el e incapabil să mai mențină legături afective cu ea. Mecanismul proiecției îl face să perceapă acest fapt drept unul ținînd de lumea exterioară mai degrabă decît de sine însuși. Prin urmare, el construiește o nouă lume bazată pe delirul său sistematic. Freud face observația pătrunzătoare că un asemenea delir sistematic trebuie privit drept „o încercare de însănătoșire, un proces de reconstrucție". Într-o vreme cînd delirurile bolnavilor mintali erau în mod obișnuit tratate drept nonsens patologic și mai puțin drept fenomene care necesită investigații și înțelegere, observațiile lui Freud erau surprinzător de originale.

Studiul dedicat lui Schreber e grăitor cu privire la procesul de gîndire și la metoda de interpretare a lui Freud. El arată cît de important este să separi grîul de neghină atunci cînd te apleci asupra operei sale. Comentariile lui Freud privind evoluția bolii lui Schreber, gelozia, proiecția și funcția pozitivă a delirurilor sistematice sînt adesea lămuritoare. Faptul însă că n-a reușit să facă legătura între structura caracterială a lui Schreber și conținutul delirurilor sale, pe de o parte, și cumplitul sistem educațional în care a fost crescut de tatăl său (ușor de stabilit), pe de alta, reprezintă o gravă omisiune. Și poate cineva pre-

supune cu adevărat că apariția fantasmelor homosexuale în puterea vîrstei reprezintă o cauză suficientă pentru declanșarea unei boli psihice de o atare gravitate? Chiar și la sfîrșitul secolului al XIX-lea, un judecător inteligent, instruit, bun cunoscător al lumii și al moravurilor ei, poate fi considerat doar cu greu neștiutor de faptul că bărbații și femeile au o sumedenie de gînduri și fantezii sexuale pe care nu le-ar place să le recunoască public, dar care nici nu pot fi atît de scandaloase încît să le provoace nebunia. Cartea lui Krafft-Ebing *Psychopathia Sexualis*, cu bogăția ei de informații privitoare la tot soiul de perversiuni sexuale, fusese publicată în 1886. Sexualitatea și variațiile ei erau un subiect de discuție în acele vremuri la Viena.

Insistența lui Freud asupra faptului că persistența fantasmelor sexuale infantile reprezintă cauza primordială a bolilor mentale a fost rareori mai puțin convingător exprimată decît în cazul Schreber. Chiar dacă toți pacienții paranoizi manifestă un interes special, sau o aversiune, față de temele homosexuale atunci cînd sînt supuși la teste, nu rezultă de aici că singura cauză a bolilor mentale paranoide o reprezintă conflictele homosexuale nerezolvate. Este mult mai probabil că această preocupare face parte dintr-o tulburare mult mai profundă și mai generală.

7
Cuvîntul de spirit și *Psihopatologia vieții cotidiene*

Prima parte a acestei cărți s-a ocupat îndeosebi de investigațiile realizate de Freud în domeniul psihopatologiei nevrozelor și psihozelor, deoarece acestea alcătuiesc trambulina pentru saltul încercat de psihanaliză către o psihologie atotcuprinzătoare. După cum am arătat în capitolul 1, Freud a făcut incursiuni teoretice speculative în variate domenii încă din primele momente ale elaborării teoriei sale. Dacă s-ar fi limitat la studierea diferitelor forme de boli mintale, psihanaliza n-ar fi exercitat, desigur, o influență atît de largă; Freud însă era încredințat că descoperirile sale privitoare la motivația umană și la inconștient se aplică nu numai nevroticilor, ci oricărei acțiuni umane.

Psihopatologia vieții cotidiene a devenit una dintre cele mai populare cărți ale lui Freud. Ea se ocupă de celebrul „act ratat freudian“, respectiv de greșelile în vorbire, de greșelile în scris, de amintirea eronată a numelor, de uitarea propriilor intenții și altele. Freud se străduiește să-și argumenteze convingerea că asemenea greșeli sau „acte ratate“ sînt rezultatul interferenței unor gînduri inconștiente, refulate. Ne va sluji drept exemplu un caz simplu relatat de Jung.

> Un oarecare domn Y s-a îndrăgostit de o doamnă; a fost însă respins, și la scurtă vreme doamna s-a măritat cu domnul X. În urma acestei întîmplări, domnul Y, deși îl cunoștea pe domnul X de multă vreme și făcuse chiar afaceri cu el, îi uita mereu numele, trebuind să-l afle în repetate rînduri de la alte persoane atunci cînd voia să-i scrie (*SE*, VI.25).

Evident, resentimentul față de norocosul său rival i-a trezit lui Y dorința de a uita de existența lui X.

La fel de simplă este interpretarea următorului exemplu de lapsus calami:

> Un american care trăia în Europa și care se despărțise de soția lui în termeni nu prea buni a simțit că se poate împăca acum cu ea, rugînd-o să treacă Atlanticul și să se întîlnească la o anume dată cu el. „Ar fi minunat — scria el — dacă ai putea veni cu *Mauritania*, cum am venit și eu." Cu toate acestea, n-a îndrăznit să trimită coala de hîrtie pe care era scrisă această propoziție. A preferat să o scrie din nou. Căci nu voia ca ea să observe că trebuise să corecteze numele vaporului. Scrisese inițial *Lusitania* (*SE*, VI.121–122).

Lusitania a fost scufundată în largul coastelor Irlandei de un submarin german în timpul primului război mondial.

Nu toate exemplele lui Freud sînt atît de directe. Unele din interpretările sale par alambicate și forțate. Așa cum am remarcat în cazul viselor, Freud dădea dovadă de o ingeniozitate considerabilă cînd era vorba să-și susțină teoriile. Cel dintîi exemplu dat de el este extrem de potrivit aici. Freud a constatat

că este incapabil să-și amintească numele artistului care a pictat cîteva faimoase fresce la catedrala din Orvieto. În locul numelui corect, „Signorelli", îi veneau mereu în minte numele altor doi pictori, Botticelli și Boltraffio. Explicația dată de el acestui caz de uitare se întinde pe patru pagini, cuprinzînd repulsia sa de a vorbi unui străin despre sex, dorința de a uita sinuciderea unui pacient și o relatare a modului în care gîndurile sale refulate au determinat ruperea în două a numelui Signorelli, o dată cu substituirea cuvîntului italian „Signor" de către germanul „Herr". Acesta din urmă este luat din Herțegovina, iar „Bo" din cadrul numelor Botticelli și Boltraffio este luat din cuvîntul Bosnia. Herțegovina și Bosnia erau ocupate de turci, despre ale căror moravuri sexuale Freud se codea să vorbească unei simple cunoștințe. Pe cînd era la Trafoi, el a aflat vestea tulburătoare a sinuciderii pacientului său. Prin urmare, Trafoi contribuie la eroarea sa de memorie furnizîndu-i o parte a numelui Boltraffio. Freud încearcă să arate că cele două subiecte pe care dorea să le evite s-au manifestat totuși în cele două nume care au înlocuit numele pe care îl uitase. Este același tip de interpretare pe care l-a aplicat ritualurilor obsesionale — anume că ritualul este o expresie indirectă a impulsului instinctual pe care bolnavul l-a refulat și care, prin urmare, nu poate fi descărcat într-un mod direct.

Explicația lui Freud este extrem de ingenioasă, deopotrivă greu de respins și neconvigătoare, totuși, în final. Ea pare „prea mintoasă", așa cum par multe

din interpretările freudiene ale visului; pare să atribuie activității mentale inconștiente mijloace extrem de complicate de ascundere a trivialității esențiale. Multe greșeli de vorbire și exemple de uitare sînt desigur motivate pe căile sugerate de Freud; dar pesemne nu toate. De pildă, cei mai mulți bătrîni au dificultăți din ce în ce mai mari să-și amintească nume. Ele pot fi corect înregistrate, dar rememorarea lor durează din ce în ce mai mult. În capitolul 3 ne-am exprimat îndoiala cu privire la îndreptățirea lui Freud de a atribui amnezia infantilă integral refulării, sugerînd explicații alternative. Îndoieli similare se aplică și teoriei freudiene a uitării la adulți. De pildă, Freud nu ia în considerare contextul social în care se petrece eroarea de memorie și nici posibilitatea ca numele să fie înregistrate de la început cu grade diferite de intensitate potrivit circumstanțelor. E mai probabil să-ți amintești numele unei cunoștințe noi cu care ai petrecut o seară întreagă decît cel al unei persoane căreia i-ai fost prezentat în grabă la o petrecere. Hotărînd însă că dorințele și gîndurile inconștiente interferează cu amintirea în anumite cazuri, Freud generalizează spunînd că așa trebuie să se petreacă lucrurile în toate cazurile.

Sebastiano Timpanaro a scris o carte intitulată *The Freudian Slip* în care îl critică pe Freud pentru că nu ține seama de faptul că multe acte ratate reprezintă un tip de eroare familiară tuturor scriitorilor: repetarea cuvintelor abia folosite anterior; omiterea cuvintelor din cauza gîndului care o ia înaintea condeiului și așa mai departe. În recenzia făcută cărții, psihanalistul

Charles Rycroft adaugă o critică adusă inițial de către Jung în legătură cu asociațiile libere. Multe din interpretările date de Freud erorilor depind de obținerea din partea subiectului a asociațiilor cu circumstanțele în care s-a produs eroarea. Mai precis, pe această cale Freud găsește imediat un material tulburător; nu întotdeauna un material sexual, cum ar fi de așteptat potrivit teoriilor sale, ci sentimente de gelozie, gînduri de avansare, teama de prejudiciere sau de ostilitate, inacceptabile pentru persoana care furnizează asociațiile. Așa cum știe oricine a experimentat în mod onest tehnica asociațiilor libere, aceasta din urmă face să apară inevitabil și rapid în minte subiecte cu încărcătură emoțională. După cum subliniază Rycroft, „faptul că în cele din umă se ajunge la un « material semnificativ » nu este o dovadă că punctul de plecare e generat în vreun fel de acest material".

Cealaltă descindere timpurie a lui Freud din cabinetul de consultații în viața cotidiană este legată de umor. *Cuvîntul de spirit și raporturile sale cu inconștientul* a apărut inițial în 1905. Freud începuse să culeagă anecdote evreiești încă din 1897; interesul său pentru acest subiect a sporit însă atunci cînd prietenul Fliess, citind corectura la *Interpretarea visului*, s-a plîns că visele sînt prea pline de glume. Răspunzînd scrisorii lui Fliess, Freud scrie:

> Toți oamenii care visează sînt în egală măsură insuportabil de spirituali, și trebuie să fie fiindcă se află sub presiune iar calea directă este închisă pentru ei... Componenta spirituală evidentă a tuturor proceselor

inconștiente e strîns legată de teoria cuvîntului de spirit și a comicului (*Corespondența Freud–Fliess*, 371).

Freud scria atît de limpede și de convingător încît chiar și în traducere cea mai mare parte a operei sale este încîntătoare la lectură. Cartea despre cuvîntul de spirit este o excepție. În parte, acest fapt se datorează pierderii mari pe care o suferă glumele prin traducere, în parte însă motivul este anularea umorului prin explicare.

Freud analizează ceea ce el numește *tehnica* cuvîntului de spirit, arătînd că unele din mecanismele utilizate pot fi într-adevăr găsite în vise, îndeosebi condensarea și substituirea unui cuvînt prin altul. Un exemplu în engleză este observația lui De Quincey că bătrînii cad în „anecdotage", condensînd astfel „anecdote" și „dotage"*. Un alt exemplu asemănător este numirea perioadei Crăciunului „alcoholidays"**. Freud continuă înșirînd alte mecanisme care apar în vise și deopotrivă în cuvîntul de spirit: „deplasarea, raționamentul defectuos, absurditatea, reprezentarea indirectă, reprezentarea prin opus". Apoi el clasifică cuvîntul de spirit în două mari clase: cuvîntul de spirit „inocent" și cuvîntul de spirit „tendențios". Cel

* Joc de cuvinte intraductibil: cuvîntul lui De Quincey, „anecdotage", are sensul de „culegere de anecdote", dar poate fi interpretat și ca „vîrsta anecdotelor", iar componentele sale — „anecdote" și „dotage" — au sensul de „anecdotă" și respectiv „ramolisment" (*n. t.*).

** Alt joc de cuvinte, bazat pe condensarea lui „alcohol" (alcool) și „holiday" (sărbătoare), al cărui rezultat ar putea fi „zilele beției" (*n. t*).

dintîi ține doar de ingeniozitatea verbală; cel de-al doilea de expresia indirectă a ostilității sau obscenității. Freud este interesat mai cu seamă de cuvîntul de spirit tendențios. Într-adevăr, așa cum vom vedea, îi vine tare greu să explice de ce cuvîntul de spirit „inocent" ne provoacă o asemenea plăcere. Ceea ce nu se întîmplă cu cuvîntul de spirit „tendențios". Acesta se aliniază lesne cu simptomele nevrotice, greșelile de vorbire și visele.

> Putem înțelege în sfîrșit aici ce realizează cuvîntul de spirit în vederea îndeplinirii scopului său. El face posibilă satisfacerea unei pulsiuni (fie ea senzuală sau ostilă) în fața unui obstacol care-i stă în cale. El ocolește obstacolul, dobîndind în acest mod plăcere dintr-o sursă pe care obstacolul o făcuse inaccesibilă (*SE*, VII.100–101).

Obstacolul poate fi o inhibiție internă sau socială; adică prezența unei persoane care ar putea fi scandalizată. În această lucrare timpurie, Freud descrie deja civilizația drept un inamic al instinctului și un instigator la refulare. Cuvîntul de spirit tendențios reprezintă o modalitate de depășire a barierelor puse în calea exprimării directe a obscenității și agresiunii de către civilizație.

Cînd am discutat interpretarea freudiană a stărilor maniacale în capitolul 6, am remarcat convingerea sa că stările de „bucurie, exultare sau triumf" se caracterizează printr-o subită disponibilitate a energiei psihice, comparînd-o cu brusca eliberare a frînelor unui automobil. Plăcerea ce însoțește cuvîntul de

spirit este, potrivit lui Freud, de natură similară. E ușor de văzut acest lucru în cazul unui cuvînt de spirit tendențios în care persoana care-l rostește își ocolește propriile inhibiții interne îmbrăcîndu-și gîndurile obscene sau agresive într-un veșmînt umoristic. Freud a recunoscut însă că și factorii pur exteriori, nu doar cei interiori, pot interzice exprimarea directă a unor asemenea impulsuri. El dă drept exemplu aici cunoscuta poveste a unui personaj regal care zărește în mulțime un om ce-i semăna foarte mult:

„Mama dumitale a fost vreodată în slujbă la Palat?"

„Nu, Înălțimea Voastră, tatăl meu a fost."

Cu un cuvînt de spirit, omul își poate exprima agresivitatea față de orgoliosul și puternicul prinț, agresivitate pe care, dată fiind puterea acestuia, n-o putea exprima direct. Freud susținea că, în acest caz, plăcerea obținută de cuvîntul de spirit se datorează faptului că nu trebuiau puse bariere în calea exprimării adevăratelor simțăminte ale omului.

> Cazul obstacolului exterior diferă de cel al obstacolului interior doar prin faptul că în cel din urmă se ridică o inhibiție deja existentă, în vreme ce în cel dintîi se evită apariția unei noi inhibiții. Dacă așa stau lucrurile, înseamnă că nu ne vom baza prea mult pe speculație afirmînd că atît pentru apariția cît și pentru menținerea unei inhibiții psihice este nevoie de o anumită „cheltuire de energie psihică". Și, întrucît știm că în ambele cazuri de folosire a cuvîntului de spirit tendențios se obține plăcere, e plauzibilă supoziția că *această cantitate de plăcere corespunde cheltuirii de energie psihică economisită* (*SE*, VII.118).

Această probă de ingeniozitate era necesară deoarece Freud voia o explicație care să se aplice atît cuvîntului de spirit „inocent" cît și celui tendențios. Cuvîntul de spirit inocent ține de reușitele verbale, de calambururi, de jocuri de cuvinte, de combinarea cuvintelor incongruente și așa mai departe. Freud scrie că e „silit să conchidă că tehnicile cuvîntului de spirit sînt ele însele izvor de plăcere", ca și cum i-ar veni greu să accepte că plăcerea poate fi generată și de altceva afară de descărcarea instinctuală. El rezolvă această problemă postulînd că plăcerea obținută din cuvîntul de spirit inocent este și ea bazată pe economie. Cînd redescoperim un lucru familiar, așa cum se întîmplă adesea în cuvîntul de spirit, sau cînd legăm prin asociere verbală două lucruri incongruente la prima vedere, ne jucăm cu cuvintele, evitînd efortul gîndirii critice și obținînd plăcere prin economisirea de energie psihică.

Freud numește această plăcere minoră generată de economie o „pre-plăcere", comparînd-o astfel cu diferitele pre-plăceri caracteristice excitației sexuale, în care stimularea unor părți ale corpului, altele decît organele genitale, conduce la adevărata plăcere — implicarea organelor genitale înseși. Căci, în cele din urmă, el lichidează problema ridicată de cuvîntul de spirit „inocent" afirmînd:

> Cuvîntul de spirit, chiar și atunci cînd gîndul pe care-l conține este netendențios și cînd servește așadar doar unor interese intelectuale teoretice, nu este niciodată de fapt netendențios (*SE*, VIII.132).

> Cuvîntul de spirit netendențios la început, care începe ca un joc, este *în chip secundar* pus în legătură cu scopuri pe care nimic din tot ce capătă formă în psihic nu le poate în cele din urmă ignora (*SE*, VIII.133).

Freud susține că un cuvînt de spirit bun face o impresie totală; că e adesea greu de știut dacă plăcerea derivă în principal din forma cuvîntului de spirit sau din gîndul pe care-l conține. El vede forma ca pe un soi de înveliș ce face ca gîndul subiacent să fie mai acceptabil, ca zahărul care acoperă o pilulă. După cum vom vedea, Freud folosește aceeași analogie cînd vorbește despre operele de artă. El consideră că forma estetică este un procedeu prin care artiștii își disimulează „reveriile egoiste", făcîndu-le totodată mai acceptabile pentru ceilalți oameni. În ambele cazuri Freud neagă că adevărata plăcere poate proveni din formă. Orice plăcere dobîndită din ingeniozitatea verbală a unui cuvînt de spirit sau din dispunerea estetică impusă de un artist trebuie să fie minoră, o „pre-plăcere" în comparație cu plăcerea finală care, potrivit lui Freud, trebuie să fie senzuală. Ceea ce nu intră în contradicție cu recunoașterea de către Freud a faptului că cuvîntul de spirit tendențios permite exprimarea agresivității și deopotrivă a sexului, deoarece pe vremea cînd scria cele de mai sus el privea încă agresivitatea drept un aspect sadic al pulsiunii sexuale.

Surprinzător este însă faptul că Freud nu ajunge să recunoască existența plăcerii în exercitarea puterii sau dominației. Discutînd despre joc în aceeași

carte, Freud se referă la un scriitor numit C. Groos care, în cartea sa dedicată jocurilor, amintește de „bucuria puterii" sau de bucuria de a depăși o dificultate. Freud elimină dintr-un condei toate acestea, calificîndu-le drept secundare. Cu toate astea, trebuie desigur să admitem că plăcerea poate fi dobîndită din exercitarea unei abilități, fie aceasta fizică sau mentală. Cuvîntul de spirit este de obicei o variațiune pe o temă arhicunoscută; dar noi n-avem nimic de obiectat aici dacă cuvîntul de spirit manifestă ingeniozitate verbală și economie de mijloace. Cu alte cuvinte, ceea ce apreciem, chiar și în cazul unui cuvînt de spirit evident tendențios, este în egală măsură forma și conținutul. Forma cuvîntului de spirit nu este o simplă momeală, o „primă de încurajare" cum o numește Freud, ci o componentă esențială a acelui lucru care dă naștere plăcerii. Cînd facem un cuvînt de spirit nou ne face plăcere propria noastră istețime. Cînd auzim un cuvînt de spirit nou apreciem istețimea creatorului său. Cuvîntul de spirit e legat de formă, de aplicarea unei ordini asupra materialului prin alăturarea incongruităților. El este, așadar, un produs estetic, chiar dacă unul de un soi primitiv.

Căutarea ordinii, a principiilor explicative, a trăsăturilor comune care leagă laolaltă lucruri disparate este un impuls de care omul nu poate scăpa. Freud însuși trebuie să fi cunoscut plăcerea ce însoțește experiența unei descoperiri cînd rezolva cîte o problemă care îl uluia. Cu toate acestea, el a continuat

să privească asemenea plăceri drept sublimări, nu drept plăceri primare. Tîrziu, în 1930, el scria:

> O satisfacție de acest tip — bucuria unui artist cînd creează, cînd dă trup fantasmelor sale, sau a unui om de știință cînd rezolvă probleme sau cînd descoperă adevăruri — are o calitate aparte pe care vom fi cu siguranță capabili într-o bună zi s-o caracterizăm în termeni metapsihologici. Deocamdată putem spune doar, în chip figurativ, că asemenea satisfacții par „mai rafinate și mai înalte". Intensitatea lor este scăzută însă în comparație cu aceea care derivă din satisfacerea impulsurilor instinctuale primare, brute; ea nu ne zguduie ființa corporală (*SE*, XXI.79–80).

În capitolul următor, vom examina vederile lui Freud asupra artei și artiștilor.

8
Arta și literatura

De-a lungul secolului al XX-lea psihanaliza a avut o însemnată influență atît asupra artei cît și asupra literaturii. Concepția lui Freud asupra inconștientului, utilizarea de către el a asociațiilor libere și redescoperirea importanței viselor i-au încurajat pe pictori, sculptori și scriitori să experimenteze în domeniul accidentalului și iraționalului, să se aplece cu seriozitate asupra lumii lăuntrice a visului și reveriei și să găsească semnificații în gînduri și imagini cărora înainte nu le-ar fi acordat atenție considerîndu-le absurde sau ilogice. Mișcări precum dadaismul și suprarealismul îi datorează mult lui Freud; ca și operele literare ce țin de folosirea tehnicilor „fluxului conștiinței", cum e romanul *Valurile* de Virginia Woolf. O dată cu instituirea psihanalizei, biografii au început să simtă că portretele realizate de ei erau incomplete dacă nu reușeau să descopere influențele afective suferite în prima copilărie de personajele zugrăvite. Dezvăluirile privind comportamentul și preferințele sexuale au devenit aproape obligatorii, o dată ce Freud stabilise că sexualitatea reprezintă forța pulsională esențială a naturii umane. A devenit un fapt general acceptat că pînă și personaje cum sînt politicienii nu

pot fi pe deplin înțelese decît dacă sînt așezate sub reflectorul psihanalizei. Freud însuși a colaborat cu diplomatul american William C. Bullitt, scriind împreună cu el un studiu psihanalitic asupra lui Woodrow Wilson, al douăzeci și optulea președinte al Statelor Unite. Deși un număr apreciabil de reputați istorici au considerat conceptele psihanalitice ca fiind valabile pentru înțelegerea personalităților istorice, cartea însăși a fost în general privită ca un dezastru, deoarece atît Freud cît și Bullitt erau extrem de porniți împotriva lui Wilson. De pildă, ei îl numesc „un îngîmfat clasa întîi"; și continuă: „Bolnăvicios, cu ochelari, păzit de tatăl, mama și surorile sale, Tommy Wilson nu s-a încăierat nici măcar o dată în viață", de parcă a te încăiera este un *sine qua non* al masculinității. Totodată, ei își revarsă disprețul asupra convingerilor sale religioase, acuzîndu-l că se identifică cu Cristos. Biografia aceasta tendențioasă este un prim exemplu de folosire a psihanalizei pentru realizarea unui „asasinat în efigie".

Freud a manifestat el însuși o stranie atitudine ambivalentă față de artă și artiști. După cum am remarcat în capitolul 1, el avea o adîncă cunoaștere și o adîncă iubire pentru literatură, manifestată în eleganța scrisului său. Era, de asemenea, sensibil la sculptură și, într-o mai mică măsură, la pictură. A scris el însuși însă că era aproape incapabil să guste muzica. Freud a scris un număr de cărți și de studii dedicate artei și artiștilor, între care cele mai renumite sînt *Delir și vis în „Gradiva" de Jensen*, *O amintire din copilărie a lui Leonardo da Vinci*, „Moise al lui Michelangelo" și „Dostoievski și paricidul".

Freud credea că sublimarea libidoului nesatisfăcut este răspunzătoare de producerea întregii arte și a întregii literaturi. Adică, el credea că artiștii își descarcă sexualitatea infantilă convertind-o în forme neinstinctuale. Așa cum am văzut în capitolul 3, Freud sugerase că refularea componentelor perverse, pregenitale ale pulsiunii sexuale este răspunzătoare de oprirea dezvoltării sexuale și de lipsa consecutivă a satisfacției sexuale întîlnite cu regularitate la nevrotici. Dacă impulsurile n-ar fi refulate, ci dintr-un motiv sau altul ar fi exagerate, persoana ar putea dezvolta o perversiune sexuală în locul nevrozei.

O a treia cale de rezolvare a aceleiași probleme este deschisă celor înzestrați cu talent artistic. Potrivit lui Freud, artiștii sînt oameni care pot evita nevroza și perversiunea prin sublimarea impulsurilor în opera lor. El n-a încercat să explice natura înzestrării artistului, după cum n-a încercat să explice dexteritatea manuală, inteligența sau vreuna din deosebirile cognitive sau perceptive dintre oameni pe care le studiază psihologia experimentală. Freud era preocupat de motivație, iar în concepția sa motivația putea fi derivată în ultimă instanță numai din pulsiunea de moarte manifestată ca agresivitate sau din pulsiunea sexuală. Mai mult, în schema freudiană originea motivației trebuia căutată în refularea instinctelor în primii ani ai copilăriei. Limitele unei atare concepții asupra „instinctului" sînt limpede demonstrate de scrierile sale privitoare la artă și artiști. Așa cum am

remarcat la sfîrșitul ultimului capitol, Freud a privit nevoia umană de a pune ordine în propria experiență și de a-i da un sens doar ca pe un fenomen secundar, deoarece nu putea fi legată direct de principiul plăcerii. Totuși, atît arta cît și știința, deși diferite ca tip de activitate umană, sînt preocupate de căutarea ordinii în complexitate și a unității în diversitate; iar impulsul către această căutare — un impuls biologic adaptativ — poate fi privit în egală măsură drept „instinctiv".

Această limitare însemna că Freud renunțase la interesul pe care l-ar fi putut avea pentru *forma* operei de artă, dînd atenție numai *conținutului* său. El admite cu modestie acest lucru în lucrarea „Moise al lui Michelangelo".

> Pot spune de la bun început că nu sînt un cunoscător în ale artei, ci doar un profan. Am observat adesea că subiectul operelor de artă mă atrage mai mult decît calitățile lor formale și tehnice, chiar dacă pentru artist valoarea operelor rezidă mai întîi și mai cu seamă în cele din urmă. Sînt incapabil să apreciez just multe din metodele utilizate și din efectele obținute în artă (*SE*, XIII.211).

De vreme ce Freud dădea atenție conținutului, și nu stilului, era firesc ca el să aplice operelor de artă aceeași tehnică de interpretare pe care o aplicase viselor, fantasmelor și simptomelor nevrotice. Acceptînd presupunerea că arta este o sublimare, tot ce putea face, și a făcut, cu mai mult sau mai puțin succes,

era să descopere în opera de artă dovada presupuselor conflicte infantile ale artistului.

Eseul său despre Leonardo da Vinci ilustrează deopotrivă intuițiile și limitele acestui demers. Se știe din mărturii istorice că Leonardo avea înclinații homosexuale, ca și faptul că era copil nelegitim. În chiar anul nașterii sale, tatăl lui s-a însurat cu altă femeie. Mama s-a măritat și ea puțin după nașterea lui. Mai tîrziu Leonardo a fost adoptat de tatăl său și crescut în familia acestuia. Nu există documente care să vorbească despre relațiile lui Leonardo cu mama sa sau cu mama vitregă și nici despre caracterul acestora. De asemenea, nu se știe la ce vîrstă a fost luat Leonardo de lîngă mama sa pentru a fi crescut de mama vitregă și de tatăl său; se știe însă că făcea parte din această familie la vîrsta de cinci ani.

Freud analizează o amintire din copilărie a lui Leonardo în care acesta susține că, pe vremea cînd era în leagăn, o pasăre enormă i-a deschis gura cu coada, lovindu-l de mai multe ori cu ea peste buze. Freud presupune pe drept cuvînt că este atît de improbabil ca acest fapt să se fi petrecut în realitate, încît pesemne el reprezintă o fantasmă mai tîrzie a lui Leonardo, transpusă de el în prima copilărie. Cum era de așteptat, el interpretează fantasma drept o expresie a homosexualității pasive: coada păsării este un substitut al penisului, iar dorința de a lua penisul în gură derivă în ultimă instanță din experiența suptului pe care Freud o numește „cea dintîi sursă de plăcere din viața noastră".

De ce este însă mama reprezentată printr-o pasăre? Presupunînd că pasărea este un vultur, Freud expune legătura dintre mame și vulturi în mitologia egipteană. El pretinde că Leonardo a ales această pasăre ca reprezentant al mamei sale fiindcă vulturii se presupune că sînt doar de sex feminin, vulturul fiind astfel o imagine foarte potrivită pentru mamă în cazul unui copil lipsit de tată.

Din păcate, interpretarea lui Freud se bazează pe o greșeală de traducere. Pasărea nu era un vultur, ci o gaie. Și în vreme ce vulturii pot fi reprezentați ca avînd o legătură cu mitologia, în cazul gaiei nici vorbă de așa ceva. Mai mult, deși admite că n-avem nici o informație reală privitoare la momentul în care Leonardo a fost luat în familia tatălui său, Freud continuă să afirme că fantasma indică faptul că și-a petrecut primii ani cu „biata sa mamă abandonată, astfel încît a avut timp să simtă absența tatălui".

Istoricii de artă nu pot fi condamnați pentru respingerea interpretării lui Freud ca totalmente nejustificată; dar, așa cum se întîmplă adesea la Freud, există și grîu în neghină. El comentează pe larg celebra pictură *Fecioara cu Pruncul și Sfînta Ana*. Sfînta Ana este reprezentată ca fiind doar cu puțin mai bătrînă decît fiica ei, Fecioara Maria. Freud presupune că ideea de a trata subiectul mamei, bunicii și copilului, rareori aleasă de pictori, i-a putut veni lui Leonardo deoarece în familia tatălui erau atît bunica paternă cît și mama vitregă. El continuă sugerînd că vîrstele apropiate ale celor două femei din tablou pot

fi o reflectare a faptului că Leonardo a avut într-adevăr două mame — mama adevărată și mama vitregă.

Această speculație pare deopotrivă mai interesantă și mai legitimă. Subiectele zugrăvite de un artist și modalitățile alese pentru prezentarea lor sînt adesea determinate de protectorul lui și de convențiile timpului. Totodată însă, ele trebuie să reflecte ceva din propria sa personalitate și din povestea vieții lui, chiar dacă el însuși nu are habar de o atare legătură. E îndoielnic însă că subiectele alese au de a face cu fantasmele sexuale infantile refulate.

Freud socotea că din punct de vedere literar Dostoievski nu se află „mult în urma lui Shakespeare", considerînd *Frații Karamazov* „cel mai minunat roman scris vreodată". El pretinde pe drept cuvînt că zugrăvirea atîtor personaje violente, egocentrice și sîngeroase de către Dostoievski indică existența unor înclinații similare la romancierul însuși, referindu-se totodată la violarea unei fetițe mărturisită probabil de către autor. Strahov, prietenul și biograful lui Dostoievski, se referă la acest fapt într-o scrisoare către Tolstoi și există o relatare potrivit căreia Dostoievski i-ar fi mărturisit fapta lui Turgheniev. Subiectul apare în opera sa în mai multe rînduri. Totodată, Freud atrage atenția asupra trăsăturilor sadomasochiste manifestate neîndoielnic de Dostoievski, ca și asupra faptului că era un jucător înrăit. Interpretarea freudiană a psihopatologiei lui Dostoievski se sprijină mai cu seamă pe supoziția că dr. Dostoievski, tatăl romancierului, era „deosebit de violent". El presupune că starea de spirit a lui Dostoievski își avea

originea în conflictul nerezolvat dintre revolta masculină (sadică) și supunerea feminină (masochistă) din cadrul relațiilor cu tatăl său, severitatea conștiinței autopunitive a lui Dostoievski derivînd din punitivitatea tatălui. Freud scria:

> Formula pentru Dostoievski este astfel următoarea: o persoană înzestrată cu o deosebit de puternică înclinație bisexuală înnăscută, capabilă să se apere cu deosebită intensitate împotriva dependenței față de un tată deosebit de sever (*SE*, XXI.185).

În realitate, deși susținea cu tărie necesitatea studiului de la o vîrstă fragedă pentru copiii săi, dr. Dostoievski era un tată extrem de scrupulos care dedica neobișnuit de mult timp educației copiilor săi, care nu întrebuința niciodată pedepse fizice și care și-a trimis copiii la școli particulare pentru a evita ca aceștia să fie bătuți, deși își permitea cu greu această cheltuială.

Așa cum a demonstrat Joseph Frank în biografia fără egal pe care i-a dedicat-o lui Dostoievski, Freud a citit o notă de subsol într-o biografie publicată în 1883 care făcea aluzie la „o foarte ciudată dovadă despre boala lui Fiodor Mihailovici care se raportează la prima sa copilărie, legînd-o de un eveniment tragic din viața familiei". Deși nu există nimic despre pedeapsă sau despre tată în acest pasaj, Freud amintește de cele citite într-o scrisoare către Stefan Zweig:

> Am văzut într-o biografie a lui D. un pasaj care stabilește originea suferinței de mai tîrziu a bărbatului în faptul că băiatul fusese pedepsit de tată în împrejurări foarte grave.

Este un exemplu al nepremeditatei distorsiuni la care își supune amintirea în vederea sprijinirii concepției asupra psihopatologiei lui Dostoievski, pe care o elaborase deja — o fantasmă menită să ducă la realizarea dorințelor, care determină o amintire eronată, așa cum este descris acest proces în *Psihopatologia vieții cotidiene*. Boala sau „suferința de mai tîrziu" la care se face aluzie este epilepsia de care a suferit Dostoievski. Pe baza acestei „dovezi", Freud conchide că accesele lui Dostoievski nu erau aproape sigur crize adevărate de epilepsie, ci erau provocate de conflicte afective mai degrabă decît de leziuni cerebrale. El presupune totodată că Dostoievski a avut în copilărie „atacuri" ce anunțau epilepsia sa ulterioară, caracterizate de teama de moarte și de stări subite de letargie. Joseph Frank demonstrează concludent că nici unul din aceste simptome nu a apărut în timpul copilăriei lui Dostoievski și că ele datau din anii 1846–1847, cînd romancierul avea 25 de ani.

Se spune că tatăl lui Dostoievski a fost ucis de iobagii săi pe vremea cînd Dostoievski era student și avea 18 ani. Freud interpretează epilepsia lui Dostoievski, fie ea „adevărată" sau falsă, drept o dorință masochistă de autopedepsire, susținînd că ea a început o dată cu vestea morții tatălui său. În realitate, toate dovezile, exceptînd o „tradiție de familie" amintită de fiica sa dar neatestată documentar, sugerează că primul atac de epilepsie al lui Dostoievski s-a

petrecut în 1850, pe cînd romancierul se afla deportat în Siberia. Rapoartele medicale indică fără putință de tăgadă că el a suferit de un „grand mal" tipic (adică de o „adevărată" epilepsie); lucru confirmat mai tîrziu de faptul că fiul său Aleksei a murit de epilepsie la vîrsta de trei ani, epilepsia fiind, potrivit cunoștințelor medicale, ereditară.

Am citat suficiente capete de acuzare din rechizitoriul pe care Joseph Frank îl face presupozițiilor freudiene pentru a demonstra că, o dată ajuns la o concluzie, lui Freud îi venea atît de greu să o modifice încît nu se putea împiedica să aleagă doar acele „dovezi" care îi susțineau ipotezele. Nu poți să nu-ți amintești de incapacitatea sa de a descoperi adevărata fire a tatălui judecătorului Schreber. Mai trebuie amintit că Joseph Frank nu avea nici o pornire împotriva lui Freud. Deși sceptic cu privire la interpretarea freudiană a personalității lui Dostoievski, el a pornit de la supoziția că Freud și-a bazat interpretarea pe date corecte. Abia cînd a studiat în detaliu evenimentele petrecute în prima perioadă a vieții lui Dostoievski și-a dat seama că nu se putea bizui pe Freud la nivel pur factual.

Eseul lui Freud „Moise al lui Michelangelo" face parte dintr-o altă categorie. Nu există aici speculații despre prima copilărie a lui Michelangelo și nici interpretări ale psihopatologiei sale. În schimb, există o savantă și detaliată trecere în revistă a celor scrise de istoricii de artă despre această statuie, combinată cu deducții proprii privitoare la semnificația posturii

alese de artist. Oricine citește acest eseu este impresionat de investigația pătrunzătoare a lui Freud, de atenția acordată detaliilor și de modestia pretențiilor sale. Contează prea puțin dacă istoricii de artă moderni sînt sau nu de acord cu interpretarea freudiană potrivit căreia statuia reprezintă

> o expresie concretă a celei mai înalte realizări de care este capabil un om, aceea a luptei victorioase împotriva unei pasiuni lăuntrice de dragul unei cauze căreia i-a dedicat întreaga viață (*SE*, XIII.233).

Eseul reflectă deopotrivă erudiția lui Freud și marea sa putere de observație. E o ironie faptul că cea mai bună lucrare a sa privitoare la artă și artiști este una în care teoria psihanalitică abia dacă figurează.

Așa cum am arătat la începutul acestui capitol, Freud considera că arta și literatura sînt produse de sublimarea unui libido nesatisfăcut. Deși potrivit vederilor sale sublimarea este în chip necesar utilizată de oamenii normali care trăiesc sub constrîngerile impuse de civilizație, rezultă de aici că, dacă libidoul ar fi complet descărcat, arta și literatura n-ar mai fi necesare. Și mai rezultă că, întrucît artiștii cheltuie atîta timp cu activități ce reprezintă un produs al sublimării, ei sînt cu necesitate mai susceptibili de a fi nevrotici decît oamenii obișnuiți. Aceasta era într-adevăr concepția lui Freud.

> Încă o dată, artistul este în esență un introvertit, nu mult diferit de nevrotic. El este apăsat de nevoi instinctuale excesiv de puternice. Vrea să dobîndească onoruri, pu-

> tere, bogăție, faimă și iubirea femeilor; dar îi lipsesc mijloacele de a-și satisface aceste dorințe. Prin urmare, ca orice alt om nesatisfăcut, el întoarce spatele realității și își transferă întregul interes, ca și întregul libido, în construcțiile menite să-i îndeplinească dorințele din viața sa fantasmatică, iar de aici poate ajunge la nevroză (*SE*, XVI.376).

Freud credea că fantezia provine din joc. Potrivit concepției sale, atît jocul cît și fantezia presupun fuga de realitate sau tăgăduirea ei, ele fiind prin urmare activități ce trebuie depășite o dată cu vîrsta.

> Încetînd să se joace, copilul aflat în creștere nu abandonează decît legătura cu obiectele reale; în loc să *se joace*, acum el *fantazează*. Construiește castele în Spania și creează ceea ce se numește *vise diurne* (*SE*, IX.145).
> Scriitorul artist face același lucru ca și copilul care se joacă. Creează o lume a fanteziei pe care o ia foarte în serios — adică pe care o investește cu enormă afectivitate —, separînd-o în același timp tranșant de realitate (*SE*, IX.144).
> Putem afirma că o persoană fericită nu fantazează niciodată, ci doar una nefericită. Forțele care motivează fantasmele sînt dorințele nesatisfăcute, fiecare fantasmă fiind împlinirea unei dorințe, corectarea unei realități nesatisfăcătoare (*SE*, IX.146).

> Nevroticii întorc spatele realității fiindcă o găsesc insuportabilă — fie în întregime, fie parțial (*SE*, XII.218).

Astfel, jocul, visele și fantasmele sînt legate între ele în calitatea lor de tehnici de compensare a unei realități

nesatisfăcătoare avînd un caracter infantil, evazionist, centrat pe împlinirea dorințelor.

În capitolul 5 ne-am referit la distincția operată de Freud între cele două tipuri de funcționare a psihicului numite de el „proces primar“ și „proces secundar“. Cel dintîi e guvernat de împlinirea dorințelor și de principiul plăcerii; al doilea, de planificarea conștientă și de principiul realității.

> O dată cu introducerea principiului realității s-a desprins o specie de activitate mentală; ea nu a fost supusă testului realității, rămînînd subordonată doar principiului plăcerii. Această activitate este *fantazarea*, care începe deja în jocul copiilor și care mai tîrziu, continuată ca *reverie*, renunță la dependența față de obiectele reale (*SE*, XII.222).

Freud a admis totuși, deși fără tragere de inimă, că artiștii nu sînt pur și simplu nevrotici care-și folosesc înzestrările pentru a fugi de realitate.

> Arta realizează o reconciliere între cele două principii într-un chip nou. La început, artistul este un om care întoarce spatele realității deoarece nu poate să accepte renunțarea la satisfacerea instinctuală pe care realitatea i-o cere mai întîi, permițînd dorințelor sale erotice și de afirmare personală să se desfășoare din plin în viața fantasmatică. El găsește însă calea înapoi spre realitate din această lume a fanteziei folosindu-se de înzestrări speciale pentru a-și turna fantasmele în adevăruri de un tip nou pe care oamenii le apreciază drept neprețuite reflectări ale realității (*SE*, XII.224).

Această stranie concepție despre artă și artist presupune că, deși artistul ar putea scăpa la limită de căderea în nevroză, arta sa rămîne totuși o cale indirectă de a obține satisfacțiile instinctuale de care, dacă ar fi fost mai bine adaptat la realitate, s-ar fi bucurat sau s-ar fi lepădat. Cu alte cuvinte, arta este în chip esențial evazionistă. Într-o lume ideală în care toată lumea ar fi suficient de matură pentru a înlocui principiul plăcerii cu principiul realității n-ar fi nevoie de artă.

Concluzia de mai sus, venită din partea unui strălucit scriitor, prețuitor adînc deopotrivă al literaturii și al artelor vizuale, îi va surprinde pe cei mai mulți cititori drept una extrem de neobișnuită. Dacă ar fi trăit suficient de mult pentru a-și însuși gîndirea biologică modernă, Freud și-ar fi revizuit poate concepțiile.

De pildă, etologii sînt în genere de acord că jocul puilor de animale nu este evazionist, ci adaptativ. Adică jocul favorizează explorarea și, prin repetarea secvențelor motorii, stimulează dezvoltarea capacităților musculare. Jocul de-a încăierarea la puii de animale și de oameni este probabil un important mod de a învăța să utilizeze în chip controlat agresiunea și poate de asemenea înlesni împlinirea sexuală de mai tîrziu.

Dacă jocul este adaptativ în sens biologic, nu s-ar putea ca și fantazarea să fie adaptativă? Există reverii „vane“ care se potrivesc categoriei evazioniste a lui Freud; nu toate fantazările sînt însă de acest tip. Einstein definea gîndirea drept „un joc liber cu

conceptele“, subliniind tocmai nevoia gînditorului creator de a fi liber de constrîngerile impuse de obiectele reale. El n-ar fi reușit niciodată să conceapă teoria relativității dacă nu s-ar fi folosit de fantezie, chiar dacă, desigur, teoria a trebuit să fie mai tîrziu verificată pe cale experimentală. Freud, așa cum am văzut, considera *Frații Karamazov* cel mai mare roman scris vreodată. Deși își are originea în fantezia lui Dostoievski, el cuprinde și portrete care au la bază oameni reali și, ca orice mare roman, ne sporește și ne adîncește înțelegerea realității mai degrabă decît să ne ofere o evadare din ea.

În capitolul 4, am constatat că teoria freudiană potrivit căreia visele sînt aproape invariabil împliniri halucinatorii ale dorințelor noastre nu stă în picioare și am sugerat că anumite vise reprezintă o cale de rezolvare a unei traume, în vreme ce altele privesc prelucrarea informației. Aceste două din urmă funcții nu sînt evazioniste, ci modalități de a realiza un compromis cu realitatea.

Jocul, fantazarea și visele, cele trei activități pe care Freud le-a legat laolaltă sub pecetea împlinirii evazioniste a dorințelor, pot fi în egală măsură și adaptative; mai precis, modalități de a opera selecții și de a face noi combinații din experiența noastră interioară și exterioară. Freud considera că motivele artistului și cele ale savantului pot fi limpede deosebite. Imperiul activității creatoare a artistului este libidoul nesatisfăcut manifestat în fantazarea evazionistă. Impulsul activității savantului este stăpînirea lumii exterioare. Artistul și savantul fac desigur

lucruri foarte diferite; așa cum am sugerat mai sus însă, ambii sînt preocupați să creeze ordine, să dea sens lumii și experienței pe care o avem în raport cu ea, să descopere și să întruchipeze unitatea pornind de la diversitate.

Mulți dintre cei mai creativi psihanaliști ai ultimilor ani, printre care Rycroft, Winnicott, Bowlby, Marion Milner și Ehrenzweig, resping concepția freudiană potrivit căreia „procesul primar“ este arhaic, infantil și generator de neadaptare. Fantezia poate fi evazionistă, însă atunci cînd se manifestă ca imaginație creatoare, ea reprezintă un aspect vital al adaptării omului la lume. Goya a avut desigur dreptate să-și prefațeze *Capriciile* cu următorul epigraf:

> Părăsită de rațiune, fantezia produce monștri de neîndurat; unită cu rațiunea, ea este mama artelor și izvorul minunilor lor.

9
Cultura și religia

Aplicarea teoriei psihanalitice la antropologie și religie a fost în genere dezamăgitoare. Dar, deși nu sînt acceptate în mod obișnuit de antropologi sau teologi, punctele de vedere exprimate de Freud asupra acestor două domenii sînt importante întrucît arată modul în care psihanaliza a progresat de la rolul de tratament al nevrozei la cel de sistem de gîndire orientat către explicarea mai tuturor faptelor omenești.

Așa cum s-a arătat anterior, Freud era un om extrem de civilizat, ceea ce nu l-a împiedicat să privească civilizația ca pe o realitate opresivă, întrucît, după el, ea impune împlinirii dorințelor instinctuale mai multe constrîngeri decît poate ființa umană tolera fără a manifesta simptome nevrotice. Nu este așadar surprinzător faptul că el a studiat cu pasiune omul primitiv, de la începuturile istoriei — omul așa cum trebuie el să fi arătat înainte ca civilizația să-l fi prins în strînsoarea de oțel a reprimării. Din păcate, Freud a scris într-o epocă a antropologiei „de cabinet“, caracterizată printr-o largă teoretizare nesprijinită de probe rezultate din cercetări de teren. O epocă în care oamenii aparținînd culturilor lipsite de scriere mai puteau fi încă numiți „sălbatici“, iar termenul „pri-

mitiv" mai putea fi încă, în mod nejustificat, echivalat cu „nevrotic" sau „infantil", așa cum a făcut Freud. Astăzi știm că mulți așa-ziși primitivi pot fi perfect adaptați mediului lor în modalități complexe; înaintea primului război mondial însă, ideile victoriene despre progres decretau că avusese loc un urcuș evident de la începutul „sălbatic" către amețitoarele piscuri ale civilizației europene ale secolului al XX-lea. Dezvăluirea lagărelor de concentrare și experiența a două războaie mondiale au pus capăt acestui gen de automulțumire.

Lucrarea *Totem și tabu*, alcătuită din patru părți apărute inițial separat, a fost publicată pentru întîia oară într-un singur volum în 1913. Principalele izvoare ale speculațiilor antropologice freudiene au fost *Originea omului* a lui Darwin, *Creanga de aur* a lui James Frazer și teoriile lui Robertson Smith și J. J. Atkinson. Aceste izvoare sînt astăzi parțial sau total discreditate.

Totemul este emblema simbolică a unui anumit grup social în cadrul unui trib. Poate fi un animal sau, mai rar, o plantă sau un fenomen natural cum e ploaia. Totemul este un obiect de adorare și de devoțiune și este protejat de tabuuri care în genere interzic uciderea, consumarea sau chiar atingerea lui. În anumite ocazii însă poate avea loc uciderea rituală și consumarea sacramentală a animalului totemic. Supunerea față de un anumit totem definește relațiile sociale în măsura în care legăturile sexuale între membrii aceluiași totem sînt de regulă interzise.

Freud a interpretat totemul ca o reprezentare a tatălui, deoarece cunoștea trei cazuri în care băieți cu conflicte oedipiene aveau fantasme sau fobii legate de animale, acestea din urmă părînd să fie substitute ale tatălui. „Micul Hans", caz al lui Freud însuși, manifesta teama de a fi mușcat de un cal, teamă pe care Freud o considera rezultată din refularea și consecutiva proiectare a ostilității copilului față de tatăl său.

Urmîndu-l pe Darwin, Freud a presupus că omul primitiv trăia în mici grupuri sau „hoarde" dominate de un singur mascul puternic, care nu păstra doar toate femelele pentru el, ci îi elimina pe toți tinerii săi rivali, prevenind astfel incestul și încurajînd formarea legăturilor sexuale în afara grupului de origine. Freud continua sugerînd:

> Într-o bună zi, frații excluși s-au unit, l-au ucis și l-au devorat pe tatăl lor, punînd astfel capăt hoardei patriarhale... Prînzul totemic, care este poate cel dintîi ospăț al omului, va fi, așadar, repetarea acestei memorabile crime, care a reprezentat începutul atîtor lucruri — al organizării sociale, al restricțiilor morale și al religiei (*SE*, XIII. 141–142).

Apoi Freud afirma că fiii care și-au ucis tatăl s-au simțit atît de copleșiți de vinovăție încît:

> Ei și-au respins fapta interzicînd uciderea totemului, substitut al propriului lor tată; și au renunțat la roadele ei abandonînd dreptul asupra femeilor eliberate acum. Ei au creat astfel, pornind de la sentimentul filial

> de vinovăție, cele două tabuuri fundamentale ale totemismului care, tocmai din această cauză, corespund inevitabil celor două dorințe refulate ale complexului lui Oedip. Oricine transgresa aceste tabuuri se făcea vinovat de singurele două crime care au preocupat societatea primitivă (*SE*, XIII.143).

Prînzul totemic ritual ar putea fi interpretat ca o „întoarcere a refulatului" — o expresie simbolică temporară a impulsurilor originare de ură împotriva tatălui pe care vinovăția le împinge de obicei în inconștient.

Freud credea că această primă ucidere a tatălui era un eveniment real care a lăsat „urme de neșters în istoria omenirii". Cu alte cuvinte, el credea în discreditata ipoteză lamarckiană a moștenirii caracterelor dobîndite. În ciuda bunei sale cunoașteri a lui Darwin, a cărui teorie evoluționistă înlocuise ideea lui Lamarck în mintea fiecărui biolog aproape, Freud a susținut cu încăpățînare pînă la moarte posibilitatea moștenirii caracterelor dobîndite, precum și faptul că originile religiei și ale moralei pot fi cu adevărat identificate într-un eveniment petrecut aievea.

Atitudinea lui față de *Totem și tabu* pare să fi fost ambivalentă. Pe de o parte, o privea ca pe o realizare importantă; pe de alta, a spus o dată: „N-o luați prea în serios — am compus-o într-o după-amiază ploioasă de duminică". În realitate, există cîteva elemente care nu se pot susține în teoria sa, pe lîngă acceptarea teoriei lui Lamarck.

Mai întîi, nu există dovezi din antropologie sau din studierea primatelor că ar fi existat vreodată acea

„hoardă primitivă" dominată de un singur mascul. Darwin și-a extras concepția din relatări de a doua mînă privind organizarea cetelor de gorile, relatări care între timp s-au dovedit false.

În al doilea rînd, prînzurile totemice sînt rare și au loc doar în foarte puține triburi care practică totemismul.

În al treilea rînd, Freud nu acordă nici o atenție posibilei importanțe a mamei în religia totemică — o omisiune caracteristică a teoriei psihanalitice care, pînă tîrziu în cursul evoluției sale, a accentuat de regulă rolul tatălui în dauna celui al mamei. Accentuare ale cărei origini se află probabil în faptul că Freud însuși a avut mai multe probleme în relațiile cu tatăl său decît în cele cu mama sa.

În al patrulea rînd, în cel puțin unul din cazurile pe care s-a bazat teoria sa privind reprezentarea tatălui de către totem, este posibilă o interpretare întru cîtva diferită. „Micul Hans", băiatul în vîrstă de cinci ani al lui Max Graf, prietenul lui Freud, a fost văzut o singură dată de Freud, care l-a tratat prin intermediul tatălui. Reexaminînd cazul, John Bowlby a demonstrat că fobia Micului Hans, ca și alte fobii infantile, a fost probabil generată de temeri privitoare la dispariția mamei. S-a stabilit că mama folosea amenințări pentru disciplinarea lui Hans, inclusiv amenințarea că va pleca și nu se va mai întoarce dacă Hans e neastîmpărat.

E ușor să fii înțelept post festum și să-l acuzi pe Freud de nesocotirea unor probe — la care, parțial, nu putea avea acces la vremea aceea — acum, în

lumina antropologiei moderne, a teoriei darviniste și a lucrării lui Bowlby asupra „atașamentului". Cu toate astea, *Totem și tabu* se situează într-adevăr în limanurile primejdioase ale speculației și reprezintă o mărturie a tendinței lui Freud de a generaliza pe o bază factuală insuficientă atunci cînd consideră că poate oferi astfel un sprijin teoriei psihanalitice. Într-un eseu publicat în 1929, Thomas Mann a ales *Totem și tabu* considerînd-o lucrarea lui Freud care l-a impresionat cel mai tare. Lucru bizar dacă nu știi că aprecierea lui Mann nu se bazează pe antropologie, ci este în întregime literară. Thomas Mann scria că *Totem și tabu*

> este fără îndoială lucrarea lui Freud cu cele mai mari merite artistice; atît în ce privește concepția cît și forma literară, ea este o capodoperă literară care stă alături și este comparabilă cu cele mai mari exemple de eseu literar.

Unele critici aduse lucrării *Totem și tabu* se aplică și lucrării *Moise și monoteismul*, ultima carte dusă la bun sfîrșit de Freud, încheiată abia după vîrsta de 80 de ani. În ea Freud a presupus în mod polemic că Moise, conducătorul și creatorul poporului evreu, a fost la origine egiptean, cum o arată și numele. Povestea biblică a lui Moise relatează că, pentru a scăpa de persecuțiile faraonului, părinții lui Moise l-au ascuns într-un coș de papură la marginea rîului, de unde a fost salvat de fiica faraonului. Fiindcă prințesa l-a crescut pe Moise ca pe propriul ei fiu, Freud trage concluzia deloc lipsită de temei că Moise era

de fapt fiul ei și, ca atare, neevreu. El continuă arătînd că Moise a acceptat revoluția în mentalitate inițiată de faraonul Akhenaton care înlocuise adorarea mai multor zei cu monoteismul. La moartea lui Akhenaton s-a iscat o reacție împotriva credințelor monoteiste. Moise și-a legat soarta de minoritatea oprimată a evreilor, le-a întărit identitatea susținînd atît monoteismul cît și practica circumciziei, și în cele din urmă a pornit Exodul, conducîndu-i pe evrei afară din Egipt pentru a afla pămîntul făgăduinței. Deși Biblia afirmă că Moise a murit la 120 de ani, Freud prefera să creadă că el a fost ucis de poporul său, bazîndu-se pe sugestia lui Ernst Sellin, care imediat ce a fost anunțată a fost respinsă de toți savanții evrei. Freud a adoptat cu înflăcărare ipoteza lui Sellin fiindcă aceasta îi sprijinea propria speculație despre paricid și originile religiei. El își închipuia că uciderea lui Moise a întărit sentimentul de vinovăție moștenit ce data din vremea întîiului paricid descris mai sus, dînd naștere unui durabil sentiment inconștient de vinovăție la poporul evreu.

> E plauzibilă conjectura potrivit căreia remușcarea pentru uciderea lui Moise a oferit stimulul pentru fantasma realizatoare de dorințe a lui Mesia, cel ce urma să se întoarcă și să-și conducă poporul la mîntuire și la stăpînirea făgăduită asupra lumii (*SE*, XXIII. 89).

Moise și monoteismul a fost respinsă de majoritatea criticilor drept una din cele mai puțin convingătoare scrieri ale lui Freud. Ca și în *Totem și tabu*, moștenirea caracterelor dobîndite preluată de la

Lamarck este parte integrantă a argumentației și există de asemenea multe obiecții istorice ce pot fi aduse cărții, inutil însă de catalogat.

Am notat în capitolul 1 că Freud n-a practicat niciodată religia mozaică. Deși a recunoscut că religia poate juca uneori un rol în suprimarea simptomelor nevrotice, a susținut cu tărie că ea este o iluzie realizatoare de dorințe. În concepția sa, zeii au o întreită misiune.

> Ei trebuie să exorcizeze spaimele stîrnite de natură, trebuie să-i împace pe oameni cu cruzimea sorții, manifestată mai cu seamă în moarte, și trebuie să compenseze suferințele pe care viața civilizată dusă în comun li le impune (*SE*, XXI.18).

Freud socotea că originea religiei se află în sentimentul de neajutorare al omului. Ca adult, omul este confruntat cu tot soiul de primejdii — de la cutremure la boli — care-l amenință și pe care nu le poate controla. În prima copilărie, el este încă și mai neajutorat, însă știe că tatăl său, oricît ar fi de înfricoșător, îl protejează măcar de primejdiile obișnuite.

> Faptul că nevoile religioase provin din neajutorarea copilului și din dorul după tată mi se pare de netăgăduit, mai cu seamă avînd în vedere că sentimentul acesta nu este pur și simplu o prelungire a celui din copilărie, ci este susținut permanent de teama față de puterea superioară a sorții. Nu-mi vine în minte nici o altă nevoie dintre cele manifestate în copilărie care să fie mai puternică decît nevoia de protecție din partea tatălui (*SE*, XXI.72).

Într-un studiu anterior, Freud pusese mai tare accentul pe primejdiile care-l amenință pe individ din interior. El observa asemănările dintre practicile religioase și ritualurile obsesionale. În concepția sa, ritualurile obsesionale erau modalități de protejare a eului împotriva apariției fantasmelor, gîndurilor sau impulsurilor sexuale pe care individul le-a refulat și, totodată, o expresie deplasată și parțială a acestor impulsuri. De pildă, un pacient suferea de nevoia compulsivă de a se spăla frecvent pe mîini, care, în acest caz, reprezenta expresia unei vinovății legate de masturbare. În plus, simțea nevoia să-și spele fiecare deget separat, ceea ce-l determina să facă un gest obscen avînd semnificația coitului. Freud socotea că religia, înțeleasă ca parte a civilizației, se baza pe

> suprimarea, renunțarea la anumite impulsuri instinctuale. Totuși, aceste impulsuri nu sînt, ca în cazul nevrozelor, exclusiv componente ale pulsiunii sexuale; sînt impulsuri egoiste, nocive din punct de vedere social, dar chiar și așa nu sînt de obicei lipsite de o componentă sexuală (*SE*, IX.125).

Fiindcă în confesiunile lor oamenii pioși recunosc că sînt vinovați de păcat, ei simt nevoia să îndeplinească acte rituale ca o apărare împotriva ispitei și ca un mod de a controla și de a respinge forțele pulsionale care amenință mereu să iasă la iveală. Freud a mers pînă acolo încît a afirmat că religia poate fi privită drept „o nevroză obsesională universală".

Religia promite, așadar, protecție împotriva impulsurilor ilicite din interior, prin intermediul actelor rituale; ca și o oarecare protecție împotriva primejdiilor din afară prin acceptarea pretențiilor restrictive ale civilizației asupra impulsurilor egoiste ale individului. Această renunțare face cu putință un anumit grad de solidaritate între oameni, diminuînd astfel sentimentul de neajutorare.

În plus, religia promite viața de după moarte. Ceea ce nu doar că diminuează spaima omului în fața morții, ci presupune totodată că persoana care a murit va fi răsplătită cu bucurii cerești pentru a o compensa de bucuriile pămîntești la care a trebuit să renunțe în interesul civilizației.

La începutul acestui capitol, am remarcat că Freud privea civilizația ca pe o realitate nemăsurat de opresivă ce provoacă nevroză. Resentimentul său mergea însă mult mai departe; atît de departe, încît te simți într-adevăr îndreptățit să presupui că, pentru el, controlul extrem, obsesiv pe care îl realiza asupra propriilor sale impulsuri era o povară. Firește, Freud recunoștea că civilizația este necesară dacă omul este menit a supraviețui ca specie, ceea ce nu-l împiedică să se refere la „rănile“ pe care civilizația le pricinuiește individului. Citatul de mai jos este evident ironic, dar el dezvăluie totodată ce gîndea Freud despre omul „natural“, nesupus restricțiilor.

> Am vorbit despre ostilitatea față de civilizație pe care o produce presiunea exercitată de civilizație, renunțarea la instincte cerută de aceasta. Să ne închipuim că prohibițiile au fost abolite — prin urmare, că poți trata orice femeie ca pe un obiect sexual, că poți să-ți ucizi fără tresărire rivalul în dragoste ca și pe oricine îți stă în cale, că poți, de asemenea, să-ți însușești orice aparține altui om fără a cere permisiunea — ce minunat, ce neîntrerupt șir de satisfacții îți va fi viața! (*SE*, XXI.15).

Tabloul acesta sumbru derivă din faptul că teoria psihanalitică este o teorie a „instinctelor“. Respectiv, că preocuparea ei esențială este modalitatea în care individul izolat reușește sau nu să găsească o cale de a-și descărca impulsurile instinctive. Impresia pe care o lasă lectura lui Freud este că relațiile cu celelalte ființe umane au valoare doar în măsura în care facilitează satisfacerea instinctelor. Prietenia sau alte tipuri de relație nu sînt deloc privite ca valoroase în ele însele. Toate sînt considerate substitute „inhibate în raport cu scopul“ pentru relațiile sexuale. Nu-i de mirare că Freud a respins porunca creștină „Iubește-ți aproapele ca pe tine însuți“, pe care a socotit-o un precept fără nici un rost, deoarece „împlinirea sa nu poate fi privită ca rezonabilă“. Așa cum vom vedea, teoria psihanalitică modernă se preocupă mult mai mult decît se preocupa Freud de calitatea și de tipul de relații pe care și le face individul începînd cu momentul nașterii.

Concepția freudiană asupra religiei poate fi criticată din mai multe puncte de vedere. Mai tîrziu, baza sa este exclusiv paternă. Deși Viena era un oraș predominant catolic, importanța Fecioarei Maria sau a oricărei alte zeități feminine este complet neglijată,

o omisiune pe care am remarcat-o și atunci cînd am discutat *Totem și tabu*.

În al doilea rînd, Freud nu face nici o referire la religii precum budismul primitiv, care pare să nu reclame credința într-un zeu sau în zei, dar care prescrie totuși un mod de viață pe care mulți îl găsesc profund satisfăcător.

În al treilea rînd, după cum recunoaște chiar el, Freud este incapabil să înțeleagă experiențele extatice și mistice, care, pentru mulți oameni, stau la originea sentimentelor „religioase". Cînd i-a trimis prietenului său Romain Rolland un exemplar al cărții sale *Viitorul unei iluzii*, în care repudiază religia, acesta s-a plîns că Freud n-a înțeles adevăratul izvor al sentimentului religios. Freud scria:

> Acesta, spune el, constă dintr-un simțămînt aparte, de care el însuși nu e niciodată străin, care este confirmat de mulți alții și pe care îl poate presupune prezent la milioane de oameni. E un simțămînt pe care i-ar plăcea să-l numească o senzație de „eternitate", senzația de ceva nelimitat, neîncătușat — cum ar veni, „vast ca oceanul" (*SE*, XXI.64).

Freud caracterizează acest simțămînt, pe drept cuvînt, ca fiind

> simțămîntul unei legături indisolubile, simțămîntul de a fi una cu lumea exterioară ca întreg (*SE*, XXI.65).

El compară acest simțămînt cu extazul în dragoste, cînd îndrăgostitul se simte pe deplin unit cu persoana

iubită. Freud îl interpretează ca pe o regresie extremă la un stadiu foarte primitiv — cel al copilului care suge de la sîn înainte de a fi învățat să se deosebească de mamă sau de lumea exterioară. Atît dragostea cît și simțămîntul vast ca oceanul sînt, așadar, iluzii. Într-adevăr, Freud s-a referit la starea îndrăgostitului ca la un soi de nebunie, „prototipul normal al psihozelor".

În parte, Freud e de acord cu Rolland cînd recunoaște că simțămîntul vast și senzația de a fi una cu universul pot fi legate de sentimente religioase într-un stadiu ulterior, descriindu-l drept

> o primă tentativă de consolare religioasă, cum ar veni o altă cale de a tăgădui primejdia de care eul se simte amenințat din partea lumii exterioare (*SE*, XXI. 72).

Deși tot omul se poate amăgi și poate suferi deliruri de realizare a dorințelor, cei care, spre deosebire de Freud, au trăit simțămîntul acesta vast vor găsi nesatisfăcătoare explicația sa. Relatările trăirilor extatice oferite de nenumărați oameni, de la misticii religioși la exploratori ca Amiralul Byrd, sugerează că asemenea experiențe sînt cele mai profunde momente ale existenței lor și provoacă uneori transformarea radicală a felului în care se percep pe ei înșiși și în care percep lumea. Asemenea experiențe nu trebuie neapărat explicate în termeni religioși, dar nici nu pot fi înlăturate ca total iluzorii. Realizarea dorințelor ca modalitate de apărare li se pare a fi parțial neautentică chiar celor care se complac în ea; experiența simțămîntului vast e însă resimțită ca una adînc și

indubitabil autentică. Nu e aici locul să ne aventurăm în explicarea acestui simțămînt. E suficient să afirmăm că, dacă ar fi trăit ceva similar, Freud ar fi fost poate silit să ia în considerare și o altă interpretare.

Freud încheie *Viitorul unei iluzii* cu un procedeu pe care îl utiliza constant atunci cînd aborda subiecte socotite de el foarte controversate: o dezbatere polemică între el însuși și un oponent imaginar. El avansează ideea că, la un moment dat în viitorul îndepărtat, intelectul își va afirma în cele din urmă primatul, iar credința religioasă va fi astfel abandonată.

> Putem insista oricît că intelectul omului este neputincios în comparație cu viața pulsională, și s-ar putea să avem dreptate aici. Cu toate astea, este ceva ciudat cu această slăbiciune. Glasul intelectului este slab, dar nu are odihnă pînă ce nu obține ascultare. În cele din urmă, după nenumărate eșecuri, reușește (*SE*, XXI.53).

Freud pune semnul egalității între intelect și știință, deși, cum am văzut mai înainte, este cu neputință de acceptat concepția sa potrivit căreia psihanaliza este, sau ar putea deveni, strict științifică. Celebra frază din finalul cărții sale este:

> Nu, știința noastră nu este o iluzie. O iluzie ar fi însă să credem că ceea ce știința nu ne poate oferi putem căpăta din altă parte (*SE*, XXI.56).

Poate că merită notat faptul că atunci cînd Freud se referă la Dumnezeul adversarului său imaginar numindu-l „Dumnezeul tău", Dumnezeul credinței reli-

gioase convenționale, el îi opune ceea ce numește cu ironie „Dumnezeul nostru", Logosul, glasul Rațiunii. Utilizarea acestui procedeu verbal dezvăluie mai multe despre el decît era dispus să recunoască el însuși. Credința exclusivă în Rațiune și în Știință poate fi tot atît de irațională ca și credința în Dumnezeu. Cu siguranță însă că, în ceea ce-l privește, credința sa în psihanaliză a depășit cu mult orice dovadă a adevărului ei pe care am putea-o numi științifică.

10
Freud terapeut

Tehnica psihanalizei

În capitolul 4 am descris pe scurt trei aspecte ale tehnicii psihanalitice: asocierile libere, interpretarea viselor și evaluarea transferului și contratransferului. Freud a scris mai multe studii despre tehnica tratamentului psihanalitic. O scurtă relatare a ceea ce a avut de spus în acest domeniu trebuie inclusă chiar și într-o carte de mici dimensiuni, căci modul său de a proceda a influențat mai toate tipurile ulterioare de psihoterapie practicate în Occident. Principiile de tratament enunțate de Freud erau foarte diferite de cele urmate în practica tradițională a medicinei și trebuie să fi părut revoluționare în perioada de dinaintea primului război mondial, cînd au fost formulate. Psihanaliștii moderni acceptă rareori toate recomandările lui Freud; însă modalitatea generală în care se desfășoară psihanaliza și alte forme de psihoterapie se bazează în continuare pe procedeul lui Freud, rămînînd una dintre moștenirile sale cele mai durabile.

Încă din 1904, Freud a enunțat anumite criterii de selectare a pacienților adecvați pentru psihanaliză. El cerea ca pacienții să aibă „un nivel rezonabil de educație și un caracter demn de încredere". Refuza

să accepte pacienți psihotici, adică suferind de schizofrenie sau de forme grave de melancolie (boală depresivă). Așa cum am remarcat înainte, pacienții cu stări maniacale sau hipomaniacale se prezintă rareori la psihanalist. Unii psihanaliști au nesocotit sfatul lui Freud în acest domeniu și au încercat să analizeze schizofrenici, dar rezultatele au fost dezamăgitoare.

Freud și-a dat seama că formele psihotice ale maladiei mentale se pot prezenta drept nevroze fără a putea fi imediat recunoscute ca fiind mult mai grave. Pe această bază, el a recomandat cu înțelepciune o perioadă de probă în analiză cu durata de una sau două săptămîni. A avut de asemenea grijă să avertizeze împotriva utilizării psihanalizei în cazuri de *anorexia nervosa* sau alte stări periculoase în care se cere îndepărtarea imediată a simptomelor.

Freud a stabilit că pacienții „în jur de cincizeci de ani și peste" nu sînt potriviți pentru psihanaliză din două motive. Mai întîi, se temea că volumul de material acumulat în cursul vieții pacientului ar fi atît de mare încît tratamentul ar putea dura la nesfîrșit. Această precauție nu mai este respectată de psihanaliștii moderni, care adesea tratează pacienți în vîrstă cu succes. Celălalt motiv al lui Freud de a exclude persoanele de vîrstă mijlocie și înaintată e mai interesant. El spune că „oamenii în vîrstă nu mai pot fi educați", în timp ce preadolescenții „sînt adesea prea influențabili". De regulă, Freud susținea că psihanaliza este un tratament în care influența directă și sugestia joacă un rol neînsemnat. În fragmentul de mai sus el dezvăluie că sugestia joacă în psihanaliză un rol mai important decît era în genere dispus să accepte.

În capitolul 4, au fost avansate două motive pentru care pacientului i se cere să stea lungit pe o canapea, iar psihanalistul trebuie să se așeze în spatele său și în afara cîmpului său vizual. Primul motiv era că astfel se încurajează fluxul asocierilor libere; al doilea, faptul, recunoscut de Freud, că nu-i plăcea să fie privit timp de opt sau mai multe ore pe zi. Un al treilea motiv era acela că Freud socotea că e mai bine ca pacientul să nu fie conștient de modificarea expresiilor faciale ale psihanalistului. Toate cele trei motive își au validitatea lor, și cei mai mulți dintre psihanaliști continuă să utilizeze canapeaua. Analiști aparținînd altor școli cred că folosirea canapelei este artificială și preferă să stea față în față cu pacientul pe poziții aparent egale.

Freud recomanda ca psihanalistul să nu ia note pe motivul că acest lucru ar putea influența atitudinea sa de „atenție egal flotantă" în care el refuză să hotărască dinainte care dintre spusele pacientului prezintă importanță. El sublinia că semnificația celor auzite de psihanalist într-o ședință de analiză nu poate fi stabilită decît ulterior. Analistul

> trebuie să-și îndrepte propriul inconștient, aidoma unui organ receptor, către inconștientul transmițător al pacientului. El trebuie să se adapteze pacientului așa cum un receptor telefonic se adaptează microfonului transmițător (*SE*, XII.113–4).

Oricine practică psihoterapia va recunoaște că sfatul este foarte bun. Una din cele mai obișnuite greșeli făcute de psihoterapeuți este interpretarea prematură:

saltul spre concluzii eronate pornind de la dovezi insuficiente.

Tradiția presupune că psihanaliștii sînt detașați într-un chip neomenesc — preocupați doar de interpretarea materialului furnizat de pacient și neimpresionați de suferința acestuia. Am observat deja că în timpul analizei Freud era „ciudat de impersonal". El scria:

> Insist pe lîngă colegii mei să adopte în timpul tratamentului psihanalitic atitudinea chirurgului care își dă deoparte sentimentele, ba chiar și simpatia omenească, pentru a-și concentra forțele mentale asupra unicului țel de a realiza operația cu îndemînarea cea mai mare cu putință... Justificarea pentru cerința acestei răceli emoționale este aceea că ea creează cele mai bune condiții pentru ambele părți: protecția necesară a vieții afective pentru medic și obținerea ajutorului maxim pe care-l putem acorda în prezent pentru pacient (*SE*, XII.115).

Fără îndoială, un anumit grad de detașare i se cere analistului. Dacă se identifică prea mult cu pacientul, analistul își pierde obiectivitatea devenind incapabil să vadă în ce mod pacientul însuși este răspunzător de propriile sale dificultăți. Pe de altă parte, dacă rămîne detașat în măsura în care îi recomandă Freud, apare primejdia să nu fie în stare să înțeleagă personalitatea pacientului. Cercetările au stabilit că analiștii trebuie să fie capabili de participare nealterată și că o caldă acceptare din partea lor facilitează modificarea personalității. Psihanaliza și alte tipuri de psihoterapie ce derivă din ea nu pot fi

asemuite chirurgiei, în parte fiindcă nu mai sîntem la fel de siguri cum era Freud că putem identifica originea fiecărui simptom nevrotic ca o entitate discretă. Analiștii moderni se ocupă mai mult de personalitatea pacientului văzută ca întreg și cu tipul de relații pe care le-a stabilit de-a lungul vieții decît cu fantasmele sexuale infantile refulate. Această preocupare reclamă o altă atitudine decît cea recomandată de Freud. Deși trebuie să-și păstreze obiectivitatea față de comportamentul pacientului, pe care-l poate aproba sau nu, analistul trebuie totodată să transmită ceea ce Carl Rogers a numit cu temei o „considerație necondiționat pozitivă"; adică trebuie să aibă o prețuire autentică pentru pacient ca persoană.

În capitolul 4 am notat acceptarea de către Freud a cerinței lui Jung ca analistul să fie și el analizat. Freud merge mai departe, recomandînd analistului să nu cedeze ispitei de a vorbi despre propria sa persoană și despre propriile sale probleme, cum ar fi firesc în viața socială, unde „la mărturisire se răspunde cu mărturisire". Freud recomanda:

> Medicul trebuie să fie opac în raport cu pacienții săi și, aidoma unei oglinzi, trebuie să le arate doar ceea ce i se arată (*SE*, XII.118).

Chiar dacă nu toți psihanaliștii vor fi de acord, cred că Freud avea deplină dreptate formulînd această pretenție. Analistul nu trebuie să se complacă în a vorbi despre sine în timpul ședinței de analiză, cînd el nu se poate socoti decît o persoană de încredere a pacientului. Așa cum arată Freud, mărturisirile din partea

analistului conduc totodată la dificultăți insurmontabile în interpretarea transferului.

Freud lansează un avertisment împotriva didacticismului: împotriva obiceiului de a recomanda anumite lecturi pacientului, ca și împotriva încercării de a-l îndrepta pe pacientul eliberat pe noi făgașuri socotite a fi demne de urmat de către analist. Deși unii psihoterapeuți folosesc cărți și articole ca o modalitate de a-i pune în temă pe eventualii pacienți cu ceea ce-i așteaptă, Freud a fost încă o dată perspicace punînd sub semnul întrebării asemenea metode. Lecturile despre psihanaliză pot genera dispute intelectuale în dauna experienței personale; în timp ce a oferi soluții pacientului fără ca acesta să le ceară înseamnă a-l lua de sus și, prin urmare, a-l discredita ca persoană autonomă.

Recomandarea lui Freud era ca majoritatea pacienților să fie văzuți în fiecare zi, exceptînd duminica și de sărbători, deși tot el spunea că în „cazurile ușoare" și în cazurile „avansate" în privința tratamentului frecvența poate fi mai mică. El simțea că pînă și întreruperile în zilele de duminică au adesea un efect derutant în activitatea de analiză. Cei mai mulți psihanaliști moderni își văd pacienții mai rar. În parte, aceasta se întîmplă fiindcă obiceiul de a lucra sîmbetele a dispărut în mare măsură, și în parte fiindcă sînt puțini cei care-și pot permite să plătească onorariile ridicate pretinse de psihanaliști în cazul că numărul ședințelor s-ar ridica la cinci–șase pe săptămînă. Firește, este în avantajul analistului să vadă mai mulți pacienți cu o frecvență mai redusă pentru

fiecare, căci astfel poate pretinde onorarii mai ridicate pentru o ședință. Freud n-ar fi fost de acord cu această modificare a tehnicii sale.

Oricît ar fi fost de generos cu cei aflați la ananghie, Freud era cu siguranță realist în privința banilor. Principiul său era să aloce o anumită oră din fiecare zi de lucru fiecărui pacient și să perceapă plată pentru ora respectivă, fie că aceasta i-a fost de folos s'au nu pacientului. La prima vedere, procedeul pare nemilos; Freud l-a apărat însă pe temeiul că, dacă nu li s-ar cere să plătească, pacienții ar manifesta prea des rezistență prin neprezentare și ar găsi o sumedenie de scuze pentru a nu veni, de regulă exact în momentul în care s-ar profila o nouă descoperire analitică.

> Dificultăți deosebite se ivesc cînd analistul și noul său pacient, sau familiile lor, sînt în relații de prietenie sau au legături reciproce. Psihanalistul căruia i se cere să se ocupe de tratamentul soției sau copilului unui prieten trebuie să fie pregătit să plătească pentru asta cu prietenia sa, indiferent de rezultatul tratamentului: în orice caz, el trebuie să facă sacrificiul dacă nu poate găsi un înlocuitor de încredere (*SE*, XII.125).

Cei mai mulți psihanaliști recunosc validitatea acestui principiu, mai ales de cînd analiza transferului a devenit o preocupare atît de importantă în tratamentul psihanalitic. Adesea însă nici chiar Freud n-a reușit să-și respecte propriile reguli. De pildă, el și-a analizat propria fiică — Anna — timp de cîțiva ani, o violare flagrantă a principiilor psihanalitice pe care cei mai mulți psihanaliști ar condamna-o. E

semnificativ că Anna a fost singurul copil al lui Freud care a devenit psihanalist, precum și faptul că și-a manifestat devotamentul neștirbit față de tatăl său rămînînd nemăritată. În stadiul final al bolii lui Freud, cea care l-a îngrijit a fost Anna, și mai puțin soția lui, Martha.

Adesea, Freud nu reușea să respecte propriile sale recomandări, sporovăind destul de mult, uneori chiar și despre familia lui. Poeta Hilda Doolittle, prietenă a lui Ezra Pound și într-o vreme măritată cu Richard Aldington, își amintește că, bătrîn fiind, Freud a lovit cu pumnul în căpătîiul canapelei pe care ea se afla întinsă, spunînd:

> Necazul e că sînt bătrîn, iar *tu nu crezi că merită să-ți pierzi vremea iubindu-mă.*

Numai că cei care-l critică pe Freud pentru nerespectarea regulilor psihanalizei par să uite cîteodată că el le-a inventat.

Cazurile lui Freud

Studiile de caz ale lui Freud au devenit celebre, atît ca o ilustrare a modului său de a conduce analiza, cît și ca opere literare. O cercetare amănunțită a operelor complete ale lui Freud arată că a menționat în treacăt 133 de cazuri, existînd doar șase relatări extinse asupra unor pacienți individuali. Sînt incluse aici cazul judecătorului Schreber, pe care Freud nu

l-a văzut niciodată, și „Micul Hans“, tratat prin intermediul tatălui său. Rămîn așadar patru cazuri analizate personal de Freud: „Dora“, tratată timp de unsprezece săptămîni în 1900; „Omul cu șobolani“, tratat timp de unsprezece luni începînd din octombrie 1907; și o lesbiană de 18 ani, al cărei nume nu este cunoscut și al cărei tratament a fost întrerupt de Freud după „scurt timp“. Al patrulea caz este celebrul „Om cu lupi“, urmărit timp de peste șaizeci de ani, care a murit abia în 1979.

Studiul de caz al pacientei numite „Dora“ este judicios intitulat „Fragment al unei analize de isterie“. Dora era o fată de 18 ani, fiică a unui cuplu nefericit, aflat în strînse relații de prietenie cu un alt cuplu nefericit, numit de Freud dl și dna K. Dna K. era amanta tatălui Dorei. Dora avea ceea ce am numi astăzi o „pasiune devastatoare“ pentru dna K. Dl K. îi făcuse avansuri Dorei cînd aceasta avea 14 ani, fiind respins. La 16 ani, ea a declarat că-l detestă pe dl K., spunînd că i-a făcut din nou avansuri. Din acest moment au apărut simptome isterice de pierdere recurentă a vocii, tuse nervoasă, scurte leșinuri, însoțite de depresie, izolare socială și amenințări cu sinuciderea.

Cazul Dora este important întrucît, așa cum amintește Ernest Jones, el a servit vreme de ani de zile drept model pentru cei ce studiau psihanaliza. Potrivit intențiilor lui Freud, el demonstrează semnificația viselor în tratamentul psihanalitic, aducînd mărturie despre ingeniozitatea sa în interpretarea lor. Cazul dezvăluie de asemenea și multe lucruri pe care Freud nu le voia dezvăluite. Foarte devreme în cursul tratamentului, Freud a hotărît că Dora fusese îndrăgostită timp de ani de zile de dl K. — concluzie energic negată de Dora pînă la penultima ședință a scurtei sale perioade de tratament. Freud considera repetatele sale tăgăduiri ca o confirmare, mai degrabă decît ca o negare, a interpretărilor sale.

> „Nu“-ul rostit de un pacient imediat ce un gînd refulat a fost prezentat percepției sale conștiente pentru întîia oară nu face altceva decît să înregistreze existența refulării și gravitatea ei; el acționează, cum ar veni, ca un aparat de măsurare a forței refulării. Dacă, în loc să fie privit ca o expresie a unei judecăți imparțiale (de care, firește, pacientul este incapabil), acest „Nu“ e ignorat, iar munca de analiză continuă, nu va întîrzia să se arate prima dovadă că într-un asemenea caz „Nu“ înseamnă doritul „Da“ (*SE*, VII.58–9).

Și totuși, Dora a continuat să nege că a fost îndrăgostită de dl K. (acesta fiind, desigur, mult mai în vîrstă decît ea) pînă în clipa cînd s-a hotărît să-și încheie tratamentul. Așa cum s-a remarcat, Freud a copleșit-o cu interpretările sale pînă cînd, după acea penultimă ședință, a putut scrie:

> Iar Dora n-a mai tăgăduit faptul (*SE*, VII.104).

Oricine studiază cazul Dora fără prejudecăți va conchide că, o dată ce a hotărît într-o privință, Freud nu mai accepta să fie contrazis, folosindu-și întreaga ingeniozitate și considerabila forță de convingere pentru a-și sili pacientul să admită că el are dreptate. Așa cum am arătat deja, Freud proceda la fel și

în scrierile sale, mai cu seamă în cele în care încerca să anticipeze toate obiecțiile ridicate de un adversar imaginar.

Lucrarea „Psihogeneza unui caz de homosexualitate feminină" subliniază faptul, general recunoscut astăzi de psihanaliști, că adolescenții împinși să urmeze un tratament de către părinți sînt rareori sănătoși. Freud a recunoscut acest fapt, spunînd totodată că pacienta sa de 18 ani

> nu era bolnavă în nici un fel (nu suferea de nimic și nici nu se plîngea de starea ei) (*SE*, XVIII.150).

Cu toate astea, cu șase luni înainte făcuse o tentativă de sinucidere. Freud mai recunoștea și faptul că schimbarea unei înclinații homosexuale într-o orientare heterosexuală „nu e niciodată un lucru ușor". El i-a prevenit pe părinți că dorința lor de a vedea petrecîndu-se această schimbare cu fiica lor era improbabil să se împlinească. În scurtă vreme a devenit evident că analiza nu poate reuși. Fata respingea interpretările și, potrivit relatării lui Freud, manifesta un transfer negativ, bazat pe ura față de tatăl său și față de bărbați în general. Freud a întrerupt tratamentul, recomandînd ca fata să fie văzută de o doctoriță. Reconstrucția freudiană a dezvoltării sexuale timpurii a fetei, a motivelor care au împins-o să respingă bărbații și să se îndrăgostească de substitute materne, ca și a evenimentelor și sentimentelor care au condus la tentativa de sinucidere sînt de mare interes. De ce, totuși, în ciuda atîtor contraindicații de a urma un tratament psihanalitic, de care Freud era

perfect conștient, a acceptat-o el ca pacientă? Răspunsul poate fi găsit în prima frază a lucrării:

> Homosexualitatea feminină, cu siguranță nu mai puțin răspîndită decît cea masculină, deși mai puțin evidentă, n-a fost numai ignorată de lege, ci și neglijată de cercetarea psihanalitică (*SE*, XVIII.147).

E limpede că Freud a acceptat să trateze acest caz numai în vederea remedierii acestei neglijări. El trebuie să-și fi dat seama că încercarea de a analiza pe cineva care nu era bolnav și nu cerea să fie consultat reprezenta un exercițiu inutil din punctul de vedere al pacientului, nu însă și din punctul său de vedere. Freud ar fi recunoscut că, oricît ar fi dorit să acționeze ca un terapeut, curiozitatea sa intelectuală era întotdeauna mai puternică. Putea chiar să considere că, avînd în vedere faptul că puține lesbiene se prezentau pentru tratament, „utilizarea" pacientei pentru cercetare era justificată.

„Omul cu șobolani" prezintă o cu totul altă problemă. Este unul dintre cele mai interesante cazuri ale lui Freud, tratat cu mult succes. „Omul cu șobolani" era un avocat de 29 de ani, care s-a prezentat pentru prima dată la Freud la 1 octombrie 1907. Se plîngea de idei obsesionale, respectiv de idei și fantasme nedorite care-i veneau în minte spontan și de care nu putea scăpa. (Cei care nu cunosc acest gen de gînduri își vor reaminti de experiența obișnuită a unei melodii care „zumzăie în cap" și nu poate fi oprită.) Gîndurile care-l asaltau pe Ernst Lanzer (acesta îi era numele) erau într-adevăr cumplite.

Multe din ele erau temeri că oamenilor la care ținea li se va întîmpla ceva înspăimîntător — tatălui său, de pildă, sau unei doamne pe care o admira. Freud a fost uimit să descopere că aceste temeri obsesionale legate de tatăl său persistau în ciuda faptului că acesta murise cu cîțiva ani înainte.

Cea mai cumplită preocupare obsesională privea o pedeapsă orientală despre care i se vorbise în timpul serviciului militar. Ea consta în legarea de fesele împricinatului a unui vas cu șobolani în intenția ca aceștia să-și croiască drum în corpul omului pornind de la anus. Lanzer a mărturisit că i-a venit ideea că pedeapsa urma să-i fie aplicată doamnei despre care am amintit și că se simțea silit să îndeplinească anumite ritualuri obsesionale pentru a preveni acest pericol.

Lunga și, firește, incompleta relatare a acestui caz ocupă a doua jumătate a volumului X din *Standard Edition*. Ea îl arată pe Freud în toată strălucirea sa, desfășurîndu-și întreaga forță de convingere. Analiza freudiană a îndoielilor și ambivalențelor obsesionale, avîndu-și în ultimă instanță originea într-un conflict între dragoste și ură, este convingătoare. Evident, Freud avea o deosebită simpatie pentru nevroticii obsesionali, dată fiind propria sa personalitate obsesivă. El a reușit să-l scape pe „Omul cu șobolani“ de înspăimîntătorul gînd care îl măcina, ceea ce l-a făcut să scrie:

> tratamentul, care a durat cam un an, a dus la completa restabilire a personalității pacientului și la suprimarea inhibițiilor sale (*SE*, X.155).

Scepticii ar putea obiecta că ne lipsește o urmărire pe termen lung a lui Ernst Lanzer. Nevroticii obsesionali ca el, apăsați de gînduri și ritualuri compulsive încă din prima copilărie, scapă doar rareori de toate simptomele pentru totdeauna, rămînînd vulnerabili la recidive în momente de stres. După cum vom vedea, acest lucru s-a întîmplat cu cazul următor — „Omul cu lupi“ — care oferă o urmărire pe termen lung neegalată în analele psihanalizei.

Freud și-a intitulat relatarea acestui caz „Din istoria unei nevroze infantile“. „Omul cu lupi“ era un rus bogat provenit dintr-o familie de mari moșieri. A fost văzut pentru prima oară de Freud în februarie 1910 și a fost tratat de el pînă în iulie 1914. Freud notează că la acea dată îl considera vindecat. În memoriile sale, pacientul își amintește că atunci cînd l-a vizitat pe Freud în 1919, după primul război mondial, era profund mulțumit de starea sa mentală și afectivă și nu-i trecea prin minte să ceară continuarea psihanalizei. Cu toate astea, ascultînd relatarea pacientului despre sine, Freud a privit altfel lucrurile, sfătuindu-l să înceapă o nouă perioadă de tratament. El a văzut din nou pacientul începînd din noiembrie 1919 pînă în februarie 1920, notînd că

> a fost rezolvat un element de transfer ce nu fusese depășit pînă atunci (*SE*, XVII.122).

„Omul cu lupi“ avea accese recurente de depresie și diferite simptome obsesionale care, ca și în cazul „Omului cu șobolani“, se manifestau cu diferite grade de intensitate încă din prima copilărie. Porecla

i se trage de la teama de lupi pe care o resimțise la patru ani și, mai cu seamă, de la coșmarul avut cam în aceeași perioadă, în care era îngrozit de priveliștea a șase sau șapte lupi așezați pe ramurile unui nuc din fața ferestrei de la dormitorul său. Freud scrie că s-a convins că în spatele acestui vis se ascundeau cauzele nevrozei infantile a pacientului. Nu putem urmări aici în amănunt pașii care au condus la interpretarea lui Freud. De fapt, el însuși omite mare parte dintre ei în relatarea sa, poate pe drept cuvînt. Concluzia extrasă de el „din haosul urmelor mnezice inconștiente ale pacientului" a fost că, la vîrsta de un an și jumătate, aflat în pătuțul său, pacientul trebuie să fi urmărit trei acte de *coitus a tergo* între părinții săi. Încă din primele momente ale psihanalizei, Freud fusese convins că faptul de a asista la „scena primitivă" a actului sexual dintre părinți are un efect traumatic asupra copilului mic. Ceea ce evidențiază faptul că majoritatea pacienților săi făceau parte din pătura avută. În înghesuiala caselor sărace asemenea scene trebuie să fi fost urmărite de copiii mici de cîteva ori pe săptămînă; și totuși, Freud a arătat nu o dată că oamenii din clasele sărace sînt mai puțin predispuși la nevroză.

Freud era atît de convins de adevărul interpretării sale încît a scris cu deplină încredere că viața sexuală a pacientului său fusese „despicată" de această primă experiență. Cu toate astea, „Omul cu lupi" nu reușea să-și amintească incidentul. Deoarece Freud îi interzisese orice atitudine critică, se prea poate să fi părut că acceptă reconstrucția lui Freud la acea dată, cu

siguranță însă nu și mai tîrziu. Într-un interviu luat cînd avea 87 de ani el arăta:

> N-am pus prea mult preț pe interpretarea visului, să știți. În povestea mea, ce se explica prin vis? Freud leagă totul de scena primitivă pe care o derivă din vis. Dar scena respectivă nu se petrece în vis. Cînd interpretează lupii albi ca niște cămăși de noapte sau cam așa ceva, cearceafuri de olandă sau rufărie, cred că-i cam tras de păr. Scena aia din vis în care se deschid ferestrele și așa mai departe, iar lupii stau acolo, nu știu, interpretarea lui e tare departe. E trasă rău de păr.

Relatarea ședințelor de analiză cu Freud accentuează în repetate rînduri cît de impresionat era de personalitatea acestuia și cum a găsit în el „un nou tată". Freud avea

> o mare înțelegere pentru mine, cum mi-a și spus în cursul tratamentului, ceea ce, firește, mi-a sporit atașamentul pentru el.

„Omul cu lupi" arată că Freud discuta cu el despre Dostoievski, îi povestea despre accidentul de schi al fiului său și nu șovăia să-i dea sfaturi cînd socotea nimerit. La sfîrșitul primei perioade de tratament, Freud însuși i-a sugerat să-i ofere un cadou „pentru ca sentimentul de gratitudine să nu devină prea puternic". Ca să-i facă plăcere, „Omul cu lupi" a adăugat o statuetă egipteană la colecția lui Freud. E neîndoielnic că ameliorarea sa simțitoare în acest stadiu n-avea nimic de a face cu interpretarea dată de Freud presupuselor sale experiențe sexuale infantile și că

se datora în întregime faptului că îl privea pe Freud ca pe o figură paternă înțelegătoare, pe care se putea bizui.

Cînd a revenit, după război, pentru a doua perioadă de analiză, „Omul cu lupi" își pierduse averea. Freud l-a tratat pe gratis, l-a ajutat personal din punct de vedere financiar și a strîns bani pentru el din alte surse vreme de cîțiva ani. În 1926 a avut o altă perioadă de analiză cu dr. Ruth Mack Brunswick. De atunci, a fost tratat cu intermitențe de dr. Brunswick și de cel puțin alți trei psihanaliști. Psihiatrii vor recunoaște aici istoria tipică a unei nevroze obsesionale cronice. A murit la 7 mai 1979, la vîrsta de 92 de ani. Seria de interviuri luate de Karin Obholzer pînă cu puțin înainte de moartea lui arată că, deși se apropia de nouăzeci de ani, mai era preocupat de relațiile sale cu femeile, mai suferea de crize depresive și mai era muncit de gînduri și îndoieli obsesionale. Cel mai celebru pacient al lui Freud nu reprezintă exact acea reclamă pentru psihanaliză pe care Freud o sperase după prima întîlnire cu el.

Chiar dacă ținem seama de dificultatea de a prezenta cazurile psihanalitice fără a încălca regula confidențialității, numărul cazurilor tratate mai mult timp și discutate în mod mai amănunțit de către Freud este incredibil de mic. Mai mult chiar, un singur caz oferă dovezi convingătoare ale unei substanțiale ameliorări. Fisher și Greenberg conchid că:

> Freud n-a prezentat niciodată nici un fel de date, fie ele statistice sau din studii de caz, care să demonstreze

> că tratamentul său a fost de ajutor pentru un număr semnificativ dintre pacienții pe care i-a văzut.

Oare de ce? Unii ar putea spune că Freud nu putea oferi astfel de date deoarece tratamentul său nu producea prea multe rezultate bune. Părerea mea este că Freud era mult mai interesat de idei decît de pacienți. Nu voia decît să aibă timp și prilejuri de a-și prezenta ideile într-un mod atît de convingător încît întreaga lume să recunoască și să accepte felul revoluționar în care privea el ființa umană. Important nu era să demonstreze prin cazurile prezentate eficacitatea psihanalizei ca metodă de tratament, ci să sprijine prin cazurile selectate teoriile sale privind natura umană.

11
Psihanaliza astăzi

Deși Freud s-a ocupat mai mult de cercetare și de teorie psihanalitică decît de terapie, cititorul va dori să știe poate care este stadiul psihanalizei astăzi și dacă ea este considerată un tratament eficace în tulburările nevrotice. În ciuda imensului efort de cercetare dedicat acestor probleme, dificultatea de a răspunde la ele rămîne extrem de mare. Există numeroase motive pentru aceasta.

Mai întîi, cercetarea a arătat că psihanaliștii se deosebesc atît de mult unul de altul în ce privește scopurile tratamentului și așteptările pe care le au față de el, ca și în ce privește modul de a se comporta cu pacienții, încît este cu neputință de afirmat existența, fie și în parohia freudiană, a unei forme definite de psihoterapie care să poată fi într-adevăr desemnată drept „psihanaliză". Majoritatea studiilor care urmăresc examinarea rezultatului psihanalizei nu țin în suficientă măsură de aceste variante. Ceea ce pare însă relativ ferm stabilit este că psihanaliza practicată după indicațiile originare ale lui Freud — implicînd asocierile libere, canapeaua și cinci sau șase ședințe săptămînal — nu este mai eficace în ușurarea afecțiunilor nevrotice decît alte tipuri de psihoterapie

cu orientare analitică, mai puțin intensive. În anii '50, Eysenck și alții au încercat să demonstreze că psihanaliza este total ineficace. Atacul a avut efectul benefic de a stimula cercetarea. Deși nu se poate spune că psihanaliza practicată în maniera lui Freud este mai eficace decît alte forme de psihoterapie derivate din ea, toată lumea e de acord că pentru o persoană care suferă de tulburări nevrotice probabilitatea de a se vindeca este cu siguranță mai mare dacă cere sprijinul unui psihoterapeut experimentat decît dacă așteaptă pur și simplu ca manifestările să-i treacă.

În al doilea rînd, e foarte greu de definit ce înseamnă vindecare. În forma ei freudiană originară, psihanaliza se ocupa în principal să-i scape pe pacienți de simptome isterice și obsesionale. În entuziasmul lor, primii psihanaliști și pacienții lor au mers mult mai departe, sperînd că psihanaliza va aduce schimbări profunde în structura personalității și a caracterului. O mare preocupare era aceea dacă „X" sau „Y" a fost „complet analizat", ca și cum s-ar fi putut atinge un asemenea rezultat. Freud însă nu și-a propus astfel de scopuri extravagante. Astăzi, cei mai mulți psihanaliști sînt mai puțin siguri decît Freud în privința definirii „cauzei" unei nevroze. Cînd psihanaliza este eficace, și cu siguranță poate fi, e probabil că acțiunea ei constă în a-l face pe pacient capabil să-și folosească eficient psihopatologia în loc s-o lichideze. Pacienții care se prezintă pentru a fi psihanalizați se simt copleșiți, incapabili să facă față problemelor pe care le au. O mai bună înțelegere a propriilor forțe și limite poate fi adesea de

mare ajutor, chiar dacă personalitatea nu este fundamental modificată.

Într-o altă carte am citat un caz de-al meu care ilustrează perfect dificultatea evaluării rezultatelor oricărei forme de psihoterapie. Am primit o scrisoare de la un bărbat pe care-l tratasem destul de scurtă vreme într-o policlinică de stat cu douăzeci și cinci de ani în urmă. Voia să-i consult fiica și îmi scria în scrisoare: „Pot spune cu adevărat că cele șase luni în care mi-ați ascultat cu răbdare durerile au adus o contribuție extrem de importantă la stilul meu de viață. Deși transsexualismul nu s-a vindecat, felul în care privesc viața și în care mă raportez la ceilalți s-a schimbat, și pentru asta vă sînt extrem de recunoscător. E o parte din viața mea pe care n-o voi uita *niciodată.*"

Iată un exemplu de caz ce poate fi socotit ca un teribil eșec, de vreme ce simptomul său principal — transsexualismul — n-a fost lichidat. Și totuși, citindu-i scrisoarea la atîta vreme după tratament, ești silit să recunoști că s-a petrecut ceva important, ceva ce poate fi atribuit acelui tratament. Ceea ce pare să se fi petrecut este că psihoterapia, atîta cîtă a fost, l-a făcut pe pacient mai capabil să se accepte, să facă față psihopatologiei sale în loc să se lase copleșit de ea. Asemenea rezultate sînt mai frecvente decît se recunoaște îndeobște; cum pot fi însă ele științific evaluate rămîne o problemă nerezolvată.

În capitolul 1 au fost schițate cîteva aspecte ale personalității obsesionale. Ea este lesne de recunoscut. Deși simptomele obsesionale pot fi temperate,

ca în cazul „Omului cu șobolani", trăsăturile de bază care alcătuiesc personalitatea obsesională nu sînt lichidate de psihanaliză. Din anii '30 pînă în anii '50, psihanaliza a fost supralicitată, mai cu seamă în Statele Unite. Se aștepta de la ea mai mult decît pretinsese vreodată Freud că se poate realiza. Pacienții și psihanaliștii așteptau plini de încredere schimbări radicale de personalitate, iar durata tratamentului psihanalitic devenea din ce în ce mai mare. Îmi amintesc foarte bine de un psihanalist britanic mai în vîrstă — chipul lui apare pe fotografia Congresului de psihanaliză de la Oxford din 1929 — care mi-a povestit despre un tînăr pe care îl analizase timp de cîțiva ani. Dr. W. era convins că pacientul său trebuie să fi fost victima unui atac homosexual pe vremea cînd era copil mic. Dacă ar fi putut să-i străpungă apărarea în așa fel încît pacientul să-și amintească acest incident, dr. W. era sigur că el s-ar fi însănătoșit. Cu toate astea, dovada că un asemenea atac avusese loc lipsea cu desăvîrșire.

Această generație de psihanaliști s-a stins. Urmașii lor de astăzi sînt mai sceptici. De fapt, cazul „Omului cu lupi" prefigurează perfect una din schimbările majore petrecute în gîndirea psihanalitică de la moartea lui Freud survenită la 23 septembrie 1939. Freud credea, evident, că aparenta vindecare a pacientului după prima perioadă de analiză era urmarea conștientizării de către el a faptului prezumtiv că asistase în copilărie la scena primitivă. „Omul cu lupi" credea însă altceva. El respingea reconstrucția

freudiană a psihopatologiei sale, dar își afirmă mereu admirația pentru Freud.

> Dacă privești totul cu ochi critic, nu stau prea multe lucruri în picioare în psihanaliză. Și totuși, m-a ajutat. Era un geniu.

„Omul cu lupi" continuă amintindu-și că tatăl său murise înainte ca el să înceapă tratamentul cu Freud; că relațiile sale cu tatăl său fuseseră neînsemnate, acesta preferînd-o pe sora sa; și că din cauza morții tatălui său dezvoltase un transfer către Freud, transfer care era atît de intens încît vorbind despre sine „Omul cu lupi" spune că-l „diviniza" pe Freud.

Cu alte cuvinte, „Omul cu lupi" atribuie integral ameliorarea sa relației pe care o avea cu Freud; faptului că-și descoperise un nou „tată", mai tolerant și mai binevoitor decît fusese al său — un tată gata să-i asculte dezvăluirile intime și uneori șocante vreme de patru ani fără repulsie, fără să-l critice sau să-l respingă ca persoană.

Am oferit o scurtă descriere a transferului în capitolul 4. Începînd din anii '50, psihanaliștii s-au îndepărtat de teoriile instinctuale ale lui Freud, îndreptîndu-se către ceea ce se numește, cu un termen nefericit, „relații de obiect", respectiv către o atribuire a problemelor nevrotice mai degrabă dificultăților din relațiile interpersonale avute în prima copilărie decît blocării dezvoltării instinctuale. La început, Freud a utilizat termenul de „obiect" cu sensul de acel lucru către care se îndreaptă libidoul în scopul de a obține descărcarea sexuală. Obiectele sînt de

obicei persoane; termenul se poate referi însă și la părți ale persoanei, cum ar fi sînul, sau la substitute ale persoanei, cum ar fi fetișurile sau animalele. S-a petrecut, așadar, o schimbare de accent. Freud era preocupat în primul rînd să dezgroape fantasmele sexuale infantile refulate, implicate cauzal, potrivit convingerii sale, în oprirea dezvoltării libidinale a nevroticului. Întrucît sexualitatea sa a rămas într-un stadiu infantil, nevroticul e incapabil să atingă satisfacția sexuală adultă, pe care Freud o privea ca pe un *sine qua non* al sănătății mentale. Firește, Freud își dădea seama că deprivarea sau tulburarea survenite în prima copilărie în relațiile cu părinții sînt implicate în oprirea dezvoltării; accentul său însă cădea pe tratarea individului izolat, prin anularea refulării și dezvăluirea fantasmelor sau evenimentelor traumatice datînd din prima copilărie, așa cum susținea că a făcut în cazul „Omului cu lupi". Iată cum definea el scopul terapeutic al psihanalizei:

> Scopul său este, într-adevăr, să întărească eul, să-l facă să fie mai independent față de supraeu, să-i lărgească cîmpul perceptiv și să-i extindă organizarea, astfel încît să-și poată însuși noi porțiuni ale sinelui. Acolo unde se afla sinele va trebui să fie eul. Este o activitate care ține de cultură — asemănătoare cu asanarea golfului Zuider Zee (*SE*, XXII.80).

Nici un cuvînt în această declarație privitor la ameliorarea relațiilor interpersonale ale pacientului.

Școala psihanalitică a relațiilor de obiect se ocupă de studierea tipului de relații stabilite de individ

începînd din prima copilărie. Ea subliniază mai cu seamă importanța legăturilor dintre copil și mama sa, lucru pe care Freud nu l-a făcut la început. Toți psihanaliștii moștenesc de la Freud convingerea că relațiile sexuale împlinite reprezintă o componentă majoră a sănătății și fericirii omului. Ei consideră însă că putința de a avea relații sexuale satisfăcătoare depinde de stabilirea, anterior, a unor legături protectoare, bazate pe iubire, cu părinții sau cu alte persoane care văd de copil. La Freud, sexul primează, atașamentul vine după aceea. La John Bowlby, considerat astăzi drept cel mai important teoretician al relațiilor de obiect, primează atașamentul securizant, iar sexul vine după aceea.

Consecința acestei schimbări de accent este că psihanaliștii moderni se ocupă în special de analiza transferului. Pacientul care în prima copilărie a fost neînțeles, respins sau maltratat va avea toată viața tendința de a aștepta un tratament similar din partea celor pe care-i întîlnește. Cum oare ar putea el avea o relație sexuală satisfăcătoare, cînd la un nivel oarecare, de care este pesemne inconștient, tratează pe orice femeie ca și cum s-ar aștepta ca ea să-l critice sau să-l respingă? Mai mult chiar, el va manifesta aceeași atitudine și față de psihanalist. Felul în care am fost tratați în copilărie condiționează cu necesitate așteptările noastre privind felul în care ne vor trata alții mai tîrziu. Sarcina psihanalistului este de a scoate în relief asemenea repetiții și de a oferi pacientului, atrăgîndu-i mereu atenția asupra falselor supoziții pe care le face despre analist, o experiență

afectivă de corecție care să ducă la o transformare treptată a relației dintre ei într-o relație în care pacientul se simte acceptat și înțeles. În cazurile grave, se poate întîmpla ca pacientul să nu ajungă niciodată la acest stadiu fericit; sau să fie capabil să învețe să aibă încredere în analist, dar incapabil să transfere această încredere către altcineva. În cazuri mai favorabile, pacientul va transfera nou dobîndita sa securitate către alți oameni din lumea exterioară, devenind capabil — datorită capacității de a se încrede în alții — să găsească dragoste și fericire.

Scurta și simplificata expunere de mai sus poate părea o deviere de la subiectul acestei cărți: Freud. Dar nu este așa, căci ea face cu putință înțelegerea unei părți esențiale a moștenirii sale. Orice necunoscător în ale psihanalizei care citește relatarea abreviată a descrierilor de caz ale lui Freud prezentată în ultimul capitol poate fi iertat pentru respingerea unei mari părți din teoria psihanalitică pe motiv că ar fi o absurditate. Cu excepția „Omului cu șobolani“, pacienții au manifestat o ameliorare trecătoare, sau nici un fel de ameliorare. Unele din reconstrucțiile lui Freud par fără îndoială trase de păr. În plus, mulți oameni numără astăzi printre cunoștințe persoane despre care știu că au fost „în analiză“ timp îndelungat, dar care par să nu fi scăpat de toate simptomele, sau de nici unul. De ce continuă acești oameni să urmeze un tratament costisitor ce pare să le aducă așa de puține ameliorări? De ce continuă mulți psihanaliști să includă printre cazurile lor un număr de pacienți care nu-și pierd neapărat simptomele?

E ușor să fii cinic, să sugerezi că, de vreme ce pacientul dorește să continue tratamentul și e gata să plătească pentru asta, psihanalistul n-are nici un motiv să-l refuze. Dar majoritatea psihanaliștilor nu duc lipsă de pacienți; și apoi, aduce mult mai multă satisfacție tratarea cuiva care manifestă semne de ameliorare scăpînd de simptome decît continuarea tratamentului cu un pacient care nu manifestă nici un astfel de semn.

Situația este mai departe complicată de faptul că pacienții care solicită azi consultații de psihanaliză sînt oarecum diferiți de cei care-l consultau pe Freud. În vreme ce pacienții lui Freud solicitau asistență pentru simptome isterice sau obsesionale clare, pacienții de astăzi merg adesea la analist pentru ceea ce Szasz a numit „probleme de viață" — dificultăți în relațiile interpersonale sau o nemulțumire generală privind viața. Au apărut de aici dispute în cercurile psihanalitice. Este oare obiectivul psihanalizei reducerea sau lichidarea simptomelor nevrotice, sau este dobîndirea cunoașterii de sine? Ambele reprezintă scopuri lăudabile și ambele pot fi parțial realizate în cursul psihanalizei. Dar să fie asta oare tot ce așteaptă pacienții?

Ceea ce este subestimat de multă lume este natura revoluționară a felului de a proceda al lui Freud și efectul acestui procedeu, indiferent că-i vorba de înțelegerea sau de vindecarea simptomelor. Psihanaliza oferă o experiență unică ce nu poate fi egalată de nici o altă situație de viață. În ce altă împrejurare socială ni se oferă un ascultător devotat care asigură, ceas după ceas și an după an, o prezență tolerantă,

înțelegătoare și binevoitoare; un prieten statornic sau un părinte de substituție care nu respinge nimic niciodată, nu este niciodată mînios și nu pedepsește niciodată? Mulți pacienți ai psihanalizei purced la tratament fiindcă simt că nimeni nu i-a înțeles sau acceptat înainte; ori sînt încredințați că nu îndrăznesc să-și dezvăluie nimănui adevăratele simțăminte fiindcă, dacă ar face asta, ar fi respinși. Psihanaliza poate fi uneori un chin; însă chiar dacă simptomele nu dispar toate, experiența aduce atîta satisfacție încît psihanaliștii se plîng că principala lor dificultate este să încheie analiza, și nicidecum să-i convingă pe pacienți s-o continue. Freud s-a izbit de această dificultate în prima perioadă de tratament a „Omului cu lupi", fiind silit în cele din urmă să fixeze o dată la care analiza urma să se încheie.

Tehnica lui Freud, care cerea din partea analistului o atitudine mult diferită de cea realizată în mod obișnuit între medic și pacient, era, și este, mult mai importantă decît teoriile sale privind sexualitatea infantilă. Am văzut că teoriile sale despre vise, de care se mîndrea atît, nu rezistă unui examen critic. În repetate rînduri Freud s-a înșelat cu privire la ceea ce era important și ce era îndoielnic în descoperirile sale. Reconstrucția sexualității infantile a „Omului cu lupi" operată de el a fost doar o bănuială neconfirmată. Acceptarea de către el a pacientului ca persoană, răbdarea, grija neîntreruptă pe care i-a purtat-o mult timp au fost subestimate de Freud, și totuși au fost esențiale.

În capitolul 4, s-a arătat că Freud se ferea să recunoască importanța afectivă pe care o dobîndea persoana lui în ochii pacientului, deoarece dorea să fie privit ca un tehnician dotat, un investigator impersonal, un om de știință detașat. Modalitatea sa de a stăpîni transferul era de a-l trata integral ca pe o repetiție: ca o proiecție asupra lui însuși a caracteristicilor ce aparținuseră părinților pacientului și care, în realitate, nu aveau nimic de a face cu el. Două obiecții se pot aduce acestui fel de a privi transferul. Mai întîi, așa cum s-a arătat în capitolul 4, anumiți pacienți manifestă față de analist sentimente pozitive pe care nu le-au mai avut niciodată înainte — sentimente pe care erau incapabili să le aibă față de părinții lor fiindcă aceștia erau indiferenți, ostili sau distanți. În al doilea rînd, Freud subestima semnificația aportului pe care tehnica sa bazată pe durate lungi o aducea prezentului punctual. El credea că psihanaliza trebuie să fie prelungită din cauza timpului necesar pentru a pătrunde secretele copilăriei pacientului. Însă oamenii suferinzi, alienați au nevoie de cineva pe care-l percep ca pe un om înțelegător, binevoitor, blînd și preocupat mereu de ei vreme îndelungată, indiferent dacă această bunăvoință are drept rezultat ușurarea simptomelor sau sporirea conștiinței de sine. În cazurile în care se realizează ceva pozitiv, această prezență este minimumul la care ne putem aștepta. E o realizare ce nu trebuie subestimată. În cel mai bun caz, psihanaliza și diferitele forme de psihoterapie individuală ce derivă din ea pot oferi înțelegerea simptomelor alarmante, ușurarea lor

și o capacitate sporită de a stabili relații interpersonale rodnice.

Psihanaliștii au recunoscut dificultatea de a defini natura exactă a psihanalizei. Totuși, s-a încercat o asemenea definire pe baza a cinci supoziții fundamentale. În primul rînd, psihanaliza este o psihologie care se aplică deopotrivă ființelor umane normale și nevroticilor. Și, întrucît cu toții avem simptome nevrotice, deosebirea dintre nevrotic și normal este una de grad, nu de natură.

În al doilea rînd, psihanaliștii acceptă constructul freudian al unui „aparat psihic" care primește stimuli din lumea exterioară și totodată interacționează cu sistemul psihologic intern ce ține de corpul subiectului. Psihanaliza diferă de tipul de demers utilizat de psihologii experimentali în laboratoare prin aceea că este preocupată în principal de experiența subiectivă a individului și doar în chip secundar de comportamentul său manifest.

În al treilea rînd, psihanaliza se ocupă de adaptare — de modul în care subiectul (sau eul) tratează stimulii care-l asaltează deopotrivă din exterior și din interior. Psihanaliștii nu acceptă neapărat principiul Nirvana enunțat de Freud; respectiv, ei consideră că organismul se străduiește să atingă echilibrul, dar acesta poate fi o stare constantă în care stimulii conflictuali se balansează reciproc, iar nu neapărat o descărcare totală. Astfel, conflictul intrapsihic, conflictul între stimuli competitivi precum sexul și foamea, sau conflictul dintre diferitele părți ale psihicului, precum eul și supraeul, reprezintă aspecte esențiale ale

gîndirii psihanalitice. La fel este concepţia potrivit căreia eul utilizează „mecanisme de apărare", precum refularea, proiecţia, negarea şi sublimarea, ca modalităţi de a face faţă presiunilor exercitate asupra lui. Psihanaliza are totuşi puţine de spus despre „foamea de stimuli": nevoia de a căuta stimuli atunci cînd eşti deprivat de ei.

În al patrulea rînd, în ce priveşte activitatea mentală, psihanaliştii îl urmează pe Freud acceptînd determinismul. Adică, ei consideră că evenimentele psihice se supun legilor cauzei şi efectului. Unde anume se plasează aici problema liberului-arbitru rămîne neclar. Este cu siguranţă posibil să se susţină că simptomele nevrotice, cum sînt fobiile sau obsesiile, sînt strict determinate. Dar lichidarea lor trebuie să aibă drept rezultat în mod indubitabil o sporire a libertăţii de alegere a pacientului, iar alegerea este un act voluntar ce reclamă dorinţă şi intenţie. Recunoscînd că toată lumea a fost supusă unor presiuni genetice şi de mediu care au limitat libertatea de alegere în anumite privinţe — de pildă orientarea sexuală —, viaţa socială ar fi totuşi cu neputinţă dacă n-am presupune că noi şi alţi oameni sîntem în genere capabili de decizii şi de alegeri voluntare. Thomas Szasz, după cum se ştie un psihanalist neortodox, a definit ţelul psihanalizei drept „sporirea cunoaşterii de sine şi de ceilalţi a pacientului şi, prin urmare, sporirea libertăţii sale de alegere în privinţa felului de a-şi duce viaţa".

În al cincilea rînd, psihanaliza consideră că anumite aspecte ale vieţii psihice sînt inaccesibile con-

ştiinţei. Deşi asemenea conţinuturi psihice se pot trăda parţial în vise, în simptome nevrotice, în lapsusuri şi în stări psihice întîlnite în bolile mintale, cele mai multe nu pot fi aduse în conştiinţă decît prin tehnici speciale de reamintire şi interpretare ce fac parte integrantă din procesul psihanalitic. Pesemne că nu se poate merge mai departe astăzi în încercarea de a defini convingerile şi teoriile pe care cei ce-şi spun psihanalişti le au în comun.

12
Fascinația psihanalizei

Freud a promovat de la statutul de „Maestru modern" la cel de „Maestru de altădată". Putem discuta astăzi deopotrivă împlinirile și limitele sale, fără a fi acuzați că acceptăm integral psihanaliza ca niște discipoli lipsiți de spirit critic sau că o respingem din cauza rezistenței interioare sau lipsei de intuiție. Freud nu ne-a purtat spre pămîntul făgăduinței așa cum sperau cei mai de nădejde adepți ai săi. Dar ideile sale au exercitat o influență atît de puternică, încît, potrivit lui Ernest Gellner, psihanaliza a devenit „idiomul dominant al discuțiilor privitoare la personalitatea umană și la relațiile umane". Cum și de ce s-a întîmplat acest lucru?

Freud a avut cu siguranță multe idei originale; dar chiar și spiritele cele mai inventive sînt îndatorate predecesorilor lor. Gînditorii cărora li se atribuie declanșarea unor revoluții în gîndire sînt aceia care apar în vremuri cînd ideile au plutit suficient de mult timp în aer pentru ca o nouă sinteză să fie deopotrivă cu putință și general acceptabilă. Freud este creditat încă uneori că ar fi inventat inconștientul; așa cum a demonstrat însă L. L. Whyte în *The Unconscious Before Freud*, „ideea unor procese mentale inconștiente era,

sub multe aspecte ale sale, imaginabilă în jurul lui 1700, subiect de discuție în jurul lui 1800, devenind activă în jurul lui 1900". Freud n-a inventat ideea inconștientului, ci a aplicat-o clinic, făcînd-o operațională.

L. L. Whyte a alcătuit lista unui mare număr de filozofi, medici și oameni cu alte îndeletniciri care au acceptat și promovat ideea că procesele inconștiente joacă un rol important în viața psihică a omului. Cei care l-au influențat în modul cel mai direct pe Freud în conturarea ideii sale au fost medicul german C. G. Carus (1789–1869), prieten al autorului favorit al lui Freud, Goethe. Carus a scris o carte de mare influență, *Psyche*, publicată în 1846, care începea astfel:

> Cheia pentru înțelegerea naturii vieții conștiente a sufletului se află în domeniul inconștientului. Aceasta explică dificultatea, dacă nu chiar imposibilitatea, de a dobîndi o înțelegere a tainei sufletului.

Biblioteca lui Freud conținea opere ale lui Carus, deși numele acestuia nu figurează în indicele operelor complete freudiene.

Eduard von Hartmann (1842–1906), autorul lucrării *Filozofia inconștientului*, publicată în 1869, este un alt scriitor consultat de Freud; acesta din urmă recunoaște asemănările din gîndirea lor într-o notă de subsol adăugată în 1914 la *Interpretarea visului* (*SE*, V.528).

În *Autobiografia* sa Freud recunoaște mai cu seamă îndatorarea față de G. T. Fechner (1801–1887),

psiholog german ale cărui idei au influențat concepția lui Freud potrivit căreia una din funcțiile principale ale aparatului psihic este aceea de a reinstaura liniștea prin descărcarea tensiunilor generate de stimulii perturbatori. La ideile lui Fechner se face referire și în *Dincolo de principiul plăcerii* (*SE*, XVIII.8–9).

Am arătat în capitolul 1 al acestei cărți că lui Freud i-a lipsit interesul pentru filozofie. Într-un eseu intitulat „Rezistența la psihanaliză", publicat întîia oară în 1925, Freud afirma:

> Ideea pe care o au filozofii despre psihic nu este aceea a psihanalizei. Majoritatea covîrșitoare a filozofilor socotesc psihice doar fenomenele conștiinței. Pentru ei lumea conștiinței coincide cu sfera psihicului (*SE*, XIX.216).

Ciudata și incorecta afirmație de mai sus nu se prea potrivește cu ceea ce scrisese în același an în *Autobiografie*:

> Chiar atunci cînd m-am îndepărtat de observație, am evitat cu grijă orice contact cu filozofia propriu-zisă. Evitare mult facilitată de o incapacitate constitutivă... Larga coincidență dintre psihanaliză și filozofia lui Schopenhauer — acesta nu a afirmat doar suprema importanță a sexualității și dominarea ei asupra afectelor, ci a fost conștient și de mecanismul refulării — nu trebuie pusă pe seama familiarizării mele cu învățătura sa. L-am citit pe Schopenhauer foarte tîrziu. Pe Nietzsche, un alt filozof ale cărui presupuneri și intuiții se află adesea într-un surprinzător acord cu descoperirile laborioase ale psihanalizei, l-am evitat multă vreme din

> același motiv; m-a preocupat mai puțin chestiunea priorității, cît aceea de a-mi păstra spiritul nestingherit (*SE*, XX.59–60).

Cîțiva autori, între care Thomas Mann, Philip Rieff și Henri Ellenberger, au susținut că Freud trebuie să fi fost influențat de Schopenhauer și de Nietzsche mai mult decît a recunoscut sau și-a dat seama chiar el însuși. Mann a pretins că noțiunile psihanalizei reprezintă ideile lui Schopenhauer trecute din metafizică în psihologie. Rieff arată că *Viitorul unei iluzii*, critica freudiană a religiei, este foarte asemănător cu *Dialogul despre religie* al lui Schopenhauer. Termenul „es" (sine) a fost adoptat de Freud la sugestia analistului eretic Groddeck. Dualitatea nietzscheană dionisiac/apolinic se aseamănă mult cu dualitatea freudiană proces primar/proces secundar. Ideile lui Schopenhauer și ale lui Nietzsche erau larg discutate în cercurile intelectuale. Într-adevăr, pe cînd era student la universitate, Freud a făcut parte timp de cinci ani din Societatea de Lectură a studenților germani de la Viena, descrisă de Sulloway drept „o organizație pangermană radicală în care se discutau cu nesaț concepțiile lui Schopenhauer, Wagner și Nietzsche".

Orice autor preocupat de idei a trăit durerea descoperirii că ceea ce socotise a fi o idee originală aparținîndu-i doar lui se poate găsi în operele altor autori pe care a uitat că le-a citit. Revendicînd cîteodată întîietăți fără îndreptățire, Freud își exemplifică propriile teorii despre tendința inconștientului de a realiza dorințe mai degrabă decît de a înșela cu bună știință.

Freud este adesea pus alături de Darwin și Marx drept unul dintre cei trei gînditori originali care au adus cele mai mari modificări concepției pe care omul și-o face despre sine însuși în secolul al XX-lea. Apetitul pentru cărțile despre Freud și despre teoriile sale pare încă nedomolit, aducînd, chiar și la cincizeci de ani după moartea sa, o mărturie asupra răspîndirii influenței sale. La începutul secolului al XX-lea, cînd au fost formulate principalele teorii freudiene despre psihic, ideile lui Darwin privitoare la evoluție și la originea omului fuseseră de curînd acceptate. Demonstrînd că omul nu este o creație deosebită, ci pur și simplu cel mai evoluat dintre primate, Darwin a deschis calea unei psihologii care nu se baza nici pe filozofia spiritului, nici pe percepție, nici pe reflexe condiționate sau pe calitățile spirituale ale omului, ci își avea rădăcinile în înrudirea sa cu animalele. Se copsese vremea pentru o psihologie bazată pe „instinct"; adică pe forțele sau „pulsiunile" biologice fundamentale ce motivează deopotrivă comportamentul oamenilor și al animalelor, sexul fiind, desigur, una din cele mai importante.

Darwin ajunsese chiar la concluzia că vorbirea, ca formă distinctă de interacțiune socială specifică omului, își avea originea în țipetele expresive emise în timpul rutului care au evoluat treptat pînă la cuvintele capabile să exprime emoții din ce în ce mai complexe. Așa cum a arătat Frank Sulloway în studiul său *Freud, Biologist of the Mind*, Darwin a fost acela care „a scos în evidență importanța biologică a instinctelor pentru supraviețuire și reproducere,

oferind comunității medicale o paradigmă dinamică și dualistă a instinctului ce părea să cuprindă totalitatea comportamentului organic".

Darwin a clătinat respectul față de sine al omului demonstrîndu-i înrudirea cu alte animale. Freud l-a zguduit mai departe afirmînd că omul este mult mai puțin stăpîn al propriului său edificiu psihic decît crezuse. Glasul rațiunii poate fi puternic sau slab, omul însă este în mult mai mare măsură guvernat de emoție și iraționalitate decît își dă seama în chip obișnuit; iar Freud afirmă că pînă și cele mai nobile realizări ale artei și filozofiei sînt sublimări ale instinctelor primare.

Portretul făcut de Darwin omului era „reductiv" nu doar prin faptul că înlătura ideea despre om înțeles ca o creație specială a lui Dumnezeu, ci și fiindcă tindea să reducă comportamentul de înaltă complexitate la simple origini biologice. Freud încerca să facă exact același lucru, și unul dintre motivele răspîndirii atît de mari a psihanalizei a fost și faptul că apărea în continuarea noii biologii. Freud îi datora mult lui Darwin, lucru pe care l-a admis el însuși.

Freud a aparținut și epocii în care fizicienii au început să pătrundă structura materiei. Electronul a fost descoperit în ultimul deceniu al secolului trecut. Curînd și-a făcut apariția o mulțime de particule subatomice. Nu e deloc fantezistă afirmația că la începutul secolului înțelegerea științifică era echivalentă cu reducerea structurilor, inclusiv cea psihică, la constituenții lor elementari. Ceea ce ar putea explica motivul pentru care anumite deficiențe ale teoriei

psihanalitice au fost trecute cu vederea sau desconsiderate. Așa cum am arătat înainte, încercarea lui Freud de a explica arta și religia în termenii sexualității infantile sublimate este profund nesatisfăcătoare. Poziția sa pur reducționistă omite cu desăvîrșire să ia în considerare sinteza, nevoia de a crea noi totalități din entități aparent disparate, psihologia gestaltistă, sau ceea ce Koestler a numit mai tîrziu „bisociația". Freud a omis de asemenea să studieze dezvoltarea cognitivă, sau să definească dezvoltarea socială în alți termeni decît cei ai dezvoltării psihosexuale în cadrul familiei nucleare. El simțea că se află pe un teren solid doar atunci cînd reușea să reducă psihicul la fizic, „indispensabilul fundament organic" asupra căruia a insistat.

Acest reducționism intransigent exercită o mare fascinație afectivă. Orice sistem de gîndire care se numește „științific" și care promite o nouă înțelegere a naturii umane prin reducerea ei la cîteva elemente esențiale îi va atrage aproape sigur pe aceia care se mîndresc cu faptul că sînt realiști lucizi, neamăgiți de vorbăria despre altruism, sacrificiu de sine, dragoste dezinteresată sau sforăielile despre moralitate. Freud era expert în reducerea tuturor actelor umane la cel mai mic numitor comun. Nu e nepotrivit să arătăm că această tehnică este totodată caracteristica umorului evreiesc. Cei care subscriu la ideea că psihanaliza este un sistem atotcuprinzător de explicare a comportamentului uman tind nu doar să se mîndrească cu realismul lor agresiv și cu deținerea unei cunoașteri ezoterice tăgăduite celorlalți, ci și să

folosească în mod obișnuit această cunoaștere într-un chip care aduce aminte de tehnicile „superiorității absolute" catalogate de Stephen Potter. „Înțeleg totul mai bine decît tine; tu ești nevrotic, eu însă știu cu adevărat." Împinsă la extrem, această trăsătură duce la „asasinarea în efigie" amintită mai devreme în legătură cu biografia lui Woodrow Wilson realizată de Freud și Bullitt.

Psihanaliza a fost adesea tratată ca o religie, în parte datorită intensității disputelor în cadrul mișcării care au dus atît de frecvent la părăsirea ei de către rebeli și la înființarea de noi școli sau grupuri disidente, într-un mod ce amintește de sectele religioase. Freud a negat întotdeauna că psihanaliza ar oferi o *Weltanschauung* proprie, dedicînd ultima prelegere din *Continuare la prelegerile introductive în psihanaliză* susținerii faptului că psihanaliza nu s-a îndepărtat de criteriile științei și că, prin urmare, privește lumea cu ochi științific. Cu toate acestea, oricine, aproape, exceptînd cîțiva freudieni fundamentaliști, va fi de acord că psihanaliza e foarte departe de a fi o știință, deoarece teoriile sale nu sînt deschise către infirmare și nu pot fi utilizate pentru predicție. În schimb, psihanaliza a oferit cu siguranță un sistem de credințe. În ultima sa prelegere introductivă, Freud scria că marxismul

> a dobîndit vigoarea și caracterul autonom și exclusiv al unei *Weltanschauung*, dar totodată și o stranie asemănare cu ceea ce combate... Orice examen critic al teoriei marxiste e interzis, îndoiala cu privire la corec-

titudinea sa e pedepsită în același fel în care erezia era pedepsită de Biserica Catolică (*SE*, XXII.180).

Exact același lucru era valabil despre psihanaliză la începuturile ei, deși ereticii săi — Adler, Stekel, Jung, Rank și mulți alții — nu erau supuși la torturi și execuții, ci doar la asasinate morale prin aplicarea unor etichete precum nevrotic sau psihotic. Parte a limbajului utilizat pentru descrierea acestor eretici este de o lipsă de stăpînire greu de închipuit. Astăzi există un armistițiu între facțiunile anterior aflate în luptă ale Societății Britanice de Psihanaliză; este însă un armistițiu armat, căci în particular psihanaliștii aparținînd uneia din cele trei grupări în care este divizată Societatea sînt gata să facă remarci usturătoare la adresa altor psihanaliști care nu au aceleași convingeri. Iluzia că o grupare este într-o măsură mai mare decît cealaltă păstrătoarea „adevărului“ psihanalitic este în continuare evidentă într-un chip regretabil.

Așa cum am arătat mai înainte, Freud era înclinat să derive curiozitatea intelectuală și pasiunea pentru cunoaștere din căutările sexuale infantile, mai degrabă decît să accepte că omul ar putea avea o propensiune pentru comportamentul explorativ analogă cu cea manifestată de multe alte specii. Poate că interpretarea aceasta își are originea în propria sa amintire din copilărie privind strecurarea în dormitorul părinților din curiozitate și darea lui afară de către un tată mînios. Freud însuși avea cu siguranță un imens apetit pentru cunoaștere și un puternic impuls de a da un sens tulburătorului labirint al fenomenelor

psihice. El a criticat filozofia pe motivul că, spre deosebire de știință, încerca să prezinte un tablou prea coerent, prea lipsit de lacune al universului. Mai mult, filozofia, spunea el, interesa doar pe cîțiva intelectuali, nefiind înțeleasă aproape deloc de altcineva. Cu toate astea, Freud însuși nu s-a limitat la o explicare a simptomelor nevrotice. Așa cum am văzut, începînd chiar cu primii pași ai psihanalizei, el s-a străduit să creeze un sistem coerent de idei care să explice nu doar toate formele maladiilor psihice, ci și religia, arta, literatura, umorul, originea omului și organizarea sa socială. Fascinația psihanalizei, faptul că a devenit o mișcare în loc să rămînă un tip de tratament medical al nevrozei, provine cu siguranță din pretenția sa la o explicație atît de largă. Psihanalizei îi lipsesc multe din trăsăturile asociate în mod obișnuit religiei; dar, într-o epocă secularizată, în care cei ce nu pot subscrie la vechile credințe se simt adesea dezrădăcinați și lipsiți de apărare, psihanaliza a oferit un sistem explicativ îmbrățișat cu înflăcărare drept substitut.

Ea a oferit totodată calitatea de membru într-o comunitate ezoterică alcătuită din cei care au fost analizați, dacă nu de Freud însuși, de unul dintre discipolii săi sau de unul dintre discipolii discipolilor săi. O mare parte a învățăturii psihanalitice pare să fi depins mai degrabă de transmisia orală decît de cea prin scris. Cel puțin în perioada sa de început, psihanaliza părea să propună o formă seculară de mîntuire. În plus, dacă pacienții nu se simțeau mai bine sau dacă elevii nu îmbrățișau din toată inima

principiile expuse de Freud, psihanaliştii erau adesea capabili să-i convingă că vina era a lor, nu a sistemului. Este o caracteristică definitorie a tuturor sistemelor ezoterice de credinţe, de la Frăţia de la Plymouth la secta Moon.

Larga adoptare a psihanalizei a fost favorizată de extraordinara putere de convingere a stilului lui Freud. Chiar atunci cînd ideile expuse de el nu rezistă unei cercetări atente, rămîne o plăcere să-l citeşti, inclusiv în traducere. Nu văd un alt autor psihanalist care să-l egaleze, văd însă mulţi ce par să fie în mod deliberat obscuri. Jacques Lacan, psihanalistul francez revoluţionar care a încercat să lege psihanaliza de lingvistică, este cel dintîi exemplu. Atunci însă cînd un autor îmbină eleganţa stilului, forţa de convingere şi încredinţarea absolută că are dreptate, e greu să-i rezişti. Freudienii îl preţuiesc adesea pe Freud pentru aparenta sa flexibilitate, pentru consimţămîntul de a-şi modifica teoria pe măsura creşterii şi dezvoltării psihanalizei. Dar istoria mişcării psihanalitice depune mărturie despre faptul că Freud nu admitea să fie contrazis. Chiar dacă el însuşi şi-a modificat sau dezvoltat teoriile, practic nimănui altcuiva nu i-a fost îngăduit acest lucru, cu excepţia, poate, a membrilor presupuşi leali ai Comitetului său, un cerc intim care îi cuprindea pe Karl Abraham şi pe Ernest Jones. În încredinţarea sa că are dreptate, Freud se aseamănă cu unul dintre cei mai înverşunaţi critici ai săi, filozoful ştiinţei Karl Popper. E semnificativ că Popper utilizează aceleaşi tehnici ale

comentariului pe care le-a utilizat Freud pentru a-şi demola adversarii.

Încrederea lui Freud că ideile sale fundamentale sînt corecte a sporit mult puterea cu care a atras de partea sa o descendenţă atît de numeroasă, chiar dacă e nepotrivită cu o poziţie realmente ştiinţifică. Majoritatea oamenilor sînt gata să urmeze imediat un lider animat de o convingere totală, căci o asemenea cale îi scuteşte de anxietatea inevitabil asociată cu incertitudinea şi de efortul de a gîndi pe cont propriu. Nu e greu să dăm exemple recente de lideri politici care afişează o încercare sinceră de acelaşi gen, indiferent cît de subţire îi e temeiul. Aşa cum a demonstrat Norman Cohen în *The Pursuit of the Millenium*, convingerile ferme conferă carismă chiar şi unor figuri mult mai puţin originale şi impresionante decît a fost Freud.

Teoria freudiană a provocat suspiciunea occidentalului faţă de comportamente privite altădată drept virtuoase, cu consecinţe adesea nefericite. În 1900 un om care vădea altruism şi sacrificiu de sine ar fi fost pur şi simplu privit drept „bun". De la Freud încoace, oamenii sînt înclinaţi să suspecteze generozitatea de autopedepsire masochistă, iar altruismul de ascundere a unei dorinţe de a-l trata pe celălalt cu superioritate. Altruismul şi generozitatea sînt însă în continuare virtuţi; numai că Freud a netezit calea pentru ca aceia ce nu vor să le cultive să-şi poată justifica derobarea. Celibatul era admirat. Astăzi însă este invariabil interpretat ca ascundere a unei perversiuni sau ca o infamantă fugă de sex, iar nu ca

autocontrol sau ca dovadă a desăvîrșirii spirituale. Oamenii epocii victoriene erau mai toleranți decît noi cu privire la sentimentele, dacă nu la practicile, homosexuale. Lunga tînguire a lui Tennyson din *In Memoriam* la moartea iubitului său prieten Arthur Hallam n-ar putea fi publicată astăzi decît de un poet care „s-ar fi dat în vileag“, adică ar fi pe față și în chip recunoscut homosexual. Oamenilor predominant heterosexuali, cum era Tennyson, pare să le fie mai puțin permisă decît înainte exprimarea prieteniei amoroase față de cei de același sex. Avînd în vedere că Freud a afirmat că fiecare este bisexual la un anumit nivel, lucrul acesta pare straniu. Oricum, în mare, psihanaliza a sporit atît înțelegerea cît și toleranța față de cei ce nu urmează modelele sexuale obișnuite. Poate că sexul nu e chiar primul motor, așa cum credea Freud că este; faptul pentru care îi sîntem însă îndatorați cu asupra de măsură lui Freud este că a ridicat vălul puritanismului victorian, transformînd sexul într-un subiect asupra căruia se poate discuta deschis și cu seriozitate.

Teoria freudiană a făcut să crească toleranța și în alte privințe. Datorită stăruinței sale asupra faptului că sîmburele nevrozei e sădit în prima copilărie, dăm mai multă atenție nevoilor afective ale copiilor noștri și sîntem pesemne mai înclinați către înțelegerea, nu către pedepsirea lor, atunci cînd au un comportament asocial. Același lucru este valabil și în legătură cu atitudinea noastră față de infractori. Deși sîntem aproape total ineficienți în stăpînirea infractorilor înrăiți, avem o mai clară conștiință a faptului

că pedepsele sălbatice nici nu previn, nici nu îndreaptă, precum și o mai mare înclinație de a înțelege că un comportament asocial poate reflecta alienarea de societate sau sentimentul disperării mai degrabă decît ticăloșia înnăscută.

Deși psihanaliza nu s-a dovedit mai eficace în tratamentul nevrozei decît alte forme de psihoterapie, tehnica freudiană implicînd ascultarea oamenilor aflați în suferință în lungi perioade de timp a avut un uimitor efect benefic asupra tuturor formelor de psihoterapie derivate din psihanaliză. Așa cum am arătat înainte, chiar și cei care nu scapă de toate simptomele dobîndesc de obicei o sporită înțelegere de sine și sentimentul de a fi acceptați ca persoane, pe care nu l-au trăit, poate, niciodată. Pasiunea pentru investigație a lui Freud și lipsa lui de entuziasm terapeutic au condus, în mod ironic, la moștenirea cea mai importantă din toate cîte ni le-a lăsat. Oricine poate da un „sfat bun“ oamenilor aflați în suferință. Freud ne-a învățat însă cum să ascultăm.

Excursurile lui Freud în afara cabinetului de consultații par să fie în cea mai mare parte nechibzuite. Trebuie să fii un freudian înrăit ca să accepți ideile lui Freud despre religie, antropologie sau artă. S-ar putea chiar ca statutul psihanalizei să fi fost mai înalt dacă Freud nu și-ar fi folosit teoriile pentru a încerca să explice atîtea alte lucruri pe lîngă nevroze, perversiuni și psihoze. Încercarea aceasta era însă, pesemne, inevitabilă, dată fiind hotărîrea sa de a construi o psihologie care să se aplice în egală măsură omului

normal și nevroticului. Merită să repetăm aici caracterizarea lui Breuer citată în capitolul 1:

> Freud este un om subjugat de formulările absolute și exclusive: e o nevoie psihică aici care, după mine, conduce la generalizări excesive.

Ceea ce se poate spune cu deplină convingere este că, în ipoteza chiar că toate ideile avansate de Freud s-ar dovedi eronate, tot i-am fi profund îndatorați. Deși psihanaliza nu este o știință din aceeași categorie cu științele „tari“ ale fizicii și chimiei, istoria ideilor demonstrează că, în măsura în care se poate spune că înțelegerea de sine și înțelegerea lumii sporesc, acest progres are loc pe calea pretinsă de Popper pentru știință; respectiv prin respingerea ipotezelor existente. Freud era extrem de inventiv și de ingenios. El a dat naștere unui mare număr de ipoteze care, chiar și atunci cînd sînt eronate, merită o considerare atentă și o respingere punct cu punct. Eysenck respinge psihanaliza pe motivul că nu e demnă de atenție întrucît este neștiințifică. Medawar a numit-o o „prodigioasă scamatorie intelectuală“. Psihanaliza a avut însă o atît de covîrșitoare influență asupra gîndirii noastre, încît trebuie să fie în rezonanță cu ceva adînc din noi. Considerînd-o chiar în lumina cea mai rea, psihanaliza merită un examen critic informat, nu o simplă scoatere din discuție. Și poate că „Omul cu lupi“ a avut dreptate să spună:

> Freud era un geniu, asta-i de netăgăduit. Toate ideile alea legate într-un sistem... Chiar dacă mare parte e neadevărat, ce splendidă realizare!

Lecturi suplimentare

Freud, Sigmund, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, tradusă din limba germană sub coordonarea generală a lui James Strachey, în colaborare cu Anna Freud, cu sprijinul lui Alix Strachey și Alan Tyson, 24 volume (Londra, 1953–1974). În întreg cuprinsul cărții referirea la această ediție se face prin *SE* urmate de numărul volumului și al paginii: de ex. (*SE*, V.96).

Clark, Ronald W., *Freud: The Man and the Cause*, Londra, 1980. Una din cele trei biografii importante publicate în engleză. Bine făcută, profundă, într-o formă atrăgătoare.

Farrell, B. A., *The Standing of Psycho-Analysis*, Oxford, 1981. O apreciere a psihanalizei făcută de un filozof căruia cunoașterea și simpatia față de subiectul abordat nu-i diminuează atitudinea critică.

Fisher, Seymour, și Greenberg, Roger P., *The Scientific Credibility of Freud's Theories and Therapy*, New York, 1977. O cuprinzătoare trecere în revistă a tuturor cercetărilor obiective importante dedicate teoriei și terapiei psihanalitice înainte de 1977. Lucrare de referință indispensabilă.

Gay, Peter, *Freud: A Life of Our Time*, Londra, 1988. Cea mai recentă biografie a lui Freud scrisă de un distins istoric al culturii. Gay este totodată absolvent al Western New England Institute of Psychoanalysis, ceea ce îi oferă posibilitatea de a înțelege subiectul din interior.

Gellner, Ernest, *The Psychoanalytic Movement*, Londra, 1985. Un atac malițios, uneori nedrept, dar totdeauna amuzant la adresa psihanalizei, care încearcă să explice climatul și nevoia socială care au favorizat acceptarea psihanalizei, transformînd-o dintr-o metodă de tratament medical într-o mișcare.

Horden, Peregrine, ed., *Freud and the Humanities*, Londra, 1985. Culegere de studii inițial prezentate drept conferințe în cadrul Chichele Lectures în 1984 la All Souls College, Oxford. Printre autori: istoricul de artă Ernst Gombrich, profesorul de greacă de la Oxford Hugh Lloyd-Jones și regretatul Richard Ellmann, biograful lui James Joyce și Oscar Wilde.

Jones, Ernest, *Sigmund Freud. Life and Work*, 3 volume, Londra, 1953–1957. O biografie clasică realizată de cel mai apropiat discipol britanic al lui Freud. Deși Jones este un discipol prea necritic și deși biografii ulterioare au dezvăluit mai multe fapte, cartea sa rămîne indispensabilă.

Kline, Paul, *Fact and Fantasy in Freudian Theory*, Londra, 1972. O altă valoroasă relatare asupra cercetărilor obiective privitoare la teoriile lui Freud, care aduce completări cărții lui Fisher și Greenberg în cîteva domenii.

Masson, Jeffrey M., traducere și editare, *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887–1904*, Cambridge, Mass. și Londra, 1985. Aceste scrisori reprezintă izvorul cel mai important pentru înțelegerea dezvoltării psihanalizei în primele ei stadii. Este prima ediție completă în engleză, întrucît multe dintre scrisori (niciodată destinate publicării) au fost anterior reținute sau sever cenzurate de păstrătorii arhivelor Freud.

McGuire, William, ed., *The Freud/Jung Letters* Londra, 1974. O fascinantă culegere de scrisori, scrupulos editată, care relatează trista poveste a felului în care s-au descoperit unul pe celălalt cei doi originali gînditori, în care au devenit prieteni, din punct de vedere intelectual și afectiv deopotrivă, și în care s-au înstrăinat treptat, despărțindu-se în cele din urmă cu amărăciune.

Rieff, Philip, *Freud: The Mind of the Moralist*, Londra, 1960. O apreciere americană extrem de competentă a lui Freud, cu un accent special pe locul ocupat de Freud în istoria ideilor. Rieff numește psihanaliza „ultima mare expresie a secularismului din secolul al XIX-lea".

Roazen, Paul, *Freud and His Followers*, New York, 1975. Între 1964 și 1967, Roazen a reușit să intervieveze peste șaptezeci de persoane care l-au cunoscut personal pe Freud. Autorul are fler pentru bîrfă și îi cunoaște ca nimeni altul pe mulți dintre cei care i-au stat în apropiere lui Freud, fiind totodată un cronicar doct al mișcării psihanalitice. Există în cartea

sa mult material ce nu poate fi găsit în altă parte, prezentat într-o formă atrăgătoare.

Rycroft, Charles, *A Critical Dictionary of Psychoanalysis*, Londra, 1968. Oricine se simte depășit de terminologia psihanalitică, și toți sîntem uneori, va găsi în cartea lui Rycroft un neprețuit izvor de definiții exacte care explică în chip elegant chiar și cele mai obscure concepte.

Sulloway, Frank J., *Freud: Biologist of the Mind*, New York, 1979. Lungă, detaliată și importantă relatare a originilor biologice ale teoriilor freudiene. Sulloway îl plasează pe Freud în contextul istoriei ideilor într-un chip unic, demolînd mitul potrivit căruia Freud ar fi fost o figură izolată, eroică ale cărei idei ar fi fost universal respinse. Toți cei care-l studiază astăzi pe Freud recunosc că-i sînt îndatorați lui Sulloway.

Whyte, Lancelot Law, *The Unconscious Before Freud*, Londra, 1962. Lectură esențială pentru toți cei interesați de istoria ideilor. Whyte demonstrează că teoriile lui Freud au reprezentat culminarea unui proces cultural ce s-a întins pe mai multe secole, multe din „descoperirile“ sale fiind anticipate de gînditori anteriori lui.

Wollheim, Richard, *Sigmund Freud*, Londra, 1971. Cartea îl prezintă pe Freud în chip de „Maestru modern“, fiind totodată o expunere valoroasă a teoriilor lui Freud privitoare la psihic făcută de către un distins filozof. Profesorul Wollheim este însă un freudian prea convins pentru a fi total obiectiv. Iată de ce se discută prea puțin despre incursiunile lui Freud în domeniul artei și de ce se manifestă o acceptare necritică a lui Freud ca terapeut.

Nota traducătorului

Pentru toate conceptele freudiene, și în general psihanalitice, puse în joc de Anthony Storr am folosit echivalentele din *Vocabularul psihanalizei* (Humanitas, 1994), a cărui publicare a urmărit tocmai, potrivit intenției traducătorilor, realizarea unei unificări a terminologiei psihanalitice freudiene în limba română.

În ceea ce privește citatele freudiene presărate de autor în cartea sa, trimiterea se face fără excepție la *Standard Edition* așezată în fruntea listei de lecturi suplimentare care încheie monografia. Întrucît de cele mai multe ori autorul nu indică și titlul operei lui Freud, pentru a evita o dublă operație de căutare și identificare a pasajelor, le-am transpus direct din engleză (versiune creditată de altfel ca fiind cea mai fidelă dintre traducerile existente). Am făcut-o și ca urmare a faptului că, aflată în fază de pionierat, traducerea în limba română a lucrărilor lui Freud — atîta cîtă este — n-a fost scutită de recriminările privitoare la terminologie care au marcat întreaga istorie a psihologiei adîncurilor. Ceea ce nu face, desigur, inutilă prezentarea listei lor pentru cititorul interesat:

- *Introducere în psihanaliză. Prelegeri de psihanaliză. Psihopatologia vieții cotidiene*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980;

— *Scrieri despre literatură și artă*, Editura Univers, București, 1980;
— *Angoasa și viața instinctuală. Feminitatea. Două conferințe*, București, 1991;
— *Interpretarea viselor*, Editura „Măiastra", București, 1991;
— *Trei eseuri privind teoria sexualității*, Editura „Măiastra", București, 1991.

Cuprins

amnă: unul — folos, iar celălalt — pagubă. Cine ştie cauzele pentru care Cerul îl urăşte pe cel războinic? Si înţeleptul reuşeşte cu greu să explice aceasta.

Dao ceresc nu luptă, dar ştie să învingă. El nu vorbeşte, dar ştie să răspundă. El vine de la sine. El este liniştit şi ştie să conducă (lucrurile). Plasa naturii este rară, dar nimic nu trece prin ea.

Capitolul 74

Dacă poporul nu se teme de moarte, ce rost mai are să-l ameninţăm cu moartea? Cine sileşte oameni să se teamă de moarte şi socoate că această ocupaţie este distractivă, pe acela îl voi prinde şi-l voi nimici. Cine îndrăzneşte să acţioneze astfel?

De ucis, ucide-ntotdeauna cel însărcinat cu uciderea; a ucide-n locul celui însărcinat cu uciderea, înseamnă să ciopleşti în locul marelui tîmplar (*dao*). Cel care, luînd locul marelui meşter, taie (cu toporul) îşi va răni mîna.

Capitolul 75

Poporul flămînzeşte, deoarece cîrmuirea îi ia dări prea mari. Iată de ce flămînzeşte (poporul). Este greu să guvernezi poporul atunci cînd cîrmuirea este prea activă. Iată de ce este greu să guvernezi. Poporul moare uşor, pentru că năzuinţa lui spre viaţă este prea puternică. Iată de ce moare uşor. Cel care nu-şi precupeţeşte viaţa, îşi preţuieşte prin aceasta viaţa.

Capitolul 76

La naştere omul este delicat şi slab, iar după moarte, tare şi puternic. Toate fiinţele şi plantele sunt delicate şi slabe atunci cînd se nasc, iar cînd pier sunt tari şi puternice. Ceea ce este tare şi puternic este ceea ce piere, iar ceea ce este delicat şi slab este ceea ce începe să trăiască. De aceea o

oaste puternică nu învinge, ci (piere) asemenea unui copac puternic. Ceea ce este tare şi puternic nu are avantajul pe care-l are ceea ce este delicat şi slab.

Capitolul 77

Firescul *dao* aminteşte de încordarea arcului. Cînd partea lui de sus se lasă în jos, partea de jos se ridică. Ea înlătură prisosul şi-l dă celui care are nevoie. Firescul *dao* ia de la cei bogaţi şi dă celor săraci ceea ce li s-a luat. *Dao* omenesc însă, (acţionează) dimpotrivă. El ia de la cei săraci şi dă cele luate celor bogaţi. Cine poate să le dea celorlalţi tot ce prisoseşte?

Acest lucru îl pot face numai cei care urmează calea lui *dao*. De aceea, omul înţelept face şi nu se foloseşte de ceea ce a făcut, săvîrşeşte fapte măreţe şi nu se glorifică. El este nobil, pentru că nu are pasiuni.

Capitolul 78

Apa este cea mai moale şi cea mai slabă fiinţă din lume, dar ea este de neînvins în înfrîngerea a ceea ce este solid şi puternic, şi nimic pe lume nu este de seama ei.

Cei slabi îi înving pe cei puternici, iar ceea ce este moale învinge ceea ce este tare. Acest lucru îl ştiu toţi, dar oamenii nu-l pot înfăptui. De aceea, omul înţelept spune: ce-l care a luat asupră-şi să înjosească ţara devine domnitor şi cine a luat asupră-şi să nenorocească ţara devine stăpînitor.

Cuvintele adevărate seamănă cu contrariul lor.

Capitolul 79

După potolirea unei mari răscoale, vor rămîne neapărat urmări. Cum putem numi aceasta un bine? De aceea, înţeleptul le face (întotdeauna) bine oamenilor şi nu cere de la ei ceea ce le-a dat. Cei buni tind spre înţelegere, iar cei răi